

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRANLI SEYYAHLARIN ESERLERİNDE
İSTANBUL VE HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ' NİN
“İSTANBUL SEFARETİ HATIRALARI” ADLI
ESERİ

SEMAHA ESER
2501020031

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Çiçekler

İstanbul 2005

ÖZ

Sefername olarak adlandırılan eserler, gezi ya da seyahat raporlarıdır. Ve gezginlerin seyahat ve ziyaretleri sırasında elde ettikleri tarihi, coğrafi, dini, sosyal ve kültürel birikimlerini diğerlerine aktardıkları eserlerdir. Bu eserlerde farklı kültürlere mensup şahısların yeni bir kültüre bakışları ve izlenimleri ele alındığı gibi gelecek nesillere belirli bir döneme ait faydalı tarihi bilgiler sunmaktadır.

ABSTRACT

Travel books are reports of travels in which historical, geographical, religious, social and cultural accumulations gained by travelers are being transferred to others. These travel books not only include impressions of travelers belonging to a different culture but also they give valuable information about a certain period of time to next generation.

Semaha Eser

ÖNSÖZ

Seyahatname, Sefername ve anı kitapları, bir coğrafyanın, bir ülkenin veya bir şehrin tanıtımında önemli yer tutan kaynaklardır. Bu eserleri kaleme alanlar, gezip gördükleri yerleri, gerek tarihî ve kültürel açıdan gerekse sosyolojik açıdan farklı bir gözle görerek izlenimlerini aktarırlar. Yakın zamana kadar, ülkemizde tanınan bizimle ilgili seyahatnameler daha çok Batılı seyyahların kaleminden çıkmış olanlardır. Halbuki İranlıların, özellikle de İranlı devlet adamları, bürokrat ve ediplerinin de Osmanlı Türkiyesi ve İstanbul hakkında yazdıkları eserler de mevcuttur. Bunlar arasında Mirza Ali Han Emînüddeve, Muzafferüddin Şah, Hacı Pîrzâde, Ferruh Han Emînüddeve ve Muhammed Ali İslâmî Nudûşen gibi devlet adamı ve edebiyatçıların seyahatnameleriyle, çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Han Melik-i Sâsânî'nin “Yâdbûdhâ-yi Sefâret-i İstânbûl” adlı eseri zikredilebilir.

Bu düşünceden hareketle, İranlı seyyahların eserlerinde İstanbul'un nasıl görüldüğünü ortaya çıkarmaya çalıştık ve tezin başlığını da, “İranlı Seyyahların Eserlerinde İstanbul ve Han Melik-i Sâsânî'nin İstanbul Sefareti Hatıraları” olarak belirledik. Giriş kısmında seyahatname ve sefernamenin tanımı ile Arap ve Fars edebiyatlarında seyahatname yazıcılığı hakkında kısaca bilgi verdik. Bu konuda yazılmış seyahatname, sefername ve anı kitaplarını tespit ederek yazarlarını ve eserlerini kısaca tanıttık. Daha sonra Han Melik-i Sâsânî ve eserleri hakkında bilgi verdik. Ardından tezimizin ağırlıklı bölümünü oluşturan Han Melik-i Sâsânî'nin “Yâdbûdhâ-yi Sefâret-i İstânbûl” (İstanbul Sefâreti Hatıraları) adlı eserini sınıflandırarak başlıklar halinde inceledik.

Yaptığımız bu çalışmanın, bu nevi geniş bir konuyu her yönüyle kuşatan bir araştırma olduğunu iddia etmek güçtür. Ancak bundan sonra yapılacak çalışmalara bir katkı sağlayabileceğini ümit etmekteyiz. Doğulu seyyahların kaleme aldıkları eserlerin günümüz araştırmacılarının ve okuyucuların hizmetine sunulmasının, bu alanda çalışanların yapması gereken önemli çalışmalardan olduğu kanaatini taşımaktayız. Beni bu konuda çalışmaya teşvik eden ve yol gösteren danışmanım Doç.Dr. Mustafa Çiçekler'e, Bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Semaha Eser

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	8
Müslüman Araplar arasında “Sefername Yazıcılığı”.....	10
Farsça “Sefername Yazıcılığı”.....	11
I. İRANLI SEYYAHLARIN ESERLERİNDE İSTANBUL	15
A. EMİNÜDDEVLE VE SEFERNÂME’Sİ	15
1. 17 REBİÜLEVVEL 1316 ÇARŞAMBA (5 Ağustos 1898)	16
2. 18 REBİÜLEVVEL PERŞEMBE (6 Ağustos 1898)	17
3. 19 REBİÜLEVVEL CUMA (7 Ağustos 1898)	18
4. 20 REBİÜLEVVEL CUMARTESİ (8 Ağustos 1898)	19
B. MUZAFFERÜDDİN ŞAH VE SEFERNÂME-İ MUBÂREKE-İ ŞÂHİNŞÂHÎ	22
“5 Cemâziyelâhir Pazar	23
1.6 CEMAZİYELÂHİR – PAZARTESİ	29
2.7 CEMAZİYELAHİR - SALI	31
3. 8 CEMAZİYELAHİR- ÇARŞAMBA	32
4. BÜYÜK AYASOFYA CAMİSİ-	34
5. 9 CEMAZİYELAHİR - PERŞEMBE	36
C. SEFÂRETNÂME-İ HACI PİRZÂDE	37
D.FERRUH HAN EMİNÜDDEVLE	40
E. MUHAMED ALİ İSLÂMÎ NUDÜŞEN,	44
YÂDDÂŞTHÂ-Yİ SEFER (SEYAHAT NOTLARI)	44
II. HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ’NİN “İSTANBUL SEFARETİ HATIRALARI” ADLI ESERİNE GÖRE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA İSTANBUL’DA İRANLILAR	46
A. HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ	46
B. BÜYÜKELÇİLİK ELÇİLİK SARAYI	47
1. MÜŞÂVİRÜLMEMÂLİK’İN ELÇİ OLARAK İSTANBUL’A GELİŞİ	48
C. BÜYÜKELÇİLİK MENSUPLARI	54
D. HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ ZAMANINDA BÜYÜKELÇİLİĞİN DURUMU	57
III. İSTANBUL’DAKİ İRANLILAR	59
A. İSTANBULDAKİ İRANLILARIN YAŞAYIŞLARI	61
1- OKULLARI	61
2. HASTANELERİ	62
3. MEZARLIKLARI	63
4. İSTANBUL ve ANADOLU’DAKİ İRANLILAR ve TİCARİ FAALİYETLERİ.64	
a. TEMETTU VERGİSİ VE JANDARMA İLE ÇATIŞMA	70
b. İSTANBUL’DAKİ İRAN GEMİ İŞLETMECİLİĞİ İDARESİ	73
B. İRANLILARIN İSTANBUL’DAKİ KÜLTÜREL FAALİYETLERİ	79
1. NEVRUZ KUTLAMALARI	79
2. İSTANBUL’DAKİ İRANLILARIN MUHARREM AYINDAKİ MATEMLERİ	79
C. OSMANLI-İRAN MÜNASEBETLERİ	82

1. İRAN PADİŞAHLARIYLA OSMANLI SALTANAT HANEDANLARININ AKRABALIK KURMA TEŞEBBÜSÜ	82
2. MUHACİRLERİN İSTANBUL' A GELİŞİ	83
3. MUHAMMED ALİ ŞAH'IN İSTANBUL' A GELİŞİ	88
4. SULTAN AHMED ŞAH'IN İSTANBUL' A GELİŞİ	92
5. SULTAN AHMED ŞAHIN DOĞUMGÜNÜ KUTLAMALARI	98
6. İRANLILARIN OSMANLI ORDUSUNA ALINMALARI	99
7. OSMANLI TOPRAKLARINDA İRAN KONSOLOSLARIN ÇAĞRILMASI (RUSYA VE AMERİKA'YA KONSOLOS TAYİN EDİLMESİ – ELÇİLİK AÇILMASI – MÜŞAVİRÜLMEMALİK'İN HAREKETİ VE MUFHAMUSSALTANA'NIN İSTANBUL' A BAŞKONSOLOS OLARAK TAYİN EDİLMESİ)	100
IV. HAN MELİK SASANI'NİN “İSTANBUL SEFARETİ HATIRALARI” ADLI ESERİNE GÖRE İSTANBUL HAYATI	105
A. GÜNDELİK HAYAT	105
1. SON OSMANLI PADİŞAHI VE SON SELAMLAŞMA MERASİMİ	105
B. DİNİ VE KÜLTÜREL HAYAT	106
1. MEVLEVİ TARİKATI	107
2. HIRKA-İ ŞERİF	110
3. OSMANLI MUSİKİSİ	111
4. İSTANBUL MÜZELERİ	113
5. OSMANLI EDEBİYATI	114
6. OSMANLI BAYRAĞI	116
7. NECİP MELHEME HANIM'IN EVİ	117
8. BEKTAŞİLER	118
a. BEKTAŞİLİK USUL VE İNANÇLARI	119
b. ARNAVUTLUK'TA BEKTAŞİLER	121
9. ANADOLU'DAKİ ŞİTLER VE GULAT-I ŞİA	122
10. KIZILBAŞLAR	123
11. ŞEBEK	124
12. SARILİYE	125
13. ZEYBEKLER	126
14. TAHTACILAR	126
15. NUSAYRİLER	127
16. EHL-İ HAK	128
17. İSTANBUL'DA FARSÇA YAYINLANAN GAZETE VE DERGİLER.....	129
a. AHTER GAZETESİ	129
b. ŞEMS GAZETESİ	131
c. PARS DERGİSİ	131
C. RUS MUHACİRLERİNİN İSTANBUL' A GELİŞLERİ	133
D. MÜTTEFİKLERİN İSTANBUL'U İŞGALİ VE MİLLÎ HÜKÜMETİN KURULMASI.....	134
SONUÇ	137
BİBLİYOGRAFYA.....	138

KISALTMALAR

bk. bakınız

c.: cilt

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988-

h.k.: hicrî kamerî

h.ş.: hicrî şemsî

İA: İslâm Ansiklopedisi, I-XIII, İstanbul 1940-1988.

ö. ölümü

s.: sayfa

v.d.: ve devamı

GİRİŞ

Sefername, seyahatname ya da sefer günlüğü, gezi ya da seyahat raporudur. “Sefername yazma”nın da seyahat gibi tarihî bir geçmişi vardır. İnsanların gezileri; seyahat ve ziyaret, din ve siyaset tebligatı, keşif ve araştırma, bilimsel araştırmalar, savaş ve kuşatma gibi farklı düşüncelerle gerçekleştirildiği gibi sefernamelerde günlük notlar, yapılan gezilerde elde edilen tecrübelerin ve betimlemelerin anlatılması şeklinde geniş bir yelpazede değişebilirler. Bu çeşitlilik bu türün uzmanlarının yanı sıra, siyasetçiler, bilim adamları, tebligatçılar, maceraperestler, doktorlar, araştırmacılar ve denizcilerin de bu türe merak sarmasına ve değerli eserlerin oluşmasına neden olmuştur. Genel olarak “sefername yazma”yı coğrafya yazarlığı olarak adlandırabiliriz. Ama sefername konuları genelde sadece coğrafya bilgileri ile sınırlı değildir. Tarihi, toplumsal, kültürel konularla ilgili, bilhassa örf ve adetler, şehirlerin ve evlerin durumları, elbise biçimleri, yemekler kısacası farklı bölgelerin insanlarına ait her şeyle ilgili olabilir. En eski seyahat raporlarının bazıları Mısırlılar’a aittir. Bunlardan bir tanesi milattan önce 600’lere kadar dayanmaktadır. Kusmus Eskenderani’nin (548 miladi) sefernamesi Etyopya, Doğu Hindistan ve Seylan’a yapılmış gezileri içermektedir. En eski sefernameler olarak Çinliler’in, Hindistan’a yapmış olduğu geziyi anlatan FA-Hian Sefernamesi ve Çinli bir gezginin Sasaniler’in son zamanlarında İran’a komşu topraklara yaptığı gezileri anlattığı Hiowan Tesang Sefernamesi’nden bahsetmek mümkündür. Herodot Tarihi (M.Ö. 425-485), Hahameniş padişahlarından İkinci Erdeşir’in doktoru Katsiyas (M.Ö. 398)’in Persikâ’sı her ne kadar tarih kitabı sayılsalar da, seyahat raporu şeklinde değillerdir. Bunların konularının birçok maddesi, yazarlarının yaptığı gezilerin sonucunda oluşmuştur. Gasnofon (M.Ö. 354-428), Küçük Kuroş’un (401) yenilgisinden sonra onbinlerce Yunanlı askerinin başında İran’dan Yunanistan’a dönmüştür. “Anafaz” ya da “Onbin kişilik Dönüş” adlı kitabında, İran ve bu dönüş hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Bu kitabı, İran hakkında en eski bilgileri veren bir çeşit seyahatname olarak kabul edebiliriz. Rum yazarlar arasında Horas (M.Ö. 8-65), şimdiki İtalya’da yer alan deniz kenarındaki Brondisyum adlı şehre yaptığı gezi raporunu geriye bırakmıştır. Gayos Solinos’un (M. S. 3. y.y.) Britanya ve Asya’ya yaptığı gezilerle ilgili ilginç raporlara da ulaşmamız mümkündür. Yunanlı ünlü

coğrafyacı Estrayon (M.Ö. 63-M.S. 20) işlediği birçok konuyu, kendi gezi ve gözlemlerine dayandırmıştır. En ünlü seyahatname, ortaçağda yarı efsanevî bir şahıs olan Marko Polo'ya (M.S. 1254- 1324) aittir. Avrupalıların edebî önem de taşıyan en ünlü sefernameleri olarak, yedinci ve sekizinci y.y.larda İran ve civar topraklara yaptıkları gezileri anlatan Jan Baptist Taverniye (1605-1689), Şövalye Jan Şarden (1643-1713) ile Giovanni Casanova'nın (1725-1798) sefernamesi ve Josephe Barti'den (1719-1789) bahsedilebilir. Romantizm etkisinde yazılmış eserlerin çoğunluğu sefername şeklindedir. Romantikler karşılaştıkları güzellikler karşısında daha coşkulu bir tepki vermenin yanısıra, tabiata da düşkünlü. Kendi hayali hikâyelerine malzeme yapabilmek için iştiaqla renkleri ve iklimleri incelerlerdi. Aynı zamanda romantikler, yaptıkları seyahatler ile kendi hasta bünyelerinden kaçabileceklerini sanıyorlardı. Goethe'nin, İtalya'ya yaptığı seyahatini (1786-1788) anlattığı rapor, bir çok romanından daha çok okuyucu bulmuştur. Nikolai Karamzin'in (1726-1766) "Bir Rus Misafirin Mektupları" adlı eseri ilk Rus Romantik eserlerinde sayılmaktadır. Rus roman yazarı, Ivan Gañçarof'un (1814-1891) Paladay'ın Gemisi adlı eseri, dünyanın çeşitli yerlerine yaptığı gezilere ait notları içermektedir. Sembolist Rus şairi Andre Beli (1880-1934) Petersburg adlı eserinde gerçekte var olan bir şehirdeki hayali bir geziyi anlatmaktadır. Diğer ünlü Avrupalı sefername yazarları Alexander William Kinglick (1809-1891), Doğudan bir sefername (1844) ve Kont Degobino (1816-1882), Asya'da üç yıl'ın yazarı sayılabilir. Eserlerinde bu kıtaya ait güzellikleri, bu kıtaya ait insanların anlatımıyla karıştırmışlardır. Kont Herman Kayserling'in (1880-1946) "bir filozof'un gezilerine ait günlük raporlar" adlı eseri, Asya ile ilgili en akıllıca ve en derin kitaplardan biridir. Bu noktada İran'a seyahat etmiş ve bu gezilerini anlatan sefernameler yazmış bazı Avrupalılar'dan da bahsetmek gerekmektedir. İslâmiyetten sonra İran'a seyahat eden ilk Avrupalılar'dan, önce Filistin'e, oradan İran'a, oradan da Çin'e (1159-1173) sonra dönüş yolunda Arabistan, Mısır, Sicilya yolunu izleyerek İspanya'ya dönen İspanyol asıllı Yahudi haham ve gezgin Bunyamin Eltatili'nin (1173-?) bıraktığı sefernameden bahsedilebilir. Moğollar'ın yayılması ile birlikte, misyonerler, Çin'e yapacakları yolculuklarda İran'dan geçmişlerdir. Bunların en önemlisi Marko Polo'dur. Kastil Padişahı 3. Henri'nin yakınlarından Klavihu (1412-?) İran'da sefaret etmek üzere (1403-1404) seyahat etmiştir. Semerkant'ta Timur'un (807 kameri)

huzuruna çıkmıştır. Bu gezide gördüklerini ve izlenimlerini bir sefernamede yazılı hale getirmiştir. 15. y.y. ortalarında haçlı seferlerine katılmış Bavyeralı bir asker olan Shiltberger, İran'a gelmiş ve bu geziye ait notları geriye bırakmıştır. 15. y.y.'ın ikinci yarısında, Uzun Hasan Akkoyunlu'nun sarayını ziyaret eden Venedikli sefir ve memurların sefernameleri de geriye kalmıştır. Safevî döneminde Avrupalılar'ın ve diğer yabancıların İran'a yaptıkları geziler hız kazanmıştır. Bu dönem ve sonrasında İran'ın toplumsal-siyasi tarihini inceleme açısından önemli birçok sefername geriye kalmıştır. Bu tür sefernelere Taverniye, Şarden, Peter Vedelavale (1586-1652), Melşi Sedek Tono (1620-1684), Samuel Gotlib Gomlin (1743), Gobino, Pier Amede Juber (1779- 1847), Pier Loti (1850-1923), Adam Elsaryus (1600-1671) örnek olarak verilebilir.

Müslüman Araplar arasında “Sefername Yazıcılığı”:

Coğrafi bilgilerin en kolay ve en doğal elde edilme yolu her zaman yolculuk olduğu için, diğer yandan uzak diyarlarla kültürel ve dinsel bağlılık, merak, alışveriş ve ticaret, kutsal mekanların ziyaret edilmesi de seyahat dürtülerini harekete geçirmiştir. İslam'ın doğuşundan kısa bir süre sonra Müslümanlar hem seyahatname biçiminde hem de tarih ve coğrafya kitaplarının içinde yer alacak şekilde yazılar yazmışlardır. İbn-i Vazih Yakubi, Makdîsî ve Yakut Hamavî gibi ünlü coğrafyacılar, yazı konularını, gezi ve seyahatlerinde gördüklerinden seçmişlerdir. Şehirlerarası yolların ve uzaklıklarının hikâyesi ile ilgili olan “Mesalik” (yollar) ile ilgili kitaplar da genelde seyahatname ve benzeri bir tarz sayılmaktadır. İbn-i Fazlan (309-310 kameri) Abbasî Halifesi tarafından gönderilen bir heyet ile birlikte, Hemedan, Rey, Nişabur, Merv, Buhara, Harezmi, Aral Gölü'nün çevresi yolunu izleyerek (şimdiki Rusya'da bağımsız Tataristan) Volga nehrinin kenarındaki Bulgar Şahı'nın sarayına ulaşmıştır. Yaptığı geziyi diğer konuların yanısıra Volga nehrinin ve Rusya'daki Orta Asya kavimlerinin sosyal ilişkilerini de içeren bir seyahatnamede toplamıştır. Arap gezgin ve coğrafyacısı Ebudelf Yanbu'î'nin Samanlılar'ın başkenti Buhara'ya yaptığı gezileri (anlaşıldığı kadarıyla Ebudelf bu sarayda bir müddet kalmıştır) ve İran'ın diğer bölgeleri ile Kafkasya'ya yaptığı gezileri anlatan iki risâlesi Yakut Hamavî ve Zekeriya Kazvinî gibi sonraki coğrafyacıların kullandığı kaynaklar

olmuştur. Ebudelf'in İran ve Kafkasya hakkında yazdıkları coğrafî tarihi, coğrafya açısından çok önemlidir. İbn-i Batuta-i Magribî (726-779 kameri) tüm zamanların en büyük gezginidir. Otuz yıl boyunca Asya, Afrika ve Avrupa'da seyahat etmiştir. Gezileri; Mekke'ye bir kaç seyahat, Ortadoğu, Hindistan, Seylan, Maldiv Adaları, Bengal, Çin, Kuzey Afrika, İspanya ve Nijerya'yı kapsayan bölgelere yaptığı gezileri ve bu süre içerisinde o bölgelerde belli sürelerdeki ikametlerini içermektedir. Yazdığı sefername ise İbn-i Cevzî'de Sultan Ebu Anan Morini'nin (749-759 kameri) sarayına yaptığı gezideki tecrübelerini içermektedir. Yol üzerindeki coğrafyaların insanlarını ve iktisadi durumlarını, alışveriş, ticaret, limanlar, denizcilik, doğal olaylar bazen de hastalık ve hastaların analizi gibi konulara da değinmiştir. İbn-i Cebir Valanesî'nin (625 kameri) sefernamesi ile El-Abderî'nin (688) El-Râhletü'l-Magribiyye'si, diğer önemli Arap sefernameleridir. Evliya Çelebi'nin (1020-1090 kameri) Sefernamesi, Osmanlı toprakları altında, Asya, Avrupa ve Afrika'ya yaptığı geziler, Osmanlı dönemindeki en iyi sefernamelerdendir. Gezdiği ülkelere ait tarih, coğrafya, âdet ve kültürler ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Farsça “Sefername Yazıcılığı”:

En eski Farsça sefernâme, Nâsır-ı Hüsrev'in Horasan'dan Mekke'ye gidişini ve dönüşünü anlattığı sefernâmesidir. Bu seyahat 437 yılından 444 yılına kadar sürmüştür. Nâsır-ı Hüsrev aynı zamanda Simnan, Rey, Kazvin, Azerbaycan, Anadolu, Şam, Filistin, Mekke, Kahire, Taif, Yemen, Lahsa, Basra ve İsfahan'ı da gezmiştir. Bu seyahatname çok akıcı ve güzel bir anlatımla yazılmıştır, ancak çok kısadır. Belki de elimize ulaşan metin, asıl kitabın bir özetidir. Coğrafî ve tarihî değerli bilgiler ile memleketlerin ve değişik bölgelerin gelenek görenekleri hakkında faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Seyahatlerinden birini bin iki yüz beyitlik manzum bir sefernamede anlatmıştır. 678 yılında başlayan bu sefer iki yıl sürmüştür. İlk önce Şemseddin Ali Şah'ın oğlu Taceddin Amîd ile Tun şehrinden hareket ederek İranşah'ı görmek üzere Tebriz'e doğru yola çıkmışlardır. Seyisleri ve yanındaki görevlileri ile birlikte Şemseddin Cüveynî'ye bağlanmış ve onunla birlikte Tebriz'den Erran, Gürcistan, Ermenistan, Bakü, Erdebil ve Ebher'e yolculuk yaparak tekrar Kuhistan'a dönmüştür.

Tuhfetü'l-İrâkeyn, 551-552 yıllarında Hakani tarafından yazılmıştır. Şair bu eserinde, Mekke ve İrakeyn'e yapmış olduğu yolculuğu anlatmaktadır.

Celeleddin Hüseyin Buhârâyî'nin 780 yılında yazmış olduğu Cihâniyân-ı Cihângeşt adıyla bilinen eseri, Mekke, Medine, Mısır, Filistin şehirleri ile Cezire, Buhara, Horasan ve diğer şehirlere yapmış olduğu seferlerde gördüklerini anlatan irfanî bir seyahatnamedir.

Eski Fars sefernamelerinden bir başkası, Şahrec-i Timurî'nin oğlu Gıyâseddin-i Nakkâş'ın (802-836.) sefernamesidir. Gıyâseddin, Çin sefaretine giden Hayatî ile birlikte yolda gördüklerini yazmış ve resmetmiştir.

Abdürrezzâk-ı Semerkandî, Hindistan'a yapmış olduğu seferi, orada gördüklerini, Matlau's-sa'deyn adlı sefernamesinde anlatır.

Emir Said Hüseyin Ebîverdî, hicri dokuzuncu yüzyılda Mekke ve Medine'den sonra, İstanbul, Bursa, Halep, Şam, Beytü'l-Mukaddes, Azerbaycan ve İsfahan'a dönüşünü Manzûme-i Çehâr Taht adlı eserinde anlatır.

Muhyiddîn-i Lârî, Mekke'den 911 yılında hac dönüş yolculuğunu, Fütûhu'l-Harameyn adlı sefernamesinde anlatır.

Zeyneddin Mahmud Vâsîfî-yi Herevî, Bedâyi'u'l-Vekâyi' adlı sefernamesinde, hac esnasında gördüklerini, işittiklerini ve başından geçenleri anlatır.

İran'ın Don Juan'ı olarak da adlandırılan İranlı Uluğ Bey'in sefernamesinden de bahsetmek gerekir. 1013/1605 yılında Avrupa'ya yapmış olduğu yolculukta Hıristiyan olmuş, İspanya Kralı ona "İranlı Don Juan" lâkabını vermiştir. Bu sefer sırasında yaşadıklarını sefernamesinde yazmıştır. Ayrıca bu sefername, bir arkadaşı tarafından İspanyolca'ya da çevrilmiştir.

Hicrî onbirinci yüzyılda yazılmış olan diğer bir sefername de, Ebulberekât Munîr-i Lâhorî'nin Bengal'e yapmış olduğu yolculuğu anlatan sefernamesidir.

Sufi bin Veli Kazvinî, 1807'de Hindistan'dan Mekke ve Medine'ye yapmış olduğu yolculuğu, Enîsu'l-Huccâc adlı sefernamesinde anlatır.

Hicri onikinci yüzyılda yazılmış olan sefernamelerden biri de 1193 yılında Abdülkerîm-i Keşmîrî'nin sefernamesidir. Bu yüzyılda yazılmış olan diğer sefernameler; İ'tisâmuddin bin Şeyh Tâceddin-i Bengâlî'nin sefernamesi, Hasret-i

Meşhedî'nin sefernamesi, Muhammed Dâvûd-i İsfahânî'nin Horasan'dan Kudüs'e yapmış olduğu yolculuğu anlatan manzum sefernamesidir

Hicrî onüçüncü yüzyılda, İranlı yazar ve şairlerin İran'ın değişik yerlerine veya Hindistan gibi başka ülkelere yaptıkları seferleri anlatan sefernameleri manzum ve mensur olarak yazılmış olup sayıları oldukça yekun tutmaktadır. Edebî değerlere sahip olan bu sefernameler; coğrafya, tarih, kültür ve toplumlar hakkında değerli bilgiler vermektedirler. Tâliboʻun (1250-1328) Mesâlikü'l-Muhsinîn adlı eseri, hayali bir sefernamedir. Zeynel Âbidîn-i Merâgâî'nin (1255-1328) Seyahatnâme-i İbrahim Beg adlı eseri, ilk siyasî tenkit romanlarından sayılmaktadır. Diğer manzum sefernameler arasında Mueyyed Zafer Ali Şah'ın kumandanlarından birinin yazmış olduğu Sefernâme-i Zaferi/Tuhfetü's-Sâlikîn; Sakıb-i Aştîyânî'nin (1264-1313 h.k.) Sefernâme-i Kirmân'ı, Muşterî-yi Horasanî (1264-1305)'nin Sefernâme-i 'Îtâb ve Sefernâme-i Mekke'si, Nasıreddin Şah'ın beraberindekilerden Ayyûk mahlaslı birisinin nazmettiği Frenk Sefernâmesi; Nasıreddin-i Şah'ın beraberindekilerden adı bilinmeyen birisinin kaleme aldığı Mâzenderan Sefernâmesi; Mirza Seyyid Şefî Han'ın Meşhed sefernâmesi; Mir Seyyid Ali Niyaz-ı Şirazi'nin Hindistan Sefernâmesi (1197-1262); Mirza Seyyid Halil Rakamnüvîs'in eşinin Mekke seferini anlatan 1300 beyitlik sefernâme; Hasan Hôyî'nin kadı olan oğlunun sefernâmesi (1311 H.K.); Mirza Celâyir'in Mekke sefernâmesi anılabılır. Mensur olarak yazılmış olan Farsça sefernâmeler; Ebû Tâlib Han-ı İsfahânî'nin Mesir Talibî fî Bilâdi'l-İfrec adlı sefernâmesi; Abdüllatif Şufterî'nin Tuhfetu'l-âlem adlı seyahatnamesi; Mirza Salih Şîrâzî'nin Avrupa Sefernâmesi; Hekim Gulam Muhammed Dehlevî'nin Minhâcü's-sâadet adlı hac sefernâmesi; Mubârizü'd-devle İbrahim Han Huyeşki İngiltere'ye yaptığı seferi (1851-1852 m.) anlatan sefernâmesi; Padişah Hâce bin Rahmetullah Hâce'nin hac sefernâmesi; Zeynel Abidîn Şîrvânî'nin Riyâzü's-seyâhat adlı sefernâmesi; Rıza Kuli Han Hidâyet'in Harzem Sefâretnâmesi; Hacı Muhammed Ali Pirzâde Nayini'nin Paris, İstanbul ve Mısır'a yaptığı seferi anlatan sefernâmesi; Mirza Ebü'l-Hasan Han İlçi Şîrâzî'nin Rusya sefernâmesi; Ferruh Han Emînülmülk'ün Avrupa'ya yaptığı geziyi anlatan Mahzenü'l-vekâyi' adlı sefernâme-i sefaretî; Nâsiruddîn Şah'ın Horasan Sefernâmesi; Nâsiruddîn Şah'ın Mazenderan Sefernâmesi (1292 h.k.); Nâsiruddîn Şah'ın Avrupa'ya yapmış olduğu üç seferi anlatan Sefernâme-i Frengistân'ı; Ahmed Behbehânî'nin Irak ve Hindistan'a yapmış

olduğu seferleri anlatan Mir'atü'l-ahvâl adlı cihannümâsı; Sevânih Dehlî'nin Vekâyi'ü'l-bedâyi' adlı eseri; Risale-i salar-ı cenk; Kuli Han Bahadır Salar cenk Muteminülmülk'ün Sefernâme-i Delhi'si; Ferhat Mirza Mutemedüddevle'nin Hidâyetü's-sebîl ve Kifâyetü'd-delîl adlı (1305) Mekke'ye yaptığı seferi anlatan sefernâmesi; Hacı Seyyah'ın Avrupa sefernâmesi; Sedîdüsaltana'nın sefernâmesi; Muhammed Ali Han Sedîdüsaltana'nın et-Tetkik fî Sîreti't-tarîk adlı sefernâmesi; Mirza Ali Han Emînüddeve'nin hac sefernâmesi (1260-1322); Sultan Murat Mirza Hüsâmüssaltana'nın Mekke Sefernâmesi; Muhammed Hüseyin Ferâhânî'nin Mekke sefernâmesi; Celal Âl Ahmed'in sefernâmelerini sayabiliriz.¹

¹ Berzger, "Sefernâme", Ferhengnâme-i Edebî-yi Fârsî, s. 817 vd.

I. İRANLI SEYYAHLARIN ESERLERİNDE İSTANBUL

Osmanlı ülkesi, özellikle İstanbul, her zaman için İranlı devlet adamları, bürokratları ve edebiyatçılarının ilgi ve alâkasını çekmiştir. İran'daki baskı ve şiddetten kaçan birçok fikir ve düşünce adamı İstanbul'u Batıya açılan bir kapı olarak görmüştür. Gerek İran şahları, gerekse bazı devlet görevlileri, doğrudan veya Avrupa güzergâhında olması hasebiyle bu ülkeyi ve şehri gezip görmek için gelmişler, izlenimlerini de bir kitapta toplamışlardır. Bunlardan tespit edebildiklerimizi kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

A. EMİNÜDDEVLE VE SEFERNÂME'Sİ

1844 yılında Tahran'da doğan Mirza Ali Han Emînüddeve, Nâsirüddin Şah döneminin devlet ricalinden Mirza Muhammed Han Mecdülmülk'ün oğludur.

İyi bir öğrenim gördükten sonra Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlayan Emînüddeve, 23 yaşında Şah'ın özel kalem müdürlüğüne getirilir.

Avrupa devletlerinin yönetim şekli hakkında bilgi sahibi olan ve Şah'a sürekli olarak kanun çıkaran meclisin kurulmasını teklif eden Emînüddeve, bir süre Avrupa kanunlarının tercümeleri ve bunların İslam dini, Şia mezhebi ve İran gelenek ve göreneklerine uyarlanması çalışmalarında bulunur. Ancak bu çabaları muhalifleri tarafından devamlı kösteklenir. Bunlara karşı direnen Emînüddeve, Mirza Melkum Han ve Talibofla birlikte devrin önde gelen yenilikçi din adamlarından Seyyid Muhammed-i Tabatabâi, Şeyh Hâdi-yi Necmâbâdi ve Seyyid Cemâleddîn-i Afgânî ile fikir alışverişlerinde bulunur.

Muzafferüddin Şah (saltanat süresi: 1896-1907)'in ilk saltanat yıllarında; bir süre için de olsa Azerbaycan valisi olarak görevlendirilen Emînüddeve, 1897 yılında Tahran'a gelerek aynı yılın Temmuz ayında, halkın önceki sadrazam yönetimine olan hıncını ve heyecanını yatıştırmak için sadrazamlığa getirildi. Daha bu görevinin ilk yılında maliyedeki aksaklığı düzelterek içeriden ve dışarıdan hükümet işlerine müdahale edilmemesini sağladı. 1897 Ağustos'unda Meclis-i Ayan'nın (Senato Meclisi) kurulmasını içeren kanunu Muzafferüddin Şah'ın onayına sundu.

Posta ve gümrük teşkilatı ile maliyeyi ıslah için Belçika'dan uzman getirtmesi, Mirza Hasan Han Rüşdiye'nin de yardımıyla kültürlü bir neslin yetişmesi amacıyla Rüştiye okulunu açması onun reform çabalarından bazılarıdır.

Emînüddevele 14 Mayıs 1904 tarihinde vefat etmiştir.²

Sade nesirde zamanının önde gelen simalarından biri sayılan Emînüddevele'nin en önemli eseri, sefernâmesi ve hatıralarıdır. Emînüddevele Kafkasya, Türkiye ve Arabistan seyahatinden sonra gezi anılarını, "Sergüzeşt-i Sefer-i Mekke" adlı kitabında toplamış ve bu eseri ilk kez 1907 yılında basılmış, daha sonra İslâm-i Kazimiyye tarafından, "Sefernâme-i Emînüddevele" adıyla yeniden neşredilmiştir (Tahran 1354/1975).

Emînüddevele bu eserinde İstanbul'da geçirdiği günlerdeki izlenimlerini günlük olarak şu şekilde anlatır:

1. 17 REBİÜLEVVEL 1316 ÇARŞAMBA (5 Ağustos 1898)

17 Rebiülevvel Çarşamba sabahı Çanakkale Boğazına geldik. Neden sonra İstanbul'un silueti görüldü. Gemi bir süre açıkta bekledi ve gerekli formaliteler tamamlandıktan sonra Boğaz'a girdik. Osmanlı Devleti'nin dünyanın buradaki kapısında kurduğu düzene uyup bekledik. İkinci üstü rıhtıma yanaştık. Her sınıftan insanlar yolcu karşılamaya gelmişti. İran elçiliğinden de görevliler vardı. İran'ın İstanbul Konsolosu Mirza İsmail Han Saîdülvizare gemiye çıktı ve selam sabahtan sonra:

-Alâülmülk sizin ne zaman geleceğinizi kesin olarak bilmediği için yalıdan şehre inmedi. Ama dosdoğru İran elçiliğinin yazlığına gelmenizi tembihledi bana.

-Burada çok kalmayacağım. Güzergahımdan uzak kalmayı sevmem. Otele gideceğim. Alâülmülk Bey'in zahmet edip şehre inmesini istemiyorum.

Vapurdaki arkadaşlarla vedalaşıp gemiden indik. "İstanbul'un en iyi oteline gidelim" dedim. Bizi Palas Oteli'ne götürdüler. Nâsırülmülk'ün iki yıl önce tebliğname ile Şahın cülüs mesajını getirdiği zaman kaldığı odaları vermişlerdi. Çok güzel ve lüks bir oteldi. Ben ve arkadaşlarım otele yerleştikten sonra elçilik görevlileri gittiler. Otel müdürüne ziyaretçileri kabul etmem için ayrı bir oda tahsis

² Hayatı ile ilgili bk.

edilmesini söyledim. Kendi süit daireme, yatak odama yakın olan çok güzel ve nakışlı bir oda verdi. Rahat bir gece geçirdik. Allah'a şükür, halim daha iyi. Hac Mollabaşı ile uşaklar başka bir otele gittiler.

2. 18 REBİÜLEVVEL PERŞEMBE (6 Ağustos 1898)

Sabahleyin Hac Mollabaşı geldi. Hac Mirza Fethullah komik komik şeyler anlattı. Önce yaşlı bir Rum kadının müdürlüğünü yaptığı küçük bir otele gitmişler. Hac Mollabaşı'nı ilim erbabı kılığında görünce eşyalarını kapı önüne koymuş. " Ben otelimde hoca, molla istemem!" demiş. Zamansız da olsa, böylece otel değiştirmek zorunda kalmışlar.

Hac Mollabaşı ile çay içtik. Mekke'ye giderken bir kaç gün İstanbul'da kalmışlar. Utangaçlık ve yabancılık duygusu yüzünden Valide Han'dan dışarı adım atmamış.

-“Bu şehre gelip de Ayasofya ve Sultan Ahmet Camilerini görmemek, buranın tanınmış yerlerini ve binalarını gezmek akıl karı değil” dedim.

Hava biraz sıcak olduğu için gezine gezine köprüye geldik. Geçiş ücretini verdik. Biz köprüdeyken faytonla Alau'l-mulk bize yetişti. Arabadan indi ve selam ve sabahdan sonra nereye gideceğimizi sordu. Biz de söyledik.

-“Uzak mesafe. Arabaya binelim” dedi.

-“Bunca zamandır deniz yolculuğundan sonra yürümek iyi geliyor” dedim.

Ayasofya Camii'ne gittik. Biraz da o yörede dolaştık. Alau'l-mulk:

-“Yalıya buyrun. Daha rahat edeceksiniz” dedi.

-“Şimdilik yerimiz güzel” dedim.

Onunla birlikte otele gittik. Öğle yemeği yiyip biraz dinlendik. Alau'l-mulk akşam da oteldeydi. Bazı dostlarla İran'lı tüccarlar geldi. Akşam Alau'l-mulk'le restorana gittik. Hava o kadar sıcaktı ki nefesi daralıyordu. Yazlık zamanı olduğundan ve otelde müşterilerin azlığından da istifade ederek onarıma başlamışlar. Kalorifer tesisatı denendiği için odaların bu kadar ısınmasının sebebi anlaşıldı. Bunun üzerine duvardan uzakta başka bir masaya geçtik. Pencereleler açıldı ve hava biraz normale döndü.

Akşam yemeğinden sonra bir müddet otelin süslü büyük lobisinde oturduk. Aynalar, aydınlatma sistemi, perdeler, tablolar ve mobilyalar son derece lüks. Duvarlar en kaliteli ipek kumaşlarla kaplanmış. Bu arada otele yakın olan şehir parkından müzik duyuluyordu. Bu parkta bir yazlık tiyatro gördüğümü hatırladım. Gezimizin dört dörtlük olması için Hac Mollabaşı'nın onu da görmesini istedim. Gidip bilet aldık. Ön sıralara oturduk. Oyun Barbelo'nun öyküsüydü ve oyuncular Fransızdı. Hac Mollabaşı'ya oyun hakkında bilgi veriyordum. Aktrislerden ikisi çok güzeldi. Onlardan daha güzel bir kız da önümüzdeki sandalyede, seyircilerin sırasında oturuyordu. Hem arka plandan, hem ön plandan güzelliğini sergilemek için sandalyesini hareket ettirdi ve değişik pozisyonlarda oturarak gizli hazinesini ve cilvesini herkese sunmak istedi. O kadar cazibeliydi ki hem benim, hem Mollabaşı'nın yüreğindeki külleri deşip ateşledi.

-“Sen neredeysen, gezinti oradadır” dedim.

Hac Mollabaşı oyuna, nağmelere ve esrilere bayıldı.

Oyun bittiğinde, tabiri caizse biz de bittik. Gidiyorduk ama ne gidiş! Ayaklarımız geri geri gidiyordu.

Sabaha kadar yıldızları sayсын diye Hacı'yı kaldığı yere gönderdik; biz de otele gittik.

Parkı öncekinden daha iyi ve temiz gördüm. Daha iyi çiçeklendirilip düzenlenmişti.

Gece hava fena değildi ve ben de iyiydim.

3. 19 REBİÜLEVVEL CUMA (7 Ağustos 1898)

Sabah namazımı eda edip işleri Allah'a havale ettik. Kabul odasında Alau'l-mulk'le çay içtik. Geçmişten, yolculuktan, bundan sonra yapılacaklardan, tahminlerden ve hislerimizden söz ettik. Hac Mollabaşı ile bir iki kişi daha geldi. Onlara da çay verildi. Hac Mollabaşı'nın göreceği bir kaç yer daha vardı ve İstanbul'a girerken söz vermiştim.

-“Sıcak bastırmadan gidip dolaşalım. Böylece Hacı'nın görgüsü de artmış olur” dedim.

Kalkıp dışarı çıktık. Alau'l-mulk de bizimle birlikte geldi. Yolda bir mağazaya girdik. Hacı Mollabaşı'nın istediği şeyler vardı. Şemsiye, çakı, çanta, ayakkabı vesaire.

Alau'l-mulk hem vatandaşı olduğu hem de evsahibi sayıldığı için onun aldığı eşyaların parasını cebinden ödedi. Ben de Şehzade Hac Feridun Mirza için bir gözlük ve Mu'inu'l-mulk için bir tırnak makası aldım. Otele döndük. Beyrut'tan tanıdığım ve gemi ile birlikte yolculuk yaptığım Doktor Saks'ı gördüm. Sağlık dairesi mensuplarından olduğu için İran elçiliği doktoruna, Beyrut Valisinin çıkardığı zorluğu gidermek üzere yardımda bulunması için Alau'l-mulk'ün aracılık etmesini rica etti benden. Alau'l-mulk ile tokalaştım; o da yardımcı olacağına dair söz verdi.

Otele geldik. Acıktığım için otelin restoranından başka yere gitmedim. Yemekte Hacı Mollabaşı ile uzun saçların güzelliğinden söz ediliyordu.

Alau'l-mulk yalıda Fransa elçisine ve başkalarına ziyafet veriyor ve bu gece gitmek zorunda . Yine ısrar etti bana. “Bu şehirde kalmam uzun sürer de resmi işlere takılırsam işim aksayacak. İyisi mi beni görmemiş ol.” dedim.

Biraz istirahat ettik ve ikinci üstü Alau'l-mulk ile vedalaştık.

Rahat bir gece geçirdim ve iyiyim. Mecdu'l-mulk parka ve tiyatroya gitti. Mu'inu'l-mulk ve ben yatak odalarımıza çekildik.

4. 20 REBİÜLEVVEL CUMARTESİ (8 Ağustos 1898)

İstanbul'a veda etme zamanı. Dün gece hava değişmiş, çisil çisil yağmur yağıyordu. Bugün de şafak sökene kadar yağdı. Sokaklar ıslak hala. Yolculuk hazırlığına başladım ve yedek temiz elbise için Hac Mirza Fethullah'a tembihledim ve vapura gitmeden önce hamama gideceğimi söyledim. Otel faturasını istedim. Otel hizmetkarlarına bahşiş verilmesini hatırlatıp hamama gitmek üzere kalktım

Otelin bu bölümünün ve bizim kaldığımız odaların sorumlusu olan Matmazel Mari koridorda bekliyordu. Vedalaşmaya gelmiş; iyi yolculuklar diledi. Zahmetlerinden dolayı teşekkür edip Mecdu'l-mulk ve Mu'inu'l-mulk'un da isteğiyle ona firuze bir yüzük verdim yadigar olarak. Tam dışarı çıkacakken Hacı Mirza Fethullah kulağıma eğilip “ Alau'l-mulk otel müdürüne masrafları misafirlerden almayın, sefaretten alın, diye tembihlemiş” dedi.

-“Bu iş bana göre değil. Alau’l-mulk iki gündüz bir gece burada benim misafirimdi. Hesabı ben ödemezsem, otelden ayrılmam” dedim.

Arkadan Mirza İsmail Han yetişti.” Bu konuda ısrar ederseniz büyükelçiye kabalık etmiş olursunuz . Teklifi reddettiğinizi Alau’l-mulk’e yazın ama otel müdürüne söylemeyin” dedi.

Mecburen dışarı çıkıp hamama doğru yürümeye başladık. Hacı Mirza Fethullah ve elçilikten bir görevli de yanımdaydı. Matmazel Mari’ye bir şey demedim. Mecdu’l-mulk Bey’e karşı kusur işlemekten korkuyordum.

Bu kız Rum asıllı ve İstanbul doğumlu. Genç, narin, güzel ve endamlı biri. Teni kafur beyazlığında, yüzü pırıl pırıl parlıyor. Beli bir kıl kadar ince. Yüzünün parlaklığı aya parlaklık veriyor. Gül goncası onun ağzını görünce kıskançlıktan içi kan ağlıyor. Buraya kadar Mecdu’l mulk Bey’in gözüyle bakıp, onun diliyle yazdım. Ama gerçekten de beyaz tenli . Güzel değil ama gönül çalıcı. Boylu boslu, hoş salınan bir dilber. Saçları örülü ve gümüş tenli kollarını elbise kollarının dışında bırakmış. Elleri küçük, parmakları ince, ayakları zarif, her fende usta, kıvrak, fettan, avcı. Dudakları üzüm renginde, müşterinin kanına susamış. Buradaki müşteriden kastım Mecdu’u-mulk. Hicaz ve Yesrib’in zencileri ile Mısır ve Magrib’in çirkinliklerinden sonra bu gümüş tenli dilbere aşık olması işten bile değil.

Sokakta bir süre yürüdüm. Bir hamalın sırtında boyu bir arşın uzunluğunda bir balık vardı. Balığın burnunda da uzun bir boynuz. Bunun uzunluğu balığın boyu kadardı. Bu balık, küçükleri oltayla yakalanan balıklardandı. İri gözleri ve büyük pulları vardı. Etinin lezzetli oduğu söyleniyor.

Hacı Mirza Fethullah “Yolu kısaltmak için isterseniz Tünel’den gidelim” dedi. Öyle yaptık. Tünel’den çıktıktan sonra da epey yürüdük. Hava iyi, yer mugların eşiği gibi yıkanıp sulanmış olsa da, biraz daha gidersem yorulacağım. Hacı Mirza Fethullah’a:

-“Bu şehirde çok hamam var. Nereye gidiyoruz ki yol bitmiyor böyle?” dedim.

-“Biraz daha yürüyün en iyi hamama gitmenizi istedim” dedi.

Sonunda geldik ve gerçekten de en iyi hamam olduğunu gördüm. Bu şehrin adetlerine göre soyunup ayaklarımıza takunyaları geçirdik, hamama girdik. Banyoda acele ettik. Genç bir tellak yıkanma işimizle ilgileniyor ve sohbeti uzatmak istiyordu.

-“Konuşacak zaman yok. Sabunla, yıka da gideyim” dedim.

İstanbul’da gurbette olduğunu anlattı.

-“Nişanım var. Düğüne gideceğim. Otuz lira verin yeter” deyince “ ben de gurbetteyim. Otuz liram olsaydı,ben de evlenirdim”dedim.

Dışarı çıktım. Baktım, Konsolos Mirza İsmail Han gelmiş, telaşla:

-“Vapurun hareket saati yaklaştı, acele etmeliyiz”dedi.

Kurulanmadan fanilamı giydim. İranlı tüccarlar ipek halı getirmiş, hamamın başında bekliyorlardı.kendilerine teşekkür ettim ve vedalaştım. Mirza İsmail Han ile faytona binip iskeleye gittik. Kayık hazır. Gemiye geçmek üzere kayığa bindik. Soğuk soğuk rüzgar esiyordu ve Boğaz suları çalkantılıydı. Bedenimdeki rutubet, ter ve bu soğuk rüzgar birleşince adamakıllı üşüttüm.

Vapura bindik. Basamaklardan çıktık. Elçilik görevlileri uğurlamaya gelmişler. Eskilerden kimseyi görmüyorum. Ohannes Han ile Hacı Mecid Han var. Çok beklemeden gemi işlemleri başladı ve uğurlamaya gelenlerle vedalaştık. Onlar dışarı çıktılar ve gemi hareket etti.

Bu vapurun adı Saros ve Avusturya Luid Şirketine ait. Karadeniz’i yine bu şirketin gemisiyle geçiyorum. Gidişte de aynı gemiye binmişim. Omuzuma pardesü alıp güverteye çıktım. Boğaz ile İstanbul’un hoş manzarası değerli bir ömür gibi gözümün önünden geçiyor. Acıkmıştım. Yemek istedim. Rafadan yumurta ile biftek getirdiler. Perhizimi bozmadan seve seve yedim. Vapurda bir süre gezindikten sonra kahve istedim, sinirlerimin yatışması için odama çekilip uzandım. Biraz uyumuştum ki deniz çalkantısı ve geminin sallantısı ile uyandım. Boğaz’dan çıkınca Karadeniz fırtınası canıma okudu. Bir taraftan hamamdan sonraki soğukalgınlığı, bir taraftan mide bozukluğu içimi dışıma çıkarttı.

B. MUZAFFERÜDDİN ŞAH VE SEFERNÂME-İ MUBÂREKE-İ ŞÂHİNŞÂHÎ

Kaçar hânedanından 5. şah olan Muzafferüddin Şah, Nâsurüddin Şah'ın ikinci oğludur. Veliahd iken bir müddet Azerbaycan valiliğinde bulundu. Babasının öldürülmesinden sonra, 8 Haziran 1896'da tahta çıktı. Saltanatı döneminde, İngiltere ve Rusya'nın siyasî ve ticarî nüfuz yüzünden rekabetleri daha da belirginleşti. Bütün iyi niyetine rağmen Muzafferüddin Şah, kendisine itaati sağlayacak özelliklere sahip değildi. Bunun yanında sarayın israflarını engelleyecek hiçbir teşebbüste bulunmadı. Gümrük gelirlerinin bir kısmına karşılık büyük borçlar alındı. Borç alınan paraların büyük kısmı şahın 1900, 1902 ve 1905 yıllarında Avrupa'ya yaptığı çok masraflı seyahatlere harcanmıştır. 1900 senesinde yaptığı bu seyahatlerden birinde İstanbul'a da uğramış, Yıldız sarayında Sultan II. Abdülhamid'e misafir olmuştur. Aşağıda bu seyahatle ilgili Muzafferüddin Şah'ın izlenimlerini aktaracağız. Muzafferüddin Şah 8 Kanûn-ı sâni 1907'de uzun bir hastalıktan sonra vefat etmiş, tahtı oğlu Muhammed Ali'ye bırakmıştır.³

Muzafferüddin Şah Sefernâmesinde, ilk olarak Edirne'den Osmanlı topraklarına girişini, oradan da İstanbul'a gelişini ve izlenimleri anlatır.

“Güneşin batmasına iki saat kala Osmanlı topraklarına vardık. Bulgar mihmandarlar izin alıp ayrıldılar. Sınır bölgesinin adı Harmanlı. Burada Osmanlı mihmandarlardan iki kişi yanımıza geldi. dışarıda, askerler ve bando birliği de vardı. Başlarına kırmızı keçeden fesler giymiş olan bir topluluk da istasyonda bekliyordu. Buradaki görüntü farklıydı. Arabaların içinde siyah çarşaf giymiş, ama yüzlerinde peçeleri olmayan kadınlar gördüm. Yüzlerinin yarısını kapatmış olmalarından Müslüman kadınları olduklarını anladım. Az sayıda Avrupalı ve Ermeni kadınlar da vardı; evlerinin damlarındaydılar. Aralarında erkekler yoktu. Buradan ayrıldıktan bir saat sonra Edirne şehrine vardık. İstasyonla şehir arasında uzun mesafe olmasına rağmen Türklere büyük bir kalabalık vardı. Oldukça düzenli ve gösterişli bir alay asker ve topçular bizim yolumuz üzerinde bekliyordu. Bizi selâmladılar. Tren istasyonda durdu. Hariciye nazırı ve bir zamanlar Girit valisi olan mihmandarımız, padişah adına bizi karşılayarak saygıda bulundu. Bir saat kadar sonra padişah

³ Bk. J.H. Kramers, “Muzaffer-üd-Din”, İA, c. 8, s. 776.

hazretlerinin telgrafı da elimize ulaştı. Bizim Osmanlı topraklarına gelişimizi kutluyor, bizimle görüşmek için duydukları isteği belirtiyordu. Biz de gereken cevabı gönderdik.

Trenden indik ve merasim bölüğünün önünden geçtik. Daha sonra bize ayrılmış olan bir odada bir saat kadar istirahat ettik. Bize şerbet ikram edildi. İstasyonun karşısındaki Edirne şehrine nazır bir hana gittik. İstasyonda beklemekte olan askerler, düzenli ve görkemli bir şekilde önümüzden geçtiler. Osmanlı ordusunun düzeni, Alman ordusunun düzenine çok benziyor. Orada beklemekte olan askeri yetkilileri tebrik ettikten sonra trene geri döndük.

Vagonların değiştirilmesi için trenin burada bir kaç saat bekleyeceğini bildirdiler. Trenin daha hızlı hareket edebilmesi ve gidilecek yere daha çabuk varılabilmesi amacıyla, ağır olan vagonlar ikiye ayrılacaktı. Her bir kısmını ayrı birer lokomotif çekecekti.

Biz yorgun olduğumuzdan uyumak için yatağımıza uzandık ve trenin hareketini bekledik. Bize yakın olması gereken vezirin bulunduğu vagonu da ayırıp bizim vagonumuzu çeken lokomatife bağladılar. Bu arada tren hareket etti. Biz dinlendik.”

Muzafferüddin Şah Edirne’den hareket edip İstanbul’a giderken gördüklerini de şu şekilde anlatmaktadır:

“5 Cemâziyelâhir Pazar

Sabah uyandıığımızda tren hareket halindeydi. Kalktık, namaz kıldık. Sağlık içinde olduğumuz ve İstanbul’a varacağımız için Allah’a hamd ettik. Sabah bizi ilk ziyaret eden kişi Sadrazamımız Eşref’ti. İstanbul’a saat kaçta varacağımızı sordum. Sabah saat onbirde şehrin girişinde olacağımızı söyledi. Etrafı seyrettik. Tren ilerliyordu. Edirne’yi geçince artık yerleşim yerleri ve ovalarda ziraat görülmüyordu. Edirne, Osmanlı Devletinin eski başkentiydi. Şimdi de önemli bir şehir. Söylenildiğine göre nüfusu yüzbin kişi civarında. Tren yolunun geçtiği bu taraflarda yerleşim yerleri yok; orman da yok. Ama geçtiğimiz her istasyonda bir kaç asker hazır bulunuyor ve bizi selâmlıyordu. İstanbul’un yakınlarına kadar meskun bir yer yoktu. Gördüğümüz yerler, İran’daki gibi kuru ve bakımsız. Bahar mevsiminde yeşil olsa da şimdi otlar kuruduğu ve sonbahar başladığı için canlılık ve güzellikten eser

yok. Kenarlarında söğüt ağacı ve bazı değişik ağaçların bulunduğu bir nehir görüldü. Etrafı Cacerud nehrindeki gibi sazlıktı. Kurutmak için bir kısmını kesmişlerdi. Bazı yerlerde bir kaç Osmanlı süvarisi durmuş, aynı İran askerleri gibi bizi selâmlıyorlardı. Bir kaç istasyondan geçtik.

İstanbul'a vardığımızda biz ve beraberimizdekiler resmi elbiselerimizi giydik. Bir müddet Marmara denizinin kıyısında ilerledik. Bazen deniz kenarına yaklaşıyor, bazen uzaklaşıyorduk. Birden Sen Stefan kilisesi görüldü. Avrupa binalarına benziyordu. İki üç katlıydı. Ama Avrupadakiler kadar temiz ve güzel değildi. Bu yerleşim bölgesinin sonunda, İstanbul Boğazına yakın bir yerde tren durdu. Elli yaşlarını geçmiş görünen yaşlı ve muhterem bir zat yanında Osmanlı Devletinin ileri gelenleri olduğu belli olan refakatçileri ile birlikte trenin ön kısmından girdi. Yanımıza gelerek Osmanlı usulüyle bizi selamladı. Bu kişi, Hariciye nazırı Tevfik Paşaydı. Buraya kadar bizi karşılamaya gelmişti. Bizi trenden aldılar. Önce kayıklarla, sonra büyük bir gemi ile İstanbul Boğazını geçtik. Yıldız Sarayına gidip padişahla görüşmek üzere bizi arabalara davet etti. Hariciye nazırı ile önce trende görüşmüştük. Oldukça akıllı ve sessiz birisiydi. Bizim Osmanlı ülkesine ve İstanbul'a gelişimizi kutladı. Sultanın mesajını bize Türkçe sundu. Yanımızda hazır bulunan büyükelçi Alâülmülk bize tercüme etti. Biz de padişah hazretleriyle görüşmeyi çok arzuladığımızı ifade ettik. Trenden indik. Arabalarla deniz kenarına kadar gittik.

Bir grup asker her iki tarafa dizilmiş, karşılamak için bekliyordu. Bando takımının çaldığı müzik eşliğinde deniz kenarına vardık. Burası Boğaz'ın başlangıcıydı. Bizim için bir kaç büyük kayak hazırlamışlardı.

Biz, beraberimizdekiler ve Osmanlı mihmandarlarımızdan birkaçı ile aynı kayığa bindik. Geriye kalanlar başka kayıklara bindiler. Deniz çok sakindi. Oldukça rahat ve huzurlu bir şekilde yol aldık. Büyük bir gemiye yaklaşıncaya kayıklardan inip o gemiye bindik. Geminin adı "İzzeddinli" idi.. Üç yüz beygir gücünde ve bin ton ağırlığındaydı. Yüzelli kişi mürettebatı vardı.

Uzaktan adalar görünüyordu. İstanbul'da yaşayan İranlılar on kadar büyük gemi, otuz kırk kadar da küçük büyük kayıklara binmişler, bizleri karşılamaya gelmişlerdi. Gemilerinde bir grup müzisyen vardı; gemimizin etrafını çevirerek sürekli; "Pâdişâh-ı Îrân ve şâhinşâh-ı vatan-ı mâ selâmet bâşed" (İran Padişahı ve

vatanımızın Şehinşahi çok yaşa!) diye bağırarak gelişimizi kutluyor, bazıları da Türkçe olarak “Padişahım çok yaşa!” diye sesleniyordu.

Gemimizin etrafında daireler çizip tur atıyorlardı. Biz de onlara el ve mendil sallıyor, sevgiyle karşılık veriyorduk. Bize karşı gösterilen sevgiden son derece hoşlanmıştık. Ayrıca bir İslâm şehrine gelmiş olmaktan, kendi halkımızdan birilerini burada görmekten, İslâmın kokusunu almaktan mutlu oluyor, şükrediyorduk.

Denizde keyfimiz yerindeydi. Hiçbir şekilde sağlık sorunu yaşamadık. Sağ tarafımız alabildiğine denizdi; sahil görünmüyordu. Sol tarafımıza baktığımızda yavaş yavaş İstanbul belirmeye başladı. Birkaç katlı binalar, Ayasofya, Sultan (Ahmed) ve diğer camilerin minareleri ve kubbeleri görünüyordu. Mihmandarımız olan Tarhan Paşa her yer hakkında bize bilgi veriyordu. Gemimizde bir grup müzisyen yavaş yavaş İran müzûği çalıyordu. Bu şekilde şehre vardık. İstanbul’un karşısında, Asya topraklarında yer alan Üsküdar’a yaklaşıyorduk.

Yavaş yavaş Boğaza girdik. Bizi karşılamak için İstanbul’dan, Üsküdar’dan, Beyoğlu’ndan ve padişahın ikamet ettiği Yıldız’dan gelenler kayıklardan bize mendil sallıyor, tezahüratta bulunuyorlardı. Oldukça güzel bir görüntü sergiliyorlardı. Gemimiz ilerliyor, boğazın Yıldız tarafında yer alan Tophane binası ve merhum Sultan Abdülaziz ve diğerlerinin yaptırdıkları Osmanlı Devlet ve saltanatına ait binaların önünden geçiyorduk. Hepsi hakkında bize bilgiler veriliyordu. Hakikaten hepsi de çok güzel ve görkemli binalardı.

İstanbul’daki sivil binalar Avrupa şehirlerindeki binaların azameti ve güzelliğinde olmasa da devlet binaları oldukça gösterişliydi. Gemimiz Yıldız sarayının ve sultana ait hususi bahçenin hizasına varıp durdu. Çok geçmeden küçük, güzel bir gemi gemimize yaklaşip demir attı. Sonra bu geminin Sultanın kardeşinin oğlu Tevfik Efendi’ye ait olduğu anlaşıldı. Tevfik Paşa’nın yanı sıra Osmanlı Meclis-i Mebûsan başkanı Sait Paşa da bizi karşılamaya gelmişti. Sultan adına bizim gelişimizi kutladılar ve Sultanın selâmlarını iletiler. Bizi sultanın buharlı kayığına götürdüler; şehzade ve paşa da bizim gemimize bindi. Osmanlı usulüne göre birbirimizi selâmladık. Şehzade çok gençti; yirmi beş yaşlarında, kısa boylu, beyaz tenli, ince sarı bıyıklıydı. Asil ve iyi birisi olduğu yüzünden anlaşılıyordu.

Şehzade hazretleri, sadrazam Eşref, Meclis-i Mebûsan başkanı Said Paşa, saray nazırımız, Osmanlı hariciye nazırı, mihmandarımız Tarhan Paşa ve Emin Hazret ile

birlikte küçük bir kayığa bindik. Kayıkçılar özel kıyafetler giymişlerdi. Kürek çeke çeke bizi iskeleye götürdüler.

İskelede Sultan'ın oğlu Şehzade Abdülkadir Efendi, Osmanlı sadrazamı Halil Rıfat Paşa ve paşalardan oluşan bir topluluk bizim gelmemizi bekliyordu.

Şehzadeyi bize tanıttılar. El sıkıştık, hal hatır sorduk. Şehzade yirmi yaşlarındaydı. Askeri elbiseler giymişti. Oldukça saygılı ve terbiyeli birisiydi.

Daha sonra Sadrazam Halil Rıfat Paşayı tanıttılar. Altmış yetmiş yaşlarında yaşlı, uzun boylu, saygın bir devlet adamıydı.

Şehzade ile birlikte arabaya, diğerleri de başka arabalara bindiler. Osmanlı padişahının saltanat merkezi ve ikametgâhı olan Yıldız sarayı ve bahçesine doğru yola koyulduk.

Boğaz kenarından başladığımız yolculukta araba yokuş tırmanıyordu ve biraz zorlanıyordu. Bir kaç cadde ve sokaktan geçtikten sonra ilk olarak Yıldız Bahçesine vardık. Boğazdan sarayın kapısına kadar olan mesafe beş yüz metreden daha fazla değildi.

Yıldız Sarayı ve bahçesi, etrafı duvarlarla çevrili sultan ve ailesine mahsus küçük bir şehir gibidir. Burası bir bahçe ve saray değil, gerçekte onca azamet ve görkemiyle bir saltanat kalesi. Sahilden Yıldız bahçesine kadar yolun iki tarafında özel kıyafetleriyle Osmanlı askerleri dizilmişti. Yolun kenarlarında bir kaç küçük bina vardı. Halk bizi görmek için evlerinden sokağa bakıyordu.

Biz saraya vardığımızda Sultan Hazretleri kapıda göründüler. Arabadan indik, Sultan ile el sıkıştık ve birbirimize samimi duygularla. Onunla görüşmekten dolayı son derece heyecanlıydık, çok mutlu olduk. Beraberce bahçenin girişinde inşa edilmiş olan küçük bir binaya girdik. Orada biraz sohbet ettik. Bizim gelişimizden oldukça memnuniyet duyduklarını bildirdiler. Biz de Osmanlı topraklarında bulunmaktan dolayı sevincimizi ifade ettik ve şu ana kadar bize gösterilen misafirperverlikten dolayı teşekkürlerimizi ilettik.

Sultan Hazretleriyle birlikte özel bir arabaya bindik. Büyükelçimiz Alâülmülk de konuşulanları tercüme etmek için bizim karşımıza oturdu. Araba bahçede ilerliyordu. Biz de Sultan Hazretleriyle konuşuyorduk. Yıldız Sarayının bahçesi, Avrupa Saraylarının bahçeleri gibi düzenlenmişti. Çok güzel ve temizdi. Bir kaç bahçe ve bina ve caddeden geçerek, bizim için tahsis edilen bir binaya vardık. Bu

bina, Sultanın bir kaç yıl önce İstanbul'a gelen Alman İmparatorunu da ağırladığı yerd.

Merdivenlerden yukarı çıktık. Sultan hazretleri, binanın son derece büyük ve güzel salonuna dek bize eşlik etti. Orada hazır bulunan devlet erkânını bize tanıttılar. Biz de sadrazamımızı, saray vezirimizi, ordu komutanımızı, Nâsırülmülk, Muvessikuddevle, Emir Bahadır Cenk, Vezir-i Humayun, Mühendisülmemâlik ve beraberimizdeki diğer kişileri Sultan Hazretlerine tanıttık.

Sultan hepsiyle el sıkıştı ve sevgilerini ızhar ettiler. Sonra bizimle el sıkışarak vedalaştı ve kendi sarayına gitti. Yarım saat dinlendikten sonra onu görmeye gittik. Sultanın sarayı bizim kaldığımız ikâmetgâha yakındı. Sultan Paris'te bize yapılan suikastten kurtulduğumuza çok sevindiklerini bildirdiler. Biraz sohbet ettik. Sonra kaldığımız ikâmetgâha döndük. Sultan merdivenlere kadar bize eşlik etti. Sevgi ve saygıda hiç bir kusur göstermediler.

Burada Sultanın şekli şemâyili, hali ve adetleri hakkında biraz bilgi vereyim. Büyük bir padişah olan sultan, yirmi beş yıldır Osmanlı Devletini yönetmekte. Elli sekiz yaşında, orta boylu, ince yapılı birisi. Biraz uzunca olan sakalının siyahları beyazından daha çok. Açık tenli, geniş alınlı ve oldukça akıllı birisi. Bakıldığında, devlet ve milletin işlerini yoluna koymak için çok çalışmaktan ve fazlaca düşünmekten dolayı biraz yorgun düşmüş olduğu görünüyor. İnşallah yıllarca sağlık içinde yaşar. Hepsinden önemlisi terbiye ve saygısı, İslâm dünyasını bir araya toplama gayreti, iyi huylu ve güzel bir ahlâka sahip bulunması. Bütün bunlar insanda özel bir tesir bırakıyor.

Bize tahsis edilen ikâmetgâhımızda bir kaç saat dinlendik. Bu bina son derece güzel; denebilir ki Avrupanın görkemli saraylarına ve binalarıyla eşdeğer. İki taraftan Yıldız Parkı ve bahçesine baktığı için onlardan daha güzel.

Osmanlıların en meşhur saraylarından olan bu saray sanki büyük bir şehir gibi. İçinde av yapılabilen, gölü ve diğer eğlence mekânlarının mevcut olduğu bir şehir gibi adeta. Ayrıca askerlerin kaldığı bölümleri de var. Bin kişilik bir ordu bu sarayda kalıyor. Etrafı kale gibi duvarlarla çevrili, kimse oraya giremez. Yüksekte olduğundan boğazı da görebiliyor. Ağaçların büyümeleri Avrupadakinden daha yavaş. Avrupa sahillerindeki ağaçlar çok daha büyük ve güçlüydü. Ama buradakiler öyle değil. Buna karşın bazı yerlerde daha yaşlı ve sağlam ağaçlar da var.

Bu sarayda müze, kütüphane, hayvanat bahçesi, fabrikalar ve Osmanlı Devletini idare etmek için gerekli olan her şey var.

Denilebilir ki İstanbul şehri adeta dört şehre ayrılmış. Birinci bölümü en eski yerleşim yeri olan İstanbul. Ayasofya Camii ve diğer büyük camiler; Bâbîâlî vb. devlet daireleri bu bölümde yer alır. Şehrin ortasında Haliç var; iki köprüyle birbirine bağlanıyor.

Kendi başına bir şehir olan Yıldız Sarayı şehrin bu tarafında inşa edilmiş. Sultandan daha önceki Sultanlar zamanında inşa edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı, Tophane-i Amire binası, Sultan Aziz camisi ve benzeri bir çok bina.

Bir diğer bölge, Yıldız sarayının dışında olan ve Yıldız Sarayı civarı diye anlandırılan; halkın evler, dükkanlar, kahvehaneler vb. binalar yaptıkları kısım.

Üçüncü kısım, Batıların imar ettikleri Beyoğlu bölgesi. Avrupadakine benzeyen yüksek binalar, güzel oteller, kahvehaneler ve restoranlar var.

Dördüncü bölüm ise, Asaya kıtasında yer alan ve iki yakının arasında denizin bulunduğu Üsküdar tarafları. Burada yapılar daha mütevazî.

Bu dört bölümden biri olan Yıldız Sarayı oldukça temiz ve güzel. Avrupa saraylarıyla yarışacak güzellik ve temizlikte. Beyoğlu da fena değil. Bir dereceye kadar temiz ama sokak ve caddeleri oldukça dar. Üsküdar ve İstanbul çok temiz değil. Hakkını vermek gerekir ki boğaz oldukça sefalı ve temaşaya değer bir yer; halk gezintiler yapıyor.

Akşam yemeğini akşamın birinde Sultan Hazretleri ile birlikte yiyeceğiz. Vezirler ve refakatimizde olanlarla birlikte arabalara bindik ve Sultanın sarayına gittik. Bizim kaldığımız sarayla Sultanın sarayı arasında içeriden de bağlantı var.

Dışarıdan da bahçenin içine ve caddeye çıkan yol var, arabayla bir kaç dakikalık mesafe. Gececeğimiz cadde ve sokakları ışıklarla aydınlatmışlar.

Sultan'ın özel sarayına vardığımızda kendileri bizi kapıda karşıladılar. Hep birlikte saraya girdik. Devlet ileri gelenleri ve vezirler oradaydılar. Sultan ile biraz sohbet ettik. Sonra yemeğin hazır olduğunu haber verdiler. Yemek salonuna geçtik. Yemek salonu oldukça derli toplu ve güzel bir oda. Hazırlanmış olan masanın iki tarafında oturuluyor ve yemek yeniyor. Odanın üst kısmında ve diğer masanın başında sadece ben ve Sultan Hazretleri yanyana oturmuştuk. Bir kaç sandalye

ilerimizde bizim sadrazamımız ve Osmanlı Devleti Sadrazamı vardı. Masanın diğer tarafında kimse yoktu.

Yan masanın iki tarafında Sultanın oğlu olan şehzadeler, Şehzade Ahmet Efendi, Şehzade Burhaneddin Efendi, Şehzade Selim Efendi, Şehzade Tevfik Efendi, Şehzade Abdülkadir Efendi bulunuyordu. Bizim oraya varışımızdan on dakika kadar sonra masada yerlerini aldılar. Sultan Hazretleri onları bize tanıttılar. Onlardan sonra bir tarafta büyük kumandanlar ve diğer tarafta vezirler yer almışlardı. Saray bakanı, rahatsız olan Muvesvikuddevle'yi getirmek için şehre gitmiş, ancak yemekten sonra gelebilmişti.

Yemek sırasında Sultan'a gezimiz hakkında bilgi verdik. Yemek masası ve yemekler oldukça seçkin, temiz ve güzeldi; sanki Avrupanın seçkin sofralarını andırıyordu. Sultan'ın özel orkestrası, Osmanlı ve Arap müziklerini oldukça güzel çalıyordu. Yemekten sonra Sultan ile birlikte balkona çıktık. Şehzadeler ve vezirler de hazır bulundular. Şehri oldukça görkemli bir şekilde aydınlatmışlardı. Atılan havai fişekleri seyrettik. Sonra ayrılmak için izin istedik. Sultan bize sarayın merdivenlerine kadar eşlik etti. Onunla vedalaşarak kaldığımız saraya döndük. Çok yorgunduk, istirahataya çekildik.

1.6 CEMAZİYELÂHİR – PAZARTESİ

Bugün kendi sefaretimize gidip, Sefir Alâulmulk'ün daveti üzerine öğle yemeğini sefarethanede yiyeceğiz. Sabah kalkınca Sadrazamı Eşref'i çağırıp yalnız başımıza biraz görüştük ve sohbet ettik. Sonra gitmemiz için hazırlanan arabalara sadrazam ve mihmandarımız Tarhan Paşa ile birlikte bindik. Önce Tophane binasının önünden geçtik. Yolumuz üzerinde Sultanın halkın tahsili için yaptırmış olduğu bazı okulları gördük. Gerçekten sultan padişahlığı döneminde gelişme için hayli imkânlar hazırlamış. Oradan ayrılarak boğaz kıyısına vardık. Bizim için küçük bir gemi hazırlamışlardı. Sadrazam ve mihmandarlarımız ile birlikte o gemiye bindik. Eski bir şehir olan İstanbul'a geldik. Gemiden inip beklemekte olan arabaya bindik. Sefarethaneye geldik. Yıldız Sarayındaki ikametgâhımızdan İran Sefaretine yaklaşık bir saatlik mesafe var.

İran Sefiri olan Alâulmulk sefaret mensupları ile birlikte sefaretin kapısında bekliyordu. Arabalardan inerek Sefarethaneye girdik.

Sefaret binasını Hacı Mirza Hüseyin Han Muşîruddevle-i Sipehsâlâr yaptırmaya başlamış, Hacı Muhsin Han Muşîruddevle zamanında tamamlanmıştır. Oldukça güzel bir yer. Alâulmulk de sefarethaneye bir çok ilâveler yapmış ve çok güzel bakmış.

Alt katta Sadrazam Eşref ve beraberindekiler, üst katta da bizim için yemek masası hazırlanmıştı. Yukarı çıkıp yemeğimizi yedik. Sonra aşağı indik. Alâulmulk sefaret çalışanlarını ve İran tebaasında olanları tanıştırdı. Ardından fotoğrafçı geldi. Sefarethanenin önünde grup resmi çektirdik. Gerçekten Alâulmulk vazifelerini hakkıyla yapmış. Sonra arabalara binip kalmakta olduğumuz saraya döndük.

Sadrazam Eşref Osmanlı vezirlerinin bizimle görüşmek üzere geldiklerini bildirdi. Onları huzura çağırdık. Bir bir tanıtıldılar. Ziyaretimize gelenler şunlardı: Sadrazam Halil Rifat Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Harbiye Nazırı Serasker Rıza Paşa, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Maârif Nazırı Zühdü Paşa, Maliye Nazırı Reşad Paşa, Sadâret-i uzmâ Müsteşarı Tevfik Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Paşa, Tophane Reisi Zeki Paşa, Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Evkaf Nazırı Galip Paşa, Defter-i Hâkânî Reisi Rıza Paşa.

Hepsiyle tek tek ilgilenerik hal hatır sorduk, kendilerine son derece iltifatkâr davrandık. Sonra izin alıp ayrıldılar. Zahiruddevle gelerek yabancı sefirlerin huzura kabul edilmek istediklerini bildirdi. Sadrazam Eşref de orada hazır bulundu. Sefirler geldiler, birer birer tanıtıldılar. Hal hatır sorduk. İçlerinden bazıları sefirdi; geri kalanlar vezîr-i muhtar, müsteşar, sefarethanelerin görevlileriydiler. Onların arasında bir kaç yıl önce Tahran'da vezîr-i muhtar olan Rus Sefiri Mösyö Zinavef de bulunuyordu. Onunla bir çok defa sohbet etmiştik. On sekiz yıl önce gördüğümüzden beri hiç değişmemişti.

Sonra Alman Sefiri ile de epeyce bir konuştuk. Sonra izin alıp ayrıldılar.

Bugün çok yorgunum, biraz da kırgınlık var. Akşam Sultan Hazretleri bizi özel olarak akşam yemeğine davet ettiler. Biz rahatsız olduğumuz için özür dileyerek katılamayacağımızı belirttik. Akşam yemeğini kendi ikametgâhımızda yiyerek istirahat çekildik.

2.7 CEMAZİYELAHİR - SALI

Sabah kalkıp namaz kıldık; bugün halimiz daha iyi olduğu için Allaha şükürler ettik. Kırgınlığımız geçmişti. Sonra bir kaç kuyumcunun gelmiş olduğunu, ellerinde iyi mücevherler olduğunu bildirdiler. Eksik olan hediyelerimizi İstanbul'dan almak istiyorduk. Emrettik, huzura getirdiler. Yüzükler ve başka mücevherler aldık. Nedîmüssaltana da yanımızda gazete okuyordu. Huzura çıkmak isteyen Osmanlı Devleti şeyhülislâmı Şeyh Cemâleddin'i çağırmak üzere Sadrazam Eşref gönderildi. Huzura kabul ederek bir süre sohbet ettik; sonra gitti. Ardından öğle yemeği yedik.

Öğle yemeğinden sonra Sultan Hazretlerinin daveti üzerine müze ve kütüphanelerini görmeye gittik. Kendileri de bazı özel adamları ile birlikte orada bulunuyorlardı. Emir Bahadır Cenk ve maiyetimizdekiler de bizimle birlikteydiler. Müzede görülecek çok güzel şeyler vardı. Sultan Hazretleri hepsini bize birer birer gösteriyorlardı.

Sultanın kütüphanesinde yaklaşık yirmi bin cilt kitap var. Mîr İmâd'ın bir murakka'yı da orada idi. Bu murakka'yı alıp fal kabilinden açtık; şu şiir çıktı:

İlâhî tâ cihân râ âb u reng est

Felek râ seyr u geştî râ direng est

Mudâmeş baht u devlet yâr gerdân

Zi nahl-i omr ber-hordâr gerdân

Bu şiirleri iyiye yorumladım. Sultan Hazretleri çok seçkin yazıyla yazılmış olan bir Kur'anı bize yadigar olarak verdiler. Çok sevgi gösterdiler. Oradan Sultanın özel sarayına geldik. Sultanın oğlunu ve kızını getirdiler. Oğlu altı yaşında, kızı ise dokuz yaşındadır. Gerçekten oldukça iyiydiler. Onları görmekle çok lezzet aldık. Yaşlarına göre oldukça terbiyeli ve akıllı çocuklar idiler.

Kendimizin resmi nişanımızı Sultanın oğluna, güneş hamayili nişanını da kızına verdim. Her ikisini de öptüm. Kendi evlatlarımızı göremediğimiz için onları görmüş olmaktan çok mutlu olduk. Sultanın oğlu biraz piyano çaldı. Küçük yaşına rağmen oldukça iyiydi. Sonra Sultan Hazretleri ile vedalaştıktan sonra onun porselen fabrikasını görmeye gittik. Çok iyi çalışıyor. Alâulmulk İran'lı üç öğrenciyi oraya yerleştirmiş, orada çalışıyorlar.

Oradan kalmakta olduğumuz yere döndük ve biraz istirahat ettik. Sultan Hazretlerinin başkatibi Nuri Beyi işlerin gidişatı hakkında bilgi almak için çağırtmıştı. Geldiğini haber verdiler. Ona emirlerimizi bildirdik. İzin isteyerek ayrıldı. Akşam yemeğini evimizde yedik. Bu akşam Sultan'ın Yıldız Sarayı içinde bulunan tiyatrosuna gideceğiz. Akşam olduktan üç saat sonra Zahîruddevle geldi ve Sultan'ın teşrifat reisinin geldiğini ve Sultan'ın beklemekte olduğunu bildirdi. Kalktık, aşağı indik. Sadrazam Eşref, Saray Nazırı Muvekkiddevle, ordu komutanı, Zahîruddevle, Emir Bahadır Cenk, Nâsirulmulk, Vezir-i Humayun, Muvekkidmulk, Vekîluddevle ve Emin Hazret de bizimle birlikteydi. Bu binanın galerisinin ortasında alt katlardan Sultan'ın özel binasına giden bir yol vardır. Zahîruddevle ve Sultan'ın teşrifat reisi önümüze düştüler. Galerinin ortasına vardığımızda Sultan kendi maiyyeti ile birlikte bizi karşıladı. Kendileri ile birlikte tekrar yürümeye başladık. Bu galerinin bir çok duvarı Osmanlı Sultanlarının ve bu ailenin ihtişamının en büyük göstergelerinden biri olan savaş perdeleri ile süslüdür. Sultan hepsini tek tek bize gösterdi ve hikâyelerini anlattı. Böylece tiyatronun merdivenlerine vardık ve yukarı çıktık. Özel salona girip Sultan ile birlikte oturduk. Sadrazam Eşref ve Saray nazırı de bizim locamızdaydı. Sultan bizim sadrazamımızla Türkçe sohbet etmeye başladılar. Bu tiyatro her ne kadar küçük olsa da çok seçkin ve güzel bir şekilde düzenlenmişti. Bir kaç perdelik güzel bir oyun sahnelenildi. Oyunun bitmesinden sonra kalktık. Sultan galerinin ortasına kadar bize eşlik etti. Kendisiyle vedalaştık ve sonrasında evimize giderek istirahate çekildik.

3. 8 CEMAZİYELAHİR- ÇARŞAMBA

Sabah namaz kıldıktan ve çay içtikten sonra bazı evrak ve yazışmaları gerçekleştirirken, İran'dan gelen telgraf ve diğer şeyleri Sadrazam Eşref getirdi. Bunlarla ilgili olarak verilmesi gereken cevapları hallettikten sonra, Ayasofya Camisini ve Dolmabahçe Sarayını gezmek üzere hareket ettik. Sadrazam Eşref ve mihmandar Tarhan Paşa ile hazırlanmış olan faytona binerek öncelikle Ayasofya'ya gittik. Ayasofya daha önceleri kiliseymiş. Hazreti İsa'nın doğumundan 325 yıl sonra Konstantin zamanında ahşap olarak yapılmış ve bir iki katı yanmış. Yustinianus'un

saltanat döneminde, mahir mimarlar tarafından taş, kireç ve tuğla ile tekrar yapılmıştır. Bundan sonrada şiddetli depremlerde zarar görmüştür. Fatih Sultan Mehmet'in hicrî 857 yılında İstanbul'u fethetmesi ile camiye dönüştürülmüştür. Bundan sonra Osmanlı Sultanları binalarla bu camiye genişletmişler ve bugünkü görkem ve azametine kavuşturmuşlardır. Bu caminin tarihi ve günümüzdeki durumu hakkında bugünkü gazetede detaylı şekilde yer verilmiştir. Bu caminin temeldeki uzunluğu ikiyüz altmış dokuz adım, genişliği iki yüz kırk üç adımdır. Kubbesinin yerden yüksekliği yüz seksen sekiz adımdır. Caminin hademesi camiye gireceklere ayakkabılarının üzerine giyecekleri ikinci bir ayakkabı vermekteydi. Camiye girenler ayakkabılarının üzerine bu ikinci ayakkabıyı giyerek içeri giriyorlardı. Bu sırada hatırıma "Fahla' na'leyk, inneke bi'lvâdi'l-mukaddesi Tuvâ" ayeti geldi. Bu kiliseyi ilginç kılan noktalardan biri, kilise mihrabı ile cami mihrabının yeri arasında fazla fark olmamasıdır. Bu camiye çok beğendik ve dışarı çıkınca bir kaç fotoğraf çektirdik. Sonra tekrar faytona binerek İstanbul ve Beyoğlu arasında olan uzun köprüden geçtik. Bu köprü'nün uzunluğu dört yüz yetmiş altı metredir. Boğazın üst kısmında devletin geçenlerden üç yüz elli lira vergi aldığı daha uzun bir köprü daha vardır. Sonra Dolmabahçe Sarayına vardık. Çok zevkli döşenmiş bir saraydır. Buranın büyük salonu, merhum Sipahsaların Tahran'da yaptırdığı Bahâristân sarayının salonundan çok daha büyüktür. Bütün kapılar denize ve boğaza doğru açılmaktadır. Buranın manzarası Ustanz'da kaldığımız otele çok benzemektedir. Öğleyi yarım saat geçe eve dönüp yemek yedik. Yemekten sonra biraz dinlenip tekrar uyandıığımızda, Sultan Hazretleri kendi fabrikalarında dokunmuş olan kumaşlardan bize hediye olarak gönderdiğini gördük. Kumaşlar çok kaliteli idi. Bu birkaç gün içerisinde Sultan bize tarife sığmayacak ölçüde ilgi ve alâka göstermişti. Sonrasında biraz evrak işlerine vakit ayırdık. Ertesi gün İstanbul'dan ayrılacağımız için yol hazırlıklarıyla ilgili emirler verildi. Akşama bir saat kala Zahîruddevle'yi çağırarak hazinenin eski parçalarından biri olan kabzası yakutla bezeli bir kamayı ve inciden yapılmış nefis bir tesbihi, İstanbul gezimizin bir anısı olarak Sultan Hazretlerine götürmesi için kendisine verdik. Bize göstermiş olduğu yakınlık için duyduğumuz minnettarlığı kendisine iletmesini istedik. Hediyelerimizi iletikten sonra Sultanın hediyeleri büyük bir memnuniyetle kabul ettiğini ve akşam yemeği için bizi evine davet ettiğini öğrendik. Sadrazam Eşref'i çağırarak arabaya bindik ve

oraya vardık. Sultan bizi merdivenlerde karşılayarak ağırladı. Bu bir önceki akşam beraber yemek yediğimiz odaydı. Masa düzeni geçen akşamki ile aynıydı; tek fark o akşam yemekte sadece Osmanlı vezirleri ve bizim vezirlerimiz vardı, şimdi ise tüm yabancı sefirler de davet edilmişti. Yemekten sonra büyük salona geçtik ve özel bir odada Sultan Hazretleriyle birlikte oturduk. Sadrazam Eşref de bizimle birlikte idi. Sultan oğullarının ve yeğenlerinin de bize katılmasını istedi. Herbirini tek tek bize tanıttı. Hepsi çok terbiyeli ve iyi eğitim görmüş gençlerdi. Uzun süre sohbet ettik. Bu saray bir taraftan tüm İstanbul manzarasına sahipti. Bu akşam tüm şehir ve saray dışındaki mekanları ışıl ışıl aydınlatmışlardı. Yukarıda bizim bulunduğumuz yerden manzara çok güzeldi. Avrupadaki havai fişek gösterilerine denk bir gösteri de düzenlediler. Gecenin sonunda Sultan ile vedalaşarak evimize geldik ve istirahat çekildik.

4. BÜYÜK AYASOFYA CAMİSİ-

Fransızca (Saint Sofya, Yunanca Ayasofya) Ayasofya Camisi Topkapı Sarayının bitişiğinde, Adalet Sarayının doğusunda yer almaktadır. Bu bina ilk defa milattan sonra 325 yılında Bizans İmparatoru Konstantin tarafından ahşap olarak yapılmıştır. İmparator Hazreti İsa'ya iman eden ilk imparatorudur. Hikmet ilahi sıfatlardan biri olduğu için ve Sofya lâfzı da hikmet kelimesine delâlet ettiği için bu binaya Ayasofya adı verilmiştir. Aya Yunancada mukaddes anlamındadır. Bu ahşap yapı İkadyus zamanında yanmıştır. İkadyus'un oğlu Dusyus yanmış olan bu binayı yeniden güzel bir şekilde yapmış, adını değiştirmemiştir. Yusinayus'un döneminde iç ayaklanmalar sebebiyle bu bina tekrar yanmıştır. Ayaklanmaların bastırılmasından sonra İmparator bu binayı tekrar yaptırmaya karar verdi. Bugüne kadar gelen yapı bu dönemden kalmıştır. Bu yapının mimar ve mühendisleri o dönemin en meşhur mimar ve mühendislerindedir. Bunlardan biri Terhaleli Antimus diğeri Mailetli İsidurdur. Bunlar binayı eski mabetlere benzer şekilde yapmışlardır. Bu binanın kubbesini dört kemer üzerinde duran bir yarım daire şeklinde tasarlamışlardır. Bu dört kemer dışardan çeyrek daire şeklinde görülmektedir. Ve çarımha benzemektedir. Bu binanın yapılmasından sonra büyük bir depremde kubbe yıkılmıştır. Bundan sonra mimar yeğeni (İsidur) ile birlikte kubbeyi tekrar yapmıştır. Kubbeyi elips şeklinde sekiz

çakmak taşından yapılmış sütun üzerine yerleştirmiştir. Bu sütunların herbirinin yüksekliği 45 adımdır. Bunların üzerine kemer yerleştirmiş ve 2. katı onun üzerine oturtmuştur. Bu ikinci kat ise aşağıdaki sütunların yapıldığı malzemedan yapılmış on iki küçük sütundan oluşmaktadır. Bunların üzerinde kubbe yükselmektedir. Bu on iki sütun münecimlerin gökyüzünde farz ettiği 12 burcu temsil etmektedir. Özetle bu binanın yükünü taşıyan ilk katta kırk, ikinci katta ise altmış sütun vardır. Sütunların sekiz tanesi kırmızı sumak taşından olup, güneşe tapılan mabetlerden birinden buraya taşınmıştır. Dört sütun yeşim taşından, altı sütun Efes şehrinin ay mabedinin beyaz mermerlerinden getirmişlerdir. Geriye kalanları ise Atina ve Truva şehirlerinden ve diğer eski mekanlardan getirmişlerdir. Milattan sonra 568 yılında Ayasofya Camisinin inşası tamamlanmıştır. İçi ise o zamanın en meşhur ressam ve ustaları tarafından yapılmıştır. Çizilen şekillerin çoğu eski Yunan Tanrıçaları ve melek ve mukaddes kişilerin resimleridir. Kilise camiye dönüştürüldükten sonra Allahın evinin süs ve tezyinden arındırılmış olması gerektiği için tüm bu resim ve şekiller sökülüştür. İmparator bu binayı Ayasofya olarak adlandırmıştır. Ama bu adlandırma ilk defaki adlandırma ile aynı anlamda değildi. Sofya, kutsal bir kadının adı idi. Ona saygı göstergesi olarak binaya bu adı verdiler. Günümüzde de Yunanlılar arasında bu isim çok yaygın olup kızlarına Sofya adını koyarlar.

Ayasofya Camisinin uzunluğu doğudan batıya iki yüz altmış dokuz ve genişliği kuzeyden güneye iki yüz kırk üç ve yüksekliği yerden kubbesinin tepesine kadar yüz seksensekiz adımdır. Bu bina on üç buçuk asır boyunca günümüze kadar bir kaç defa harap olmuş ve tekrar yapılmıştır. İlk defa Makedonya halkından olan Rum İmparatoru Vasil döneminde şiddetli bir deprem sonrasında, üzerinde kubbenin bulunduğu dört kemerden biri harap olmuştur. İkincisinde Roman döneminde diğer kemerlerden biri hasar görmüştür. Üçüncüsü Bulgar katili lakaplı Vasil zamanında büyük bir deprem ile kubbesinin büyük bir kısmı hasar görmüş ve yeniden yapılmıştır. Dördüncüsü, Endrunik döneminde kubbede bazı hasar belirtileri ortaya çıkmıştır. Eşinin hazinesinden büyük rakamlar harcıyarak gerekli tamirat ve destek çalışmalarını tamamlamıştır. Sonrasında ortaya çıkan hasarları dönemin imparatorları tamir ettirmişlerdir. Hicrî 857 yılında Fatih Sultan Mehmet Konstantaniye'yi fethettikten sonra kiliseyi camiye dönüştürmüştür. Binaya tuğladan bir minare ilâve ettirerek yanına bir medrese inşa ettirmiş ve birçok vakıf bağlamıştır. Sultan

Bayezid-i Velî de başka bir minare daha yaptırmış, vakıflarını da artırmıştır. Sultan II. Selim iki minare, Sultan III. Murat ise içine iki mermer sarnıç, kırk mahfel, IV. Murat ise taş bir kürsü yaptırmıştır. Sultan Mahmut ise bir kütüphane ve bir hayirevi eklemiştir. Caminin içine ise mihrabın yakınına mermerden bir mahfel yaptırmıştır. Sultan Mahmut zamanında meşhur hattat Teknecizade İbrahim Efendi tarafından yazılmış büyük levhalar asılmıştır. Caminin ortasında asılı olan avize ve tavandaki ayetler Sultan III. Mehmet zamanında yapılmıştır. Önceden bu avizenin yerinde altından küre şeklinde kandil asılıymış. Ayasofya civarında beş türbe vardır. Birinci türbede Sultan II. Selim, eşi Nurbanu, oğlu, kızı, Sultan III. Murat'ın kızı ve oğlu, Osmanlı hanedanından toplam kırkiki kişinin mezarları vardır. İkincisinde, Sultan III. Murat ve yakınlarından elli üç kişi vardır. Üçüncü türbede, Sultan III. Mehmet ve yakınlarından yirmi beş kişi. Dördüncüsünde, I. Mustafa, Sultan İbrahim ve yakınlarından onüç kişi; beşincisinde, Sultan III. Murat ve dört oğlu ve bir kızı vardır. Başka bir Ayasofya daha olduğu için buna büyük Ayasofya adı verilmiştir ve etrafındaki alan da onun adıyla anılmaktadır.

5. 9 CEMAZİYELAHİR - PERŞEMBE

Bugün İstanbul'dan hareket edeceğiz. Sabah uyanıp namazımızı kıldıktan sonra odamızdan çıktık. Sultanın sarayının bahçesinin girişinde oturduk. Saray nazırı ve Nedîmussultân'ı çağırdık. Nedîmussultân, Avrupa ve Osmanlı gazetelerini okuyarak bize açıklıyordu. Saray nazırından da İstanbul'daki ikamet süresindeki günlüğü yazmasını istiyorduk. Bu sırada Alâulmulk gelerek, padişahın hatıra olarak bize bazı şeyler gönderdiğini bildirdi. Getirmelerini söyledik. Sultanın özel hizmetkarı Emin Bey, bir yardımcı ile beraber hediyeleri büyük beyaz bir bohçaya sarılı olarak getirdiler. Açmalarını söyledik. Hediyelerden biri kadife kumaşla kaplı bir kutu içerisinde kakmalı altından bir yazı takımı idi. Bunun yanısıra altın bir tepsiye yerleştirilmiş iki tane altın su kabı vardı. Diğer bir tanesi ise kağıt ve diğer yazı malzemelerinin koyulabileceği sedef kakmalı büyük bir yazı takımı kutusuydu. ⁴

⁴ Muzafferüddîn Şâh, Sefernâme-i Mübâreke-i Şahinşâhî Sultan Muzafferüddin Şâh-ı Kâcâr, Tahran 1219, s. 203-217.

C. SEFÂRETNÂME-İ HACI PÎRZÂDE

Hacı Pîrzâde'nin sefernâmesi iki cilttir. İkinci cilt, "Londra'dan İsfahan'a" başlığını taşımaktadır. Hacı Pîrzâde bu ciltte Varna'da iki gün kaldıktan sonra Safer ayının yirmi altısında bir gemiyle İstanbul'a hareket ettiğini, oldukça meşakkatli bir deniz yolculuğundan sonra İstanbul boğazına ulaştıklarını anlatır. Buradaki sıkı kontrollerden sonra gemi iskeleye yanaşmıştır. Buradan kalacağı otele gitmiş, eşyalarını bırakıp İstanbul'da İran büyükelçisi olan Muînülmülk'ü ziyaret etmek amacıyla Büyükelçilik binasına gitmiştir. Muînülmülk, Hacı Pîrzâde'yi bir kaç günlüğüne, yazları kalmakta olduğu yalısına davet etmiştir.

Muînülmülk'ün sahip olduğu ve yazlık olarak kullandığı yalı Emirgân'dadır. Mısır Hidivi İsmail Paşanın yalısına yakındır. Muînülmülk'ün yalısı çok güzeldir. İyi düzenlenmiş bir bahçesi vardır. Hacı Pîrzâde, İsmail Paşanın yalısının görkemini, bahçesini, köşklerini uzun uzun anlatır.

Hacı Pîrzâde, büyükelçi Muînülmülk hakkında da şunları nakleder:

"Muînülmülk İran Devletinin İstanbul büyükelçisidir. On beş yıldan beri İstanbul'da yaşamaktadır. İstanbul'daki diğer ülke büyükelçilerinin hepsinden daha saygın bir konuma sahiptir. İstanbul'da ve İstanbul dışında Osmanlı topraklarında yaşayan bütün İranlılar Muînülmülk'e saygı duyarlar ve ona güvenirlere. Fransızca, Osmanlıca ve Arapça'yı iyi bilmektedir. Sultan Abdülhamid Han da ona karşı itimat duymakta ve iltifat etmektedir. Belki başka ülkelerin büyükelçilerine gösterilmeyen bu iltifatlar, diğer büyükelçilerin onu kıskanmasına neden olmaktadır. On dört yaşlarında, iyi terbiye görmüş, Fransızca, Osmanlıca ve Farsça bilen akıllı bir kıızı vardır. Eşi Çerkes asıllı olup asil bir aileye mensuptur. Yemeklerini masada ve çatal bıçak kullanarak yemekteler. Evlerinde Osmanlı, İran ve Avrupa mutfağından değişik yemekler pişirilmektedir. İran tebaasından olan herkes teklifsizce evlerine gelip sofralarına oturabiliyor. Herkes için her zaman yeterli yemek var.

İran Büyükelçiliği birinci müsteşarı Fehamat Şair Ağa Mirza Cevadhan'dır. Fransızca ve Rusçayı iyi bilmekte, Osmanlıca'yı da çok iyi konuşmaktadır. Bir kız çocuğu var; vefat etmiş olan eski eşi Muînülmülk'ün kızkardeşidir."

Hacı Pîrzade eserinde çeşitli görevlerdeki büyükelçilik mensuplarını detaylıca tanıtır.

Hacı Pîrzâde yirmi yıl önce İstanbul'a geldiğinde İstanbul Büyükelçisi Müşîrüddevle zamanında İstanbul Büyükelçiliği ve konsolosluğunun bugünkünden çok daha farklı olduğunu, konsolosluğun itibarının ve malî durumunun yerinde olduğunu söyler. Yine o dönemde İstanbul'da zengin ve muteber İran'lı tüccarların var olduğunu, İstanbul'un durumunun da şimdikinden daha iyi durumda, gerek İranlı gerekse Osmanlı halkının daha varlıklı olduğunu anlatır. Aradan geçen zaman içinde zengin İranlı tüccarlar İstanbul'dan ayrılmış, sadece Hacı Muhammed Muhsin İsfahani adında birisi kalmıştır.

Hacı Pîrzâde, büyükelçi Muînülmülk'ün yalısından döndükten sonra Sultan Abdülhamid'in huzurlarına kabul edilmesini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu kabulde sultan tarafından Muînülmülk'e birinci dereceden mecidiye nişanı verilmiştir.

Hacı Pîrzâde İstanbul'da kaldığı süre içinde elçilik binasında kendisine tahsis edilen bir odada kalır. Burada iken çektiği bel ağrılarında, iyileşmesinin uzun zaman aldığından bahseder.

Hacı Pîrzâde eserinde İstanbul'un şehir yapısını, bakımsızlığını, Romanya'dan gelen muhacirleri, Osmanlı Devletinin azınlıklara karşı tutumunu anlatır. Padişah Abdülmecid, Abdülhamid ve Yıldız Sarayı hakkında bilgi verir.

Padişah Abdülhamid'in Cuma namazı kılmak için her hafta bir camiye gittiğini belirtir, padişahın kıldığı bir Cuma namazını detaylarıyla anlatır.

Osmanlı Devletinin deniz gücü hakkında şunları yazar:

“Osmanlı Devleti güçlü bir deniz donanmasına sahip; çok sayıda topçusu, askeri ve gemileri var. Hepsi de demirden yapılmış yirmi beş kadar savaş gemisi var. Gemilerin hepsi eğitilmiş askerlerle dolu; İstanbul Boğazında hazır olarak bekliyorlar. Savaş gemileri ticaret gemilerinden çok farklılar. Daha büyükler ve büyük topları var.

İstanbul'da çok sayıda askeri okul var. bu okullarda bine yakın öğrenci askeri eğitim görmekte. Bu öğrencilerin bütün masraflarını Osmanlı Devleti karşılamaktadır. Osmanlı padişahı İran şahından bu okullarda eğitilmek amacıyla

İranlı öğrenci gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Altı İranlı öğrenci bu askeri okullarda eğitim görmektedir.

Hacı Pîrzâde eserine İstanbul halkının adetleri, yaşayışları, mezhepleri, hamamları, camileri, okulları, Bektaşilik, dervişler ve Mevlevilik hakkında bilgi vererek devam eder.

1305 yılının 24 Cemaziyelâhir (7 Mart 1888) cumartesi günü dört aydır kalmakta olduğu İstanbul'dan İskenderiye'ye gitmek üzere ayrılır.⁵

⁵ **Hacı Pîrzâde**, Sefernâme-i Hâcî Pîrzâde, c. II, "Ez Lenden tâ Isfahân", nşr. Hâfız-ı Fermânfermâiyân, Tahran 1342, Tahran Üniversitesi Yayınları: 961, s. 74-132.

D.FERRUH HAN EMİNÜDDEVLE

Ferruh Han (Gaffari) Emînüddevele 1814 yılında (1230 k.) Kaşan'da doğdu. Kaşan'ın saygın ailelerinden birine mensuptu. Gençlik yıllarında Tahran'a gitti. Fethali Şah'ın sarayında şahın hizmetine girdi ve özel uşağı oldu. Şah Horasan seferi sırasında Ferruh Han Gaffari'ye onun asaletine uyan Emînüddevele lâkabını verdi. 1833 yılının yazında Abbas Mirza'nın isteğiyle albay rütbesi verildi ve Herat kuşatmasındaki Muhammed Mirza'nın yanına, sonrasında Muhammed Şah'ın emriyle Gurgan'a göreve gönderildi. 1252 k. yılında Ferruh Han, Muhammed Şah tarafından Taberistan'daki yolsuzlukların ortadan kaldırılması için Taberistan'a gönderildi. Bir müddet o vilayeti yönetti. Bir sonraki yıl İsfahan ayaklanmasını araştırmak üzere görevlendirildi. Dört ay kadar vilayet işleri ile ilgilendi. 1250 yılında sekiz aylık bir süre için Gilan yöneticiliğini üstlendi. İçişlerinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı 1256 k.'de Fars bölgesi vergisinin tahsilatı için gönderildi. 1560 şevval (1844 sonbaharında) devlete yaptığı hizmetler dolayısıyla Muhammed Şah'ın özel hazinebaşısı olarak atandı ve Kaşan hükümetine dahil oldu. Nâsırüddîn Şah döneminde yazdığı emir ve yazıları sayesinde Sultanın inayetini ve güvenini kazandı. 1267'deki seferinde (Aralık 1850) Mirza Taki Han Emir Kebir'in mührünü taşıyan bir yazı ile tüm illerin tahsilat ve maliye sorumlusu olarak atandı. 1270 Şaban'ında (Mayıs 1854) başka bir emirle Şahın özel hazinedarı ünvanını aldı. 1272'de Nâsırüddîn Şah tarafından Şehzade Abdülazim İmamzade Hamza Kubbesini yapmakla görevlendirildi.

1272 Ramazan'ında (Mayıs 1856) Emînülmülk lâkabını ve elmas nişanını alır. Bu, Avrupa seyahatinin başlangıcı oldu. Bu seyahat sonrası Tahran'a dönüşünde 42 öğrencinin Avrupa'ya gönderilerek orada eğitim almaları fikrini önerdi. Bu 42 öğrenci arasında sonrasında kendi alanlarında birer uzman olan ünlü isimler de bulunmaktadır. Bu grup Fransa'da ünlü İran bilimci Alexandre Chodzko'ya emanet edilmişti.

1275 Ramazan'ında (Nisan 1859) Emînüddevele lâkabını aldıktan sonra şehzadelerin eğitimi ona emanet edilmiştir. Ayrıca vilayetlerin yönetimine atanacak kişiler hakkında kendisine danışılmıştır. Yani uygulamada o dönemde içişleri

bakanlığı yapmıştır. Nâsırüddîn Şah kendisini büyük oğlu Zel Sultan'ın lalâlığına atamıştır. Zel Sultan Emînüddeve'nin sözünden çıkmamıştır. 1276 Rebiulevvel'inde (Eylül 1859) Meclis üyeliğine atandı. 1280 Rebiulevvel'inde (Mart 1864) içişleri bakanı ve Şahın sözcüsü olan Emînüddeve, Emir Nuyani Derece ve nişanını aldı. 1262 yılında Emînüddeve'ye Azerbaycan'da bulunan veliahdın yanına gitmesi veya Horasan yada Fars bölgelerinin yöneticiliğini kabul etmesi teklif edildi. Emînüddeve kabul etmeyerek Kaşan'a gitmek için izin istedi. Büyük oğlu Mirza Nasrullah Han Kaşan valisi olarak atandı. Şehzadenin Kaşan'da Emînüddeve'ye uğradıktan sonra Tahran'a dönüşünde Şah'a Emînüddeve'nin hizmetlerini övmesi sonrasında 20 aylık bir uzaklaşmanın ardından 24 Şevval 1282 (Mart 1866) tekrar Tahran'a döndü. 1283'deki seferde Kaşan, İsfahan, Fars ve Netenz'in gümrük idarelerini üstlendi. Aynı yılın sonunda saray vezirliğine atandı. 1283 Zihceesinde (Nisan 1867) Hazreti Rıza'nın türbe ziyareti sırasında Saltanat Kervanının yönetimini üstlendi.

Ferruh Han Emînüddeve, 18 Sefer 1288 (Mayıs 1871) yılında kalp krizi sonucunda Tahran'da vefat etmiştir.⁶

Hüseyin bin Abdullah Serâbî tarafından kaleme alınmış olan "Sefernâme-i Ferruh Han Emînüddeve" adlı seyahatnamede büyükelçi hazretleri veya Emînulmülk diye sözü edilen Ferruh Han Emînüddeve, bir cuma günü Ovacık'tan hareket etmiş ve iki fersahlık bir mesafe uzaklıktaki Osmanlı topraklarına giriş yapmıştır. Kendisine Taki Han Hoyî, İbrahim Han Sistani'nin oğlu olan Abbas Goli Han, Halife Guli Han ve yüzden fazla atlı asker eşlik etmiştir. Sınıra girişinden itibaren Anadolu Birliğinin kumandanı Hüseyin Paşa, Bayezit Kaymakamı olan Aliça Akif Efendi, Selim Bey ve Ali Bey iki yüz elli süvariyle kendisini karşılamaya gelmiştir. Ağırlamalardan sonra İran kafilesi oradan ayrılarak Erzurum'a doğru hareket eder. Yolda geçtikleri bölgelerin önde gelenleri tarafından çok iyi bir şekilde ağırlanırlar. Emînulmülk Erzurum'da Erzurum valisi Vecih Paşa, Erzurum müftüsü, İngiliz ve Fransız konsolosları tarafından karşılanır. Daha sonra Rus konsolosu da kendisi ile görüşmeye gelir.

⁶ **Hüseyin b. Abdullah-ı Sürâbî**, Sefernâme-i Ferruh Han Emînüddeve, "Mahzenü'l-vekâyi", nşr. Kerim-i İsfahânî-nejâd, Kudretullah-ı Rüşemî, Tahran , Esâtîr Yayınları, s. 3-14, 31-188.

Muharrem ayının yirmi yedisinde Erzurum'dan ayrılırlar. Önce Bayburt'a, daha sonra Trabzon'a varırlar. Burada Trabzon Valisi ve şehrin ileri gelenleri tarafından oldukça güzel bir şekilde ağırlanırlar. Sefer ayının ondördünde Trabzon limanından bir gemiye binerek ayrılırlar. Gemi o zamanlar küçük bir kasaba olan Samsun limanına yaklaşır. Daha sonra İstanbul'a doğru hareket ederler. 1273 yılının Sefer ayının 17'sinde (Ekim 1856) İstanbul'a varırlar. Nemçelilere ait olan gemide Emînüddeve ve yanındakiler oldukça iyi ağırlanırlar.

Gemi İstanbul'a varır. Bekleme esnasında İran'ın İstanbul Büyükelçiliğinin ikinci naibi olan Mirza Abdürrahim Han, Mirza Ahmed Münşî, damadı olan Hacı Mirza Münşî Han gemiye gelerek kendilerini karşılarlar. Geminin karaya yanaşacağı yerde de sadrazamın da aralarında bulunduğu Osmanlı heyeti kendilerini karşılamışlardır. Yolda insanlar merak içinde onları izlemeye gelmişler, top atışları eşliğinde limana yaklaşmışlardır. Resmi kıyafetli sefaret mensuplarıyla İstanbul'da yaşayan İranlılar kendilerini karşılamış, gelmeleri şerefine kurbanlar kesilmiş ve Emînüddeve ve beraberindekiler İran Büyükelçiliğine varmıştır. Emînüddeve için büyükelçilik binasının yerleri halılarla döşenmiştir.

Ertesi günü Cuma olduğu için büyükelçiliğe kimse gidip gelmemiş ama 17 Sefer Cumartesi günü Rus, Fransa ve Nemçe Büyükelçiliklerinden naibler ve tercümanlar, Babıali'den Kamil Bey adlı teşrifatçı Emînüddeve'ye hoşgeldin demek için İran Büyükelçiliğine gelmişlerdir. Daha sonra hariciye nazırı Fuad Paşa da Emînüddeve'yle görüşmek üzere elçiliğe gelmiştir.

Ertesi günü Emînüddeve ve beraberindekiler, kendilerine gönderilen arabalarla önce hariciye nazırını daha sonra da Osmanlı sadrazamını ziyarete gitmişlerdir. Her iki taraf da birbirleriyle tanıştırmışlar, ağırlamalardan sonra Emînüddeve Osmanlı sultanına gönderilen mektubu Osmanlı sadrazamına vermiştir. Kahve ve şerbet içildikten sonra Emînüddeve Osmanlı sadrazamıyla vedalaşıp oradan ayrılmıştır.

Pazar günü Emînüddeve ve beraberindeki yirmi kişi Osmanlı sultanını ziyaret için saraydan kendilerine gönderilen arabalarla Sultanın sarayına doğru yola çıkarlar. Bir saat sonra sultanın Beşiktaş'taki sarayına varırlar. Yolda insanlar kendilerini görmek için beklemektedir. Resmi elbiseler içindeki askerler onları karşılarlar. Sarayda teşrifatçı Kamil Bey, tercüman Esat Bey ve Asım Bey, kendilerini

beklemekte olan hariciye nazırının yanına götürürler. Hariciye nazırıyla Emînüddeve on beş dakika gibi bir süre görüşme yaptıktan sonra kahve içip, çubuk çekerler. Daha sonra Emînüddeve, hariciye nazırının eşliğinde sultanın özel sarayına gider. Sarayın önünde başlarında üç subay bulunan resmî kıyafetli yüz kadar asker kendisini selâmlarlar. Oniki mermer basamağı çıkıp saraya girdikten sonra oldukça büyük bir odaya alınırlar. Eşikçibaşı adı verilen resmi elbise giymiş ve nişanlar takmış olan şahıs bir kaç kişi ile beraber onları karşılar. Emînülmülk'ü saygıyla selamladıktan sonra önlerine düşerek bir çok oda ve sofadan geçtikten sonra Sultanın bulunduğu odaya girerler. Osmanlı sultanı Sultan Abdülmecid Han oldukça süslü ve güzel bir odada onları beklemektedir. Emînüddeve ve yanındakiler sultana tanıtılırlar. Emînüddeve kendisine verilen görevden bahseder ve İran Şahı tarafından gönderilen mektubu sultana sunar. Sultan Abdülmecid Han Emînüddeve'ye yolculuğun nasıl geçtiğini sorar ve İran Şahının hizmetlilerini ağırlamaktan duyduğu sevinci dile getirir. Sultan diğer sefaret görevlileriyle de kısa bir sohbetin ardından odadan ayrılır. Daha sonra Emînüddeve hariciye nazırıyla bir süre görüşür ve bir daha ki görüşme için randevulaşırlar. Bir daha ki görüşme 18 Rebülâhir Pazar günü olacaktır.

18 Rebülâhir Pazar günü Emînüddeve hariciye nazırı ile görüşmek için nazırın evine gider. Nazır kendisini karşıladıktan ve içilen kahveden sonra, Emînüddeve ve hariciye nazırı görüşmelere başlarlar. İran Devleti ve Osmanlı Devleti ile ilgili ilişkiler uzun uzadıya görüşülür. Yapılan konuşmalar sefernamede tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Emînüddeve İstanbul'da bulunduğu günler içinde Osmanlı hariciye nazırı ve Osmanlı sadrazamıyla görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Emînüddeve İran ve İngiltere arasındaki sorunların çözülmesinde Osmanlı Devletinden yardım ister. Sefernamenin yetmiş sayfaya yakını bu konuşmalara ayrılmıştır. Daha sonra Emînüddeve İngiltere büyükelçisinden görüşme telebinde bulunmuş, karşılıklı yapılan uzun yazışmalardan sonra görüşme gerçekleşmemiştir. İran devletiyle İngiltere arasında sorunlar çözülememiştir ve Emînüddeve beraberindekilerle birlikte Fransa Devleti tarafından kendilerine tahsis edilmiş olan gemi ile İstanbul'dan ayrılıp Avrupa seyahatine devam etmiştir.

E. MUHAMED ALİ İSLÂMÎ NUDUŞEN, YÂDDÂŞTHÂ-Yİ SEFER (SEYAHAT NOTLARI)

Muhammed Ali İslâmî Nuduşen Seyahat Notları adlı eserinin “Türkiye Seyahatinden Notlar” adlı bölümünde 1351 (1972) yılı Azer ayında Türkiye’ye yapmış olduğu on günlük geziyi anlatmaktadır. Bu gezi sırasında önce Ankara, sonra Konya ve Bursa, ardından da İstanbul’a gitmiştir.

Aynı zamanda edebiyatçı olan İslâmî Nuduşen İstanbul ile ilgili şunları anlatır:

Minareler ve kümbetler şehri İstanbul. Tarih boyunca hiç bir gününün olaysız geçmediği bu şehir tarihle örülmüş. Karadeniz ve Marmara Denizinin çevrelediği çok güzel bir şehir.

Topkapı Sarayı bir ibret aynası. Buradaki mücevherleri görünce insan, insan ruhunun zaman zaman ne kadar sefih, ne kadar boş zevklere sahip olabileceğini görüyor. İki kiloluk elmas ve zümrüdü görünce insan diğer bütün mücevherlerden soğuyor.

Topkapı Sarayının nesih yazı bölümünde çok güzel Kur’anlar, tezhiplerle süslenmiş kitaplar ziyaretçilerin seyrine sunulmuş.

Yazar eserinin bir başka yerinde sarayda gördüğü eski silahları anlatır.

Daha sonra İstanbul camilerindeki çinileri ve onların güzelliklerini aktarır. Ayasofya camiinden hiç hoşlanmadığını söyler. Ona göre İstanbul’un en güzel binası azametli ve vakur Sultan Ahmet Camiidir.

Muhammed Ali İslâmî Nuduşen İstanbul’da dört gün kalmıştır. Hayri Bey adlı bir zatla sabahtan akşama şehri dolaşmıştır. Kapalı Çarşının canlılığı, İstanbul Üniversitesi ve buradaki kız öğrencilerin sadeliğinden bahseder.

Hayri Bey’in onu İran’lı misafir olarak tanıtması ve elindeki dışişleri bakanlığının mektubu bütün kapıların ona açılmasını sağlamıştır.

İstanbul İslam Eserleri Müzesinde bir çok eski halının yanısıra bir kaç değerli Selçuklu Dönemi halısı da görmüştür. Ona göre bu halılar dünyadaki en eski halılardır.

İran'ın İstanbul Başkonsolosu olan Doktor Davudi başkonsolosluk binasını tamir ettirmektedir. Bu bina İstanbul'un en temiz ve güzel binalarından biridir. Başkonsolos Doktor Davudiyi iki üç günlük gezisi sırasında oldukça az görmüş olmasına rağmen onda sanki yıllardır tanıdığı eski bir dostu gibi bir duygu uyandırmıştır. Doktor Davudi oldukça iyi bir kişiliğe sahip olmasının yanısıra, kültür ve sanat konularında zevkli, basiretli ve hoşsohbet bir kişidir.

Nudûşen başka bir İran'lı ile birlikte İstanbul'da çok hoş vakit geçirmiş ve hoş sohbetler ederek İstanbul'da İran'ı yaşamıştır. İzlenimlerini Bahar'ın şu sözleriyle bitirir:

“Akıllı biriyle sohbetin tadından daha güzel ne olabilir.”⁷

⁷ Muhammed Ali İslâmi Nudûşen, Safir-i Sîmurg “Yâddâsthâ-yı Sefer”, Tahran 1356, Tûs yayınları, s. 113-149.

II. HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ'NİN ‘İSTANBUL SEFARETİ HATIRALARI’ ADLI ESERİNE GÖRE XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA İSTANBUL’DA İRANLILAR A. HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ

Çalışmamızın ağırlıklı kısmını oluşturan "Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl" adlı hatıratın yazarı Han Melik-i Sâsânî'nin hayatına dair malesef bilgi bulamadık. Eserinden öğrenebildiğimiz kadarıyla 30 Haziran 1919 tarihinde müttefiklerin işgali altındaki İstanbul'a gelebilmek için Batum'daki İngiliz yönetiminden vize alır, Krali adlı Macar gemisiyle 17 Tirmâh 1299 (Temmuz 1919)'da İstanbul'a gelir.

İstanbul'da İran büyükelçiliğinde müsteşar olarak başladığı görevine daha sonra maslahatgüzar olarak devam etmiştir. 1921 yılında İstanbul'daki görevi sona ermiş ve İran'a geri dönmüştür. 50 yaşında emekliye ayrılan Han Melik-i Sâsânî, "Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl" adlı eserini kaleme aldığı yaklaşık seksen beş yaşlarındadır. Bundan başka Osmanlı-İran ilişkilerine dair eserler yazdığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Sefâreti Hatıraları adlı kitabının sonunda, yayımlanmış ve yayımlanacak eserlerinin listesi şu şekilde verilmiştir:

Yayımlanmış olanlar:

Dest-i pinhân-ı Siyâset-i İngilîs der Îrân
Siyâsetgerân-ı Devre-i Kâçâr (kısmet-i evvel)
Şâhid-i Şîrâz

Yayımlanacak olanlar:

Siyâsetgerân-ı Devre-i Kâçâr (kısmet-i dovzum)
Târîh-i Revâbıt-ı Siyâsî-yi Îrân u Osmânî (üç cilt)
Heft Dâstân-ı Târîhî Ez Karn-ı Gozeşte-i îrân
Tercüme-i Ahvâl-i Muâsırîn (iki cilt)
Devâzdeh sâl bâ Sultân Ahmed Şâh
Merzhâ-yı Îrân-ı Nâdirşâh

B. BÜYÜKELÇİLİK ELÇİLİK SARAYI

Han Melik Sâsânî, İstanbul'da kaldığı sürede sadece kendi gözlemlerini kaleme almakla kalmamış, elçilik binasının durumundan İstanbul'daki İranlıların okullarına, hastanelerine, mezarlıklarına, kutlamalarına dair birçok önemli bilgiyi de vermiştir.

İlk olarak eserinde Elçilik binası ile ilgili bilgiler verir ve İran devletinin elçilik binasına nasıl sahip olduğunu şu şekilde anlatır:

Önceleri İran Devletinin İstanbul'da kendilerine ait bir elçilik binası yoktu. Elçilik binası olarak hizmet vermesi için ev kiralama yoluna gidilmekteydi. Bu sebepten elçilik bir mahalleden başka bir mahalleye taşınıyordu. Hatta Osmanlı Devleti, sefaret binası olarak İranlılara kimse ev vermesin diye bir çok yola başvuruyordu. İran Devleti sefiri bu sorunu çözmek için, elçilik binasını üçüncü bir şahsın adına kiralamak zorunda kalıyordu. Hacı Mirza Hüseyin Han'ın vezîr-i muhtar olarak İstanbul'a geldiği 1277 h.k. (1860-61) yılında da aynı problemle karşılaşmıştı. Bu durumu dile getirmek için Mirza Hüseyin Han'ın İran Şahına yazdığı dilekçede Osmanlıların bu tutumunu şu şekilde bildirmiştir.

“5 Rebûlevvel 1282 (Temmuz 1865)

Mübarek ayağının toprağına kurban olayım!

Süleyman Paşa'nın evini üçüncü bir şahsın adına kiralamıştım. Akşam Hacı Mîrzâ Safâ ile birlikte Boğaz'da iken sefaret binası içindeki on iki bin Tümen değerindeki şahsî eşyalarımınla birlikte yandı. Osmanlılar tantanalı ve görkemli sefaret binasının yanmasına sevinmekle kalmadılar, aynı zamanda hiç kimsenin İran sefaretine bina kiralamaması ve bizlerin sokakta kalması için entrikalar çevirdiler. Bu kepezelikten kurtulmamız için bir elçilik binası yaptırmamıza izin veriniz. Kulunuz Hüseyin.”

Bu dilekçeye, Nâsuriddîn Şah kendi el yazısı ile, "İstanbul surları içinde bir elçilik binasına sahip olması, eskiden beri İran Devletinin diğer devletler karşısında bir ayrıcalığı olmuştur. Bu nedenle İstanbul surları içinde iyi bir yer satın alıp elçiliği oraya taşıyın." şeklinde cevap yazmıştır

Bunun üzerine 1283 yılının Rebiülevvel (Temmuz 1866) ayında 2830 arşınkare büyüklüğünde, Babıali'ye bakan bir araziyi Sefir Mirza Hüseyin Han yedi bin üç yüz elli tümene satın aldı. Bu arazi, vaktini av ve zevku sefa âlemlerinde geçiren bir Osmanlı paşasına aitti. Babıaliye bakan bir yeri İran Devletine sattığı için bu Paşa, Osmanlı Devleti tarafından görevden alınmış ve bir süreliğine İstanbul dışına sürgüne gönderilmiştir.

O yıl meşhur bir İtalyan mimar Beylerbeyi Sarayının inşası için Sultan Abdülaziz tarafından İstanbul'a getirilmişti. Beylerbeyi Sarayı tamamlanınca, elçilik binasının yapımı için bu İtalyan mimar görevlendirildi. Metrekaresi yedi tam bir çeyrek altından 1200 arşınkarelik bir bina yapılmasında anlaşma yapıldı. O yıllarda İstanbul'da saltanat saraylarının dışında elçilik binasıyla boy ölçüşecek başka bir bina yoktu.

Sonraları elçilik müstemilatının genişletilmesi yoluna gidilmiş, bunun için de h. 1318 (1900) yılında İstanbul'a gelen Muzafferüddin Şah, elçiliğin kuzey tarafındaki Evkaf idaresine ait ikibin arşın büyüklüğündeki araziyi görerek mihmandarı olan Arnavut Tarhan Paşa'ya: "Bu araziyi bizim için alın" talimatını vermiştir.

Tarhan Paşa da Muzafferüddin Şahın bu isteğini Sultan Abdülhamid'e iletmişti. Sultan Abdülhamid bu araziyi Evkaftan beş bin altına alarak İran elçiliğine verdi. Böylelikle elçiliğin içinde bulunduğu arazi genişletildi. Muzafferüddin Şah da, Padişahın bu hoşgörüsü karşılığında Nadirî incilerinden yapılmış olan değerli bir tesbihi Abdülhamid Han'a hediye etti.

1. MÜŞÂVİRÜLMEMÂLİK'İN ELÇİ OLARAK İSTANBUL'A GELİŞİ

Müşâvirülmemâlik'in İstanbul'a gelişini Han Melik-i Sâsânî şöyle anlatmaktadır:

"1338 yılı Cemaziyelevvel/1298 Behmen ayında (Aralık 1920) Dışişleri Bakanı Şehzade Nusretüddeve Paris'ten bana bir telgraf çekti. Telgrafta İran devletinin

Müşâvirülmemâlik'i büyükelçi olarak atamayı düşündüğü, Babîali'den bunun için onay alınması isteniyordu.

O günlerde Osmanlı Sadrazamı Ali Rıza Paşa, Dışişleri Bakanı ise Mustafa Reşid Paşaydı. Ben Babıaliye gidip adet olduğu üzere sözlü olarak Müşâvirülmemâlik için onay istedim. Aradan üç hafta geçti ve bir cevap gelmedi. Bir gün Fransız Büyükelçiliği Birinci Tercümanı Mösyö Ledu İran Büyükelçiliğine geldi ve:

“Bağışlayınız; benim vazifemin dışında olan bir soru sormak istiyorum. Aramızdaki eski dostluğun hatırına bağışlanacağımı biliyorum. Müşâvirülmemâlik için onay istediniz mi?”

“Evet, üç hafta önce istedik.”

“Ne cevap verdiler?”

“Şimdilik bir cevap gelmedi.”

Müşâvirülmemâlik'in sefir olarak atanmasında Babıali pürüz çıkaracak olursa Fransız elçiliği olarak onay hususunda gerekli teşebbüslerde bulunabileceğinizi ve her halükârda onay alabileceğinizi bakanlığımız elçiliğinize bildirdi.

Bir hafta sonra Osmanlı Dışişleri Bakanı Mustafa Reşid Paşa bana bir mektup gönderdi. Mektupda Osmanlı Devletinin Müşâvirülmemâlik'e onay verdiğini ve onun İstanbul'da görevlendirilmesini kabul ettiği yazıyordu.

Ben de hemen Şehzade Nusretüddeve'ye telgraf çektim.

13 İsfend 1299'da/11 Cemaziyelâhir 1338 (1920) tarihinde Müşâvirülmemâlik Ali Kuli Han-ı Ensari, Karadeniz üzerinden İstanbul'a geldi. Konsolosluk, İran tebasında olanların büyükelçiyi karşılamak için deniz kenarına gitmeleri söyledi. Ben de konsolosluk görevlileri ile beraber Sirkeci rıhtımına gittim. Büyükelçi ile beraber Büyükelçilik binasına döndük. Bir kaç gün sonra büyükelçinin elçilikte rahat etmesi için evimi, İstanbul'un Asya tarafındaki güzel mahallelerinden biri olan Moda'ya taşıdım.

15 İsfend (6 Mart)'te Müşâvirülmemâlik İran Şahının mektubunu Osmanlı Padişahına sunabilmek amacıyla huzura kabul edilmesi için Sadrazam Mustafa Salih Paşa ile görüşmeye gitti. Osmanlı Devletinin durumu bu günlerde oldukça karışık ve karanlıktı. Kuvayı Milliye yavaş yavaş Anadolu'da kuvvetleniyordu. Müttefiklerin arzu ve emellerine açık açık muhalefet ediyorlardı. İstanbul Meclis-i Mebusanında da Kuvayı Milliye taraftarları çoğalıyordu. Açık açık müttefiklerin hareketlerini

eleştiriyorlar ve her yerde direniyorlardı. İşgalci ülkelerin ünlerini arttırmak için Anadolu'ya deniz yollarını kapatmış olmalarına rağmen, gizli encümenler düzenli olarak Osmanlıların, yabancı işgal kuvvetlerinin İstanbul'u işgalleri sırasında saklamış oldukları silahları, her gün her gece değişik araçlarla İstanbul ve Avrupa kıyılarından gizlice Anadolu'ya gönderiyorlardı. Bütün İstanbul'da ne kadar asker ve sivil genç erkek varsa hepsi Anadolu'ya kaçıyordu.

Her iki tarafla da yanlış bir yol tutturmuş olan İstanbul hükümeti iyice gücünü kaybetmişti. Kuvayı Milliye taraftarları müttefikler aleyhinde tebligatları öyle bir noktaya vardırılmışlardı ki, yabancı ülkelerin ordularının işgali altındaki İstanbul'da bile herkes İnkılabdan korkar olmuştu.

28 İsfend (19 Mart) günü iki İngiliz zırhlı gemisi sabah güneş doğarken Galata Köprüsünün önüne gelmiş, dev toplarını şehre çevirmişlerdi. Diğer savaş gemileri de Karadeniz'den Marmara Denizinin ortalarına kadar toplarını şehre çevirmiş, Asya ve Avrupa kıyıları arasında gidiş gelişleri kesmişlerdi. Aynı durumda bir bölük müttefik askeri Meclis-i Mebusan'ı ele geçirmiş, mebusları tutuklayıp savaş gemilerine götürmüştü. Başka bir yabancı ordu bölüğü Harbiye Nezareti ve Beyazıt Meydanındaki kışlayı denetim altına aldılar. Geri kalan Osmanlı mensuplarını tevkif ettiler ve gemilere gönderdiler. Başka bir bölük Darülfünunu işgal edip öğrencileri dışarı çıkardı. Şehrin her tarafında milliyetçi olmasından şüphe edilen kimseleri yakalayıp hepsini Malta Adası'na sürdüler.

Salih Paşa kabinesi düştü. Bu olaylar neticesinde, Müşavirülmemalik'in Sultan'ın huzuruna çıkma işi zora girdi. Bu kez de Fransa Sefareti aracılık yaptı. Osmanlılardan görüşme talebi alabilmek daha da önem arzettiği için Müşavirülmemalik'in Sultan'ın huzuruna çıkması için hayli çaba sarfetti.

19 İsfend 1299 hş. (10 Mart 1920) günü Mösyö Ledu İran Büyükelçiliğine geldi ve: "Bugünlerdeki bu olağanüstü duruma rağmen, bugün Müşavirülmemalik'in Sultan'ın huzuruna kabul edilme işini gerçekleştirdim; gün olarak Martın 19'unu (28 Cemaziyelâhir) kararlaştırdık." Bu esnada Babıali'den de aynı haber ulaştı.

İran Büyükelçiliği tarafından aceleyle Müşavirülmemalik'in güven mektubu ve Sultan'ın huzurunda okunacak nutkun kopyasıyla birlikte tercümesi ve açıklayıcı onun konusu hakkında açıklamayla Babıaliye gönderdik. Sultanın huzuruna çıkarken eşlik edecek olanların listesi makam ve rütbelerine göre Teşrifat Bakanlığına gönderildi.

29 Cemaziyelâhir, 1299 Fer verdin ayında (18 Mart 1920) öğleden sonra saat üçte, içinde Humayun Muhafız Alayından sekiz kişinin eşlik ettiği dört saltanat arabası İran Büyükelçiliğine geldi. Büyükelçi ve konsolosluk görevlileri resmi elbiseler içindeydiler.

Altı atın çektiği birinci arabada Teşrifat Reisi, Müşâvirülmemâlik'le birlikte oturdu. Dört atın çektiği ikinci arabada ben, Babıali teşrifat muavini ile birlikte oturdum. İki atın çektiği üçüncü ve dördüncü arabalarda, Büyükelçilik görevlileri oturdu.

Dört atlı saltanat arabası, arabacılar ve içindeki kırmızı siyah üstüne sıрма işlemeli elbiseler içindeki muhafız alayı görevlileri, bahar güneşinin altında aheste aheste Sultan Mahmudun türbesinden Divan Yolu, Ayasofya, Galata Köprüsü, Tophane, Kandilli ve Beşiktaş'tan Yıldız Sarayına doğru yol alıyorlardı. Özellikle 28 İsfend'de cereyan eden olayların üzerinden daha iki gün geçmemişken böyle bir manzara ile karşılaşanlar şaşkınlıklarını gizleyemiyordu. Yoldan gelip geçenler ve yolları bir sebeple oraya düşmüş olanlar hayretler içinde kendi kendilerine soruyorlardı: "Eğer Osmanlı Sultanı henüz işbaşında ise 28'inde gerçekleşenler de neydi? Eğer Sultan yerini korumuyorsa bu olanlar da ne?"

Sanki kimse inanmıyormuş gibiydi. Çünkü seçkinlerden bir grup arabaların yanısıra bir süre yürüyor ve hayretler içinde bakıyorlardı. Hepsinden ilginç, nişanlarından Pencap ahalisinden olduğu izlenimi veren Hindistan'lı askerlerden dördü, Yıldız Sarayına kadar bin fersahtan daha fazla olan yolu bizim arabalarımızın yanı sıra koşuyorlar ve her adımda sevinçli gözlerle bizi süzüyorlardı.

Yıldız Sarayının kapısında Ertuğrul Muhafız Alayı bizi selamladı. Arabalarla saraya girdik. Sultanın kabul salonuna giden koridorun iki tarafında sağda saray teşrifat reisi bizleri karşıladı. Sultanın kabul salonuna giden koridorun iki tarafında, sağda saray nazırı, sekreterler, mütercimler ve diğer saray görevlileri sıralanmışlardı. Tanışma töreni yapıldıktan sonra, üç dört dakika kadar bekledik. O arada Teşrifat Reisi haber verdi, kabul salonunun kapısını açtılar. Elinde İran Şahının mektubu olan Büyükelçi ve elçilik görevlileri birlikte kabul salonuna girdik. Hepimiz İran adetlerine göre saygıda bulunduk. Padişah Hazretleri Altıncı. Mehmed askeri elbiseler giymiş, ayakta duruyordu. Yeni bakanların belirlenmesine kadar görevine devam edecek olan Eski kabinenin Dışişleri Bakanı Sefa Bey Sultanın arkasında duruyordu.

Müşâvirülmemâlik nutku Farsça söyledi ve İran Şahının mektubunu takdim etti. Sultan mektubu aldı, Dışişleri Bakanına verdi ve Türkçe konuşma yaptı. Sonra müşavir Büyükelçilik mensuplarını birer birer tanıttı. Sultan da hepsine iltifatta bulundu. Sonra izin isteyip dışarı çıktık. Dışarı çıktıktan sonra bizi başka bir odaya aldılar. Sultanın kabul salonunun iki tarafında sıralanmış olanların hepsi bizi ağırlamak için oraya geldiler. Çay, kahve, şerbet içilip, tatlılar yenildikten sonra herkesle vedalaştık ve geldiğimiz gibi Büyükelçiliğe döndük.

2 Ferverdin 1299'da (22 Mart 1920) Müşâvirülmemâlik önemli büyükelçileri ziyarete gitti ve hepsine birer kart bıraktı. Davetiyeler bastırıp bunları seçkin bakanlara, büyükelçilik mensuplarına, Osmanlı vezirlerine, Meclis-i Mebusan üyelerine, ülkenin önemli memurlarına gönderdi. Kartta şöyle yazıyordu.

“İran Büyükelçisi Alikuli Han Ensari Müşâvirülmemâlik itimatnamesini Sultan Hazretlerine takdim etmiştir. 20 Mart 1920 günü büyükelçilik köşkünde davet verecektir.”

Adı geçen gün elçiliğin yemek salonunda kurabiye, kek, pasta, dondurma, çay hazırlandı. Elçilik görevlileri resmi elbiselerini giydiler. Büyükelçi ile birlikte elçilik salonunda ayakta duruyor, gelenleri ağırlıyorlardı.

Büyükelçilik kavvasları, davet edilecek olan takriben iki yüz kadar Osmanlı'dan sadece yüz kadarına ulaşabilmişlerdi. Geri gelen zarfların üzerinde: “Kaçtı; tutuklandı; Malta'ya sürüldü; nereye gittiği belli değil.” şeklinde yazılar vardı.

Düşmüş olan hükümetin başbakanı Salih Paşa ve diğer bakanların dışında önemli devlet adamlarının hepsi gelmişlerdi.

Aynı hafta Sultan Altıncı Mehmed, kızkardeşinin kocası olan Damad Ferit Paşa'yı sadrazam atamıştı. Damat Ferit Paşa Dışişleri Bakanlığını da kendi üstlenmişti. Kanunlara uygun olarak, büyükelçi, görev mahalline geldiği vakit, güven mektubunu padişah ya da cumhurbaşkanına takdim etmek için izin ister. Başbakan ve dışişleri bakanına giderek onunla görüşür ve güven mektubunu sunmak için izin ister. Sonra Bakanlar Kurulunun değişmesi durumunda kim dışişleri bakanı olursa olsun bütün sefaretlere kendini tanıtan kart bırakırdı.

Yukarıda da zikredildiği gibi, Büyükelçinin Sultanın huzuruna çıkışı, Salih Paşa Kabinesinin düştüğü ve Damad Ferit Paşa kabinesinin henüz oluşmamış olduğu günlere tesadüf etti. Müşâvirülmemâlik, Salih Paşa ve Dışişleri Bakanı Safa Bey ile

görüştü. Ondan sonra Damat Ferit Paşa hem sadrazam hem de dışişleri bakanı oldu. Müşâvirülmemâlik, Ferit Paşa dışişleri bakanı olduğu için önce onun elçiliğe gelmesi ve kendisini tanıtmaması gerekir diye düşünüyordu. Ferid Paşa da, sadrazam olduğu için Müşâvirülmemâlik'in onu görmeye gelmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu çekişme, Müşâvirülmemâlik'in beş ay sonra İstanbul'dan ayrılış gününe kadar sürdü. Birbirlerini o güne kadar hiç ziyaret etmemişlerdi. Bir iş çıktığında da, Han Melik-i Sâsânî, Sadrazamla mülâkata gidiyordu. Bir gün Babıali'ye gittiğinde padişah eski Mısır Kazaskeri Hayrullah Efendi'yi Şeyhülislam olarak görevlendirmişti. Resmi tanıtma yapılması ve padişahın fermanının ordu komutanlarının ve ülkenin ileri gelenlerinin önünde okunması gerekiyordu.

Ahmed Şah'ın İstanbul'a geldiği günlerde Damat Ferid Paşa sadrazamdı. Misafirliklerde ve mülâkatlarda Han Melik-i Sâsânî ile birbirlerini tanımışlardı. Han Melik-i Sâsânî Başbakanlık odasına girdiğinde Damad Ferid Paşa; "Azizim benim şimdi yeni Şeyhülislamı tanıtmam gerekiyor. Rica ederim siz de benimle Babıali'nin büyük salonuna kadar gelin ve tanıtma merasimini seyredin." dedi. Birlikte salona girdiklerinde kendisi, giriş kapısının karşısındaki pencerenin önündeki sandalyeye oturdu. Sağ tarafında Şeyhülislam, vezirler ve vezarethanenin muavinleri oturmuşlardı. Sol tarafında Meclis-i Mebusan üyelerinden bir grup, önde gelen devlet adamları ve Han Melik-i Sâsânî oturdu. Âmedî-yi Saray-ı Humayun olarak isimlendirilen sarayın habercisi, elinde mühürlü, kırmızı tafta bir keseyle içeri girdi. "Sultan'ın Fermanıdır." diye bağırdı. Herkes yerinden kalktı. Haberci fermanı Ferit Paşa'nın eline verdi. O da keseyi öperek Başbakanlık genel sekreterinin eline verdi. Genel sekreter keseyi açtı, fermanı çıkarttı ve yüksek sesle okudu. Fermanın okunmasından sonra siyah elbiseler giymiş sarıklı bir hatip salonun ortasında dua okudu. Sultana ve vezirine dualar etti, herkes amin dedi. Ardından orada hazır bulunanlar Şeyhülislamın yanına giderek onu tebrik ettiler.⁸

⁸ **Han Melik-i Sâsânî**, *Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl*, s. 122-129.

C. BÜYÜKELÇİLİK MENSUPLARI

Mahmud Han İhtişamussaltana 1329 (1911) yılında Berlin Elçiliğinden İstanbul'a gelmişti. Sekiz yıldır İran devletini İstanbul'da temsil ediyordu. Sultan Reşad ve Sultan Altıncı Mehmed kendisine iyi davranıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de iyi ilişkiler içerisindeydi ve kendisine saygı gösteriliyordu.

Eşi baba tarafından Alman, anne tarafından Fransız'dı; sefaretten dışarı çıktığında çarşaf giyerdi.

Mahmud Han, İran'ın soylularından Muhammed Rahim Han Dolu Kaşıkçı'nın oğluydu. İyilikte ve kusurda ifrata kaçmış, cömert yaradılışlı birisiydi. İran'ı çok seven, görmüş geçirmiş, zeki ve hoşsohbet biriydi. Akıllı ve becerikliydi. Almanca, Fransızca ve Türkçe konuşurdu. Nâsiruddin Şah zamanında kullar ağasıydı. O dönemden bugüne kadar İran siyasetini çok iyi bilirdi. Oldukça iyi bir hafızası vardı.

Fitne çıkarmakta ve sahtekarlıkta eşsizdi. Elçilik ve konsolosluk çalışanlarına rahat vermediği için herkes ondan şikayetçiydi. Aleyhinde birleşmesinler diye herkesi birbirinden ayrı tutardı. Konuşmalarında ne zaman şaka yaptığı ne zaman ciddi olduğu anlaşılmazdı ve çok fazla mübalâğa yapar, bunda da aşırıya kaçardı.

Elçilik memurlarından bir diğeri, elçiliğin ikinci naibi olan Mirza Muazzamussaltana idi. Tefriş'li olup Mirza Seyyid Abdullah Han Münşibaşı Atabek'in hemşehrisiydi. Çocukluğundan itibaren onun hizmetinde idi; aynı zamanda yanında şiir sanatının inceliklerini öğreniyordu. Sonraları Muhammed Veli Han Sipehsalar'ın hizmetkârı oldu. Arkadaşları ona "Cumartesi Mücahidi" derlerdi. Muhammed Ali Şah Rus elçiliğine kaçtığında, Muazzamussaltana Meşrutiyet Mücahitleri arasında bulunuyordu ama Ali Şah'ın Rus elçiliğine sığındığı Cuma günü o evinde kalmış, ortalık süt liman olduktan sonra silahlarını kuşanıp evinden dışarı çıkmıştı.

Daha sonra Mirza Hüseyin Han Muînülvüzero'dan İstanbul Elçiliğinin naibliğini istemiş, İstanbul'a gelmişti. Yıllarca sefarette görevli olmasına rağmen

kendini hiç geliştirmemişti. Ne Fransızca ne de Osmanlıca öğrenmişti; sadece şiir söylemiş, gezip eğlenmişti.

Büyükelçiliğın üçüncü naibi, Mirza Hasan Hân-ı Pîrnazar'dı. Tahran Mülkiye Medresesi'nin saygın bir öğrencisi olmasına rağmen Pîrnazar, ne Farsça ne de başka bir yabancı dil biliyordu.

Muhammed Ali Han-ı Muaddelussaltana da büyükelçilik ataşesiydi. Eğitim gördüğü İsveç'teki okulundan diplomasını almadan ayrılmıştı. Farsçası iyi değildi ama Fransızca'yı Mirza Hasan Han'dan daha iyi konuşuyordu. Bu iki değerli şahsiyet devlet bünyesinde göreve başladıklarında onlara yol gösterenler, İran Devletine hizmette ilerlemenin yolunun ikiyüzlülük, yalan söylemek, casusluk yapmak ve kendi milletinden olan insanlara hıyanet etmekten geçtiğini söylemiş olmaları ki onlar da bu yolda devam etmişlerdi.

Diğer bir elçilik görevlisi Türkçe mütercimi olan Mirza Muhsin'di. İstanbul doğumluymdu. Farsça'yı zorlukla konuşuyordu ve İran'ı hiç görmemişti. O da büyükelçilikteki diğer büyük memurlar gibi İran'a usulünce hizmet etmeyi öğrenmişti.

Konsololuğa gelince; başkonsolos, General Mirza Ali Ekber Han Mufahhamussaltana idi. Mirza Murtaza Han, viskonsül ve İstanbul Merkez Sandığının başkanıydı. Ali Bey mahkeme başkanıydı. Taib Bey Tezkire İşleri Müdürüydü. Ahmed Ali Bey de tercümandı.

O günlerde İran Başkonsolosluğunda iki başkonsolos vardı. Biri Mutemedülmülk, diğeri de General Mufahhamussaltana idi. 1292 yılının Dey ayında (Aralık 1913) Paris'teki bir konferansa gitmek için İstanbul'dan geçen İran'ın dışişleri Bakanı Müşavirülmemalik'e Mufahhamussaltana değerli hediyeler vermiş ve İstanbul Başkonsolosluğu beratını almıştı. Aynı sıralarda Yahya Han Müşirüddeve'nin oğlu Mutemedülmülk, Dışişleri Bakanlığı tarafından İstanbul Başkonsolosu olarak İstanbul'a gönderilmişti.

İstanbul'a geldiğinde makamını işgal edilmiş buldu. Büyükelçiye başvurduğunda büyükelçi kendisine bir kaç gün beklemesini söylemişti.

Mutemedulmülk de ne yapacağını bilemeden bir kaç ay beklemişti ve bu zaman içerisinde de başkonsolosun vekili adı altında maaşını almıştı.

Mufahhamussaltana Prens Erfauddevle'nin küçük kardeşiydi. Avrupa toplantılarında ona General diye hitap ediliyordu.

Başkonsolos Bey eğitim görmemişti. Farsçayı okuyup yazamıyordu. h. 1319 Zilhicce ayında (Mart 1902) Cidde başkonsolosluğuna atandı. O dönemde Cidde başkonsolosu Erfauddevle idi. O yıl aralarında merhum Hacı Şeyh Fazlullah Muctehid-i Nuri, Hişâmulmülk-i Hemedanî, Abdullah Han Serdar-ı Ekrem-i Hemedani, Hacı Şeyh Şeypur ve İran'ın önde gelenlerinden seksen kişi hacca gitmek için İstanbul'a gelip deniz yoluyla Cidde'ye gittiler. Yolda bir grup insan onlara saldırdı ve mallarını yağmaladı. Soyulan hacılar Osmanlı Padişahına, İran Şahına, İstanbul Büyükelçiliğine telgraf çektiler; Mekke Şerifine şikayette bulundular. Yapılan araştırmalar neticesinde Mufahhamussaltana'nın soyguncularla işbirliği içinde olduğu, yağmalanan malların üçte birinin kendisine verilmesi için onlarla anlaşığı ortaya çıktı. Hacılar şikayetlerini Şah'a ve sadrazama iletiler. Bu soygun haberleri büyükelçiliğe ulaştığında büyükelçilik bir dizi rizayetname hazırladı; sahte mühürlerle mühürlenerek Tahran'a gönderdi. Cidde'de yapmış olduğu hizmetlerden dolayı Mufahhamussaltana'ya nişan ve hamayıl isteğinde bulundu

1320 yılının Ramazan ayında (Aralık 1902) Erfauddevle Tahran'dan tekrar kardeşi için nişan, hamayil, hil'at ve maaş istedi.

Hacıların sorunları çözüme ulaşmayınca, Hacı Fazlullah bir müctehidi Şah'ın huzuruna götürdü. Şeyh Şeypur şahın huzurunda gömleğini parçalayıp sarığını yere fırlattı ve adalet istedi. 1320 yılının Zilkade ayında (Ocak 1903) Şah kendi el yazısıyla Mufahhamussaltana'nın artık Cidde'ye gönderilmemesini ve yargılanmak için Tahran'a getirtilmesini yazdı. Mufahhamussaltana 1321 yılının Receb ayı başlarında (Eylül 1903) Tahran'a gitti. Emînüssultan'ın evine kapandı. Daha sonra hiç yargılanmadan ve sorgulanmadan serbest bırakıldı. Kendisine verilen güneş ve aslanlı onur nişanı ve tuğgeneral hamayili ile birlikte 1321 yılı Recep ayında (Ekim 1903) İstanbul'a döndü.

Erfauddevle'nin büyükelçiliği zamanında üç kere daha Cidde'ye gitti ve her dönüşünden sonra Firuze sarayı adındaki beş katlı bir binayı ve bir kervansarayın altında bir hisesini satın aldı.

Oldukça tutumlu birisiydi. Gideceği yere yürüyerek giderdi. Cebinde sigara bulundurmazdı. Aybaşında cebine koymuş olduğu beş kuruştan ayın sonuna kadar bir kuruş bile eksilmezdi. Kendisi için hem Osmanlı, hem de Rus pasaportu çıkarmıştı. Bu pasaportlar mübarek cebinde İran Başkonsolosu kartvizitinin yanında dururdu.

Ali Bey ve Taib Bey, maslahatgüzar Mirza Ahmed Han Hûyî'nin oğullarıdır. Babaları, Mirza Seyid Cafer Han Muşîruddevle'nin büyükelçiliği zamanında İstanbul Büyükelçiliğinde kırk yıla yakın bir zaman görev yapmıştı. Ve defalarca maslahatgüzar olarak kalmıştı. Şeyh Muhsin Han Muşîruddevle'nin İstanbul Büyükelçisi olduğu sıralarda vefat etmiş, İstanbul'daki İranlılar Kabristanına gömülmüştü. Ali Bey ve Taib Bey otuz beş yıla yakın bir zamandır konsolosluğu soymaktadırlar. Pasaport bürosunu, konsolosluğu İran maliyecilerinden çok daha iyi bilirlerdi.

Muhammed Ali Bey yaşlı, bunak ve kimsesiz birisiydi; bu soyguncularla birlikte çalışarak hayatını kazanıyordu.

İtizadulmille Mirza Murtaza Han ve Ferheng-i Tercümânülmemâlik'e gelince, her ikisi de meşhurdurlar ve kendilerini tanıtmaya ihtiyaç yoktur.⁹

D. HAN MELİK-İ SÂSÂNÎ ZAMANINDA BÜYÜKELÇİLİĞİN DURUMU

Han Melik-i Sâsânî İstanbul'a varışından yaklaşık yedi ay kadar sonra İhtişamussaltana'nın huzuruna kabul edildi. Artık Osmanlı Devletinden geriye sadece adı kalmıştı. Devlet işleri müttefiklerin büyükelçiliklerinde yapılıyordu. Müttefikler, İhtişamussaltana'yı Alman taraftarı ve Osmanlı dostu sandıkları için İran Büyükelçiliği ile ilişkileri çok soğuktu. Irak, Hicaz, Yemen, Necef ve Şamat'ın Osmanlı ülkesinden ayrılmasından dolayı büyükelçiliğin idari işler bürosunun çalışmaları çok azalmıştı. Osmanlı İmparatorluğundan geriye Anadolu'dan başka bir şey kalmamıştı. Anadolu'da milliyetçiler genişleme propagandası yapıyorlardı. Bu nedenle artık Babıali'nin sözünü dinlemiyorlardı.

⁹ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 11-21.

Büyükelçiliğe gidiş gelişler çok özeldi. Büyükelçiliğe komşu olan şahıslar bazen hatır sormak için uğrarlardı. Bazen İran'lı tacirler, bazen de muhacirlerden geriye kalanlar kendilerine mektup gelip gelmediğini öğrenmek için büyükelçiliğe uğruyordu.

Savaş süresince büyükelçiliğin ve muhacir liderlerinin çok farklı yerlerden gelirleri vardı. Toplantılarda konuşmalar hep yoksulluk ve iflas üzerine olurdu. Özellikle Nizâmussaltana büyükelçiliğe geldiğinde konuşmalar çok ilginç olurdu. Çünkü geçici hükümetin başkanı Almanlardan ve Osmanlılardan çok fazla para almıştı ve kendini namuslu göstermeye çalışıyordu; yoksulluğunu her fırsatta dile getirirken herkes onun için çok üzülmüyordu!!!

İhtişâmussaltana Nâsıruddin Şah döneminden şimdiye kadar İran Devleti için büyük hizmetler görmüştü. Her iki dönemin özelliklerini de üzerinde taşıyordu. Eski dönemden iktidar ve istibdat, yeni dönemden de suizan duygusu. Bir zamanlar kınanan bu özellikler şimdi beğenilen ve aranan özelliklerdi.

Encümen-i Saadet-i İraniyan (İranlılar Saadet Encümeni) işlerin akışı hakkında Necf ulemasından emirler alıyor, Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'e telgraflar çekiyor, Valide Hanındaki İranlılara ünvanlar veriyor ve başkonsolos tayin ediyordu. Büyükelçi saf kalpli ve çabuk inanan birisi ise, işler tamamen Valide hanında çevriliyordu.

İhtişâmussaltana'nın aşırı kuşkucu biri olması, idari işlerde istenmeyen neticeler doğuruyordu. Büyükelçilikteki hiç kimseye güvenmiyordu. Büyükelçiliğe gelen ve giden mektupların hiç biri büyükelçilik çalışanlarının eline geçmiyordu. Müsteşar odasında Türkçe öğreniyor, tarihi belgeler topluyordu. Büyükelçilik ikinci yardımcısı şiirler söylüyordu. Büyükelçilik kalem müdürü olarak Tahran'dan gelen üçüncü yardımcı da hiç bir zaman arzusuna kavuşamadı.

İhtişâmüssaltana Pir Nazar Bey'e casusmuş gibi davranıyordu. Elçilik yazışmalarının başkaları tarafından görülmesini istemiyordu. Muâdilüssaltana, olan biteni şaşkın şaşkın seyrederken, Mirza Muhsin de ağını örmüş de avını bekleyen bir örümcek gibi tuzakta avını bekliyordu. Öğlen saat birden sonra Büyükelçi Bey içeri geçiyor ve üçü birbirinden ayrılıyordu. Saat üç gibi tekrar toplanıp birbirlerine bakmaya devam ediyorlardı.

Akşamları büyükelçilik tatil olduktan sonra Mufahhamussaltana ve Tercümânülmemâlik büyükelçiliğe geliyorlar ve bir müddet oyalandıktan sonra büyükelçinin huzuruna çıkıyorlar ve büyük bir ihtimalle birbirlerini çekiştiriyorlardı. Büyükelçi Bey toplanan paraların miktarını öğrenebilmek için Mufahhamüssaltana'nın yanında birisinin olmasından yanaydı. Böylece Mufahhamüssaltana kimseye bir oyun oynayamayacaktı. Bu nedenle her akşam Tercümânülmemâlik, Mufahhamüssaltana, Ali Bey ve Taib Bey'in yolsuzluklarını gösteren bir dosyayı büyükelçiliğe getiriyordu.

Han Melik-i Sâsânî'nin eserinde elçilikte cereyan eden yolsuzluk ve istismarlar şu şekilde sıralanmıştır;

a- Yenilenme süresi üzerinden bir kaç yıl geçmiş olan pasaportları kanuni gecikme cezası almadan yenilemişlerdir.

b- Konsolosluk tabi olanlar tarafından sahte vekaletnameler hazırlamış ve onların gıyabında onların mallarını satmış ve ele geçen paraları ceplerine atmışlardır.

c- Müslüman Rus kadınlarına devletin izni olmadan İran Pasaportu vermişlerdir.

d- İranlı Müslüman kadınlar İran tebasından çıkmadan Osmanlı veya İtalya tebesına geçmişlerdir.

e- Müttefik Ordularının askeri hizmet için geçici olarak el koyduğu atları ve arabaları konsolosluk geri almıştır ve kendisi onları satmış ve paraları cebine atmıştır.

f- Davacının davalıdan alacağını altın lira olarak almış ve davacıya kağıt lira olarak vermiştir,

g- Filan tebaanın veresesinden para almış, muteveffanın terekesini yazıya dökmemiş ve pul yapıştırılarak elde edilecek olan devletin payı alınmamıştır.

h- Hüviyet tasdiği için filan kadar pul parası almış ama bu meblağın yarısı değerindeki pulu yapıştırmıştır.

i- Evlenme ve boşanma tasdiknamelerini tamamen pulsuz çıkarmıştır; vesaire vesaire.

Bu sahtekarlıkları Tercümânülmemâlik kendisi bulmamış, Ali Bey ve Taib Bey bu işe öncülük etmişlerdir. Mufahhamussaltana onlara hatırı sayılır bir pay vermediği için Tercümânülmemâlik'i bu işlere sokmuşlardır. Mufahhamussaltana'dan bir şey çıkarsa onlara yeniden bir pay verilebilecekti.

Ama Mufahhamussaltana İnan'da her makamın ve rütbenin para ile alınabileceğine inanıyordu. Her zaman bu inancına bağılı kalmış ve işlerin bu şekilde devam ettiğini ifade etmiştir. Bu sayede de vazifesinin başında kaldığını çekinmeden söylemiştir.

Büyükelçi, memuriyette devam edebilmek için emrindeki ve devlet tebaasındaki görevlilerin her zaman kavga içinde ve birbirlerine düşman olması gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle elçilik çalışanlarının birbirleriyle dargın olmalarına ve İnanlıların arasında düşmanlık olmasına zen gösterirdi.¹⁰

¹⁰ **Han Melik-i Ssm**, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstanbül, s. 22-26.

III. İSTANBUL'DAKİ İRANLILAR

A. İSTANBULDAKİ İRANLILARIN YAŞAYIŞLARI

1- OKULLARI

İstanbul'da yaşayan İranlılar, çocuklarının ana dilleri olan Farsça'yı öğrenmeleri ve İran kültürünü tanımaları için bir okul açmaya teşebbüs ederler. Bu amaçla 1301 yılında Hacı Şeyh Muhsin Han tarafından okul açılır.

Önceleri İranlı çocukların Farsça öğrenmeleri için Yıldız Hanında iki oda kiralayıp çocukları bir araya toplamışlardır. Bir yıl sonra Kadırga'da Akarçeşme'nin karşısında bir ev kiralamışlar ve okulu oraya taşımışlardır. Bir kaç yıl bu evde eğitim veren okulun idarecisi, ticaretle uğraşan, ancak çocukların eğitimine gönül vermiş olan Hacı Rıza Kuli Horasani idi. Daha sonraları şimdiki hastahane binası okul olarak kullanıldı ve 1318 (1900) yılında bina hastaneye tahsis edilince okulu oraya taşıdılar. 1318 yılında adı geçen bina hastahane olunca okulu bu kez Beyazıt'da Eminbey Mahallesindeki Hacı Mirza Hasan Han Habirülmülk'un evine taşındı.

Dokuz yıl burada eğitim verildi. Adı geçen ev 1327 (1909) yılında yanınca Beyazıt'ta aynı mahallede bir ev kiralandı. Bir buçuk yıl orası okul olarak hizmet verdi. Seles'li maktul Hacı Hasan Cevahir-i Kaşani'nin Dizdariye Mahallesindeki okul yapmak amacıyla satın aldığı eve 1329 (1911) yılında taşındı.

Okul açıldığında otuz öğrencisi vardı ve bunlar iki sınıfa ayrılmıştı. İki odada ders yapılıyordu. Yavaş yavaş öğrencilerin ve sınıfların sayısı arttı. Sekiz sınıftaki öğrenci sayısı yüzü aştı. O günlerde Farsça, Arapça, Fransızca, tarih ve coğrafya, matematik, geometri, cebir ve mukabele dersleri veriliyordu. Okul orta dereceli okullar grubunda sayılıyordu.

“Destan” mahlaslı şiirler yazar Mirza Habip İsfahani ve Mekteb-i Sultani'nin Farsça öğretmeni olan Ahmet Feyzi Efendi okulda Fars Edebiyatı dersi veriyorlardı. Farsça ve Türkçe sözlük yazarı Mösyö Vizantal da Fransızca dersleri veriyordu.

Okulun masraflarını öğrenciler karşılıyordu. Yılda bir kaç kez de sefarette konserler veriliyor ve geliri okula bağışlıyordu. Elçiliğin bilgisi dahilinde bir encümen seçiliyor ve okulun bütün işleriyle onlar ilgileniyordu.

Han Melik-i Sâsânî'nin tuttuğu günlükte İranlıların okulunun durumu hakkında şu bilgiler yer alır.

1335 (1916) yılında İran okulunun sadece bir sınıfı vardı. Okulda bulunan on dört öğrenci Kur'an cüzlerini öğreniyorlardı. Bu zavallı çocuklar İstanbul'da doğmuşlardı. Hiç biri Farsça bilmiyordu. Kendi aralarında Türkçe konuşuyorlardı. Okul müdürü ve aynı zamanda öğretmeni bir Mevlevi dervişiydi. Günde bir kaç saat kendi kafasına göre ney çalıp Mesneviden şiirler okurdu. İran'lı çocukların çoğu mahalle mektebine gidiyorlar ve Farsça öğrenemedikleri için, Osmanlı Maarif Vekaletinin önerdiği kitapların etkisi altında İranlılıktan ve İran'dan soğumaları çok kolay oluyordu.

Okul binasının bir çok odası vardı ve hepsi boştu. Yönetici sınıfın, esnaf kethudalarının ve İranlı ayak takımının önde gelenlerinin çeşitli sebeplerle, eğlence için gerekli her şeyin bulunduğu kutsal eğitim yuvası olan okulda geceyi geçirmelerine hiç bir engel yoktu. Seher vakitleri daha mum yanmakta, sevgili uykuda, Mevlevi Derviş mest ve mahmur bir halde İstanbul'un ferahlatıcı havasında, Marmara sahillerinin eşsiz manzarasının karşısında neyini üflüyordu. İşte bu durumda vatanın göz nuru çocukları okula geliyorlar!

İran okulu Han Melik-i Sâsânî'nin tavsif ettiği durumda olunca, bir kaç fakir ve zavallı ailenin dışında herkes çocuklarını yabancı okullara ve Osmanlı mekteplerine gönderiyorlardı.¹¹

2. HASTANELERİ

Muzafferüddin Şah'ın İstanbul'a geldiği 1318 (1900) yılına kadar İranlıların bir hastanesi yoktu. Şahın İranlıların bir hastane açmaları durumunda yıllık beş yüz tümen yardım yapacağını söylemesi üzerine, o zamana kadar okul olarak hizmet veren bina hastaneye dönüştürülerek hizmete açılır

¹¹ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 103-105.

Muzafferüddin Şah iki yıl söz verdiği yardımı gönderdi. Sonraları Tahran'da saraydakilerin daha önemli harcamaları olduğu için hastaneye gönderdiği parayı kesti. O zamandan itibaren Encümen'i Hayriyye-i İraniye sağdan soldan topladığı hastaneyi düzenli bir şekilde idare etmeye çalıştı. Halihazırda hastanenin kırk yatağı vardı.

Birinci Dünya Savaşından öncesine kadar Türk kadınları hastaneyi idare etmişlerdi. Sonraları eski güzelliğini kaybetti. İstanbul İranlıları orayı ne olursa olsun düzenli tutmaya çalıştılar. Önceleri bir kaç Yunanlı ve Ermeni doktor vardı. Halen iki Yunanlı doktor bulunmaktadır.¹²

3. MEZARLIKLARI

1290 (1873) yılında Hacı Şeyh Muhsin Han Muinülmülk İstanbul'a yeni gelmişti. Buradaki İranlılar aralarında para toplayarak beş buçuk dönüm yeri Hacı Abdülkerim Dilmagani'nin adına gasilhane ve kabristan olarak satın aldılar. Ondan sonra 1300 (1883) yılında gasilhanenin üst tarafında kırk iki dönüm yer daha İranlılara toprak satışı olmadığı için Yunan asıllı Vasıl Savaçoğlu adına satın alındı.

Adı geçen yer 1325 (1907) yılına kadar Vasıl Savaçoğlu adınaydı. Ölen İranlılar burada toprağa veriyorlardı. O yıl Vasil yerleri Hacı Mirza Şefik Eminüttüccar'a bıraktı. Çünkü alınan yerin parasını Hacı Mirza Şefik İranlıların kasasından ödemişti. Yunan Konsolosluğu da alış verişini onayladı. Ama tapu işlemleri bitmeden Vasıl vefat etti. İşte o zaman ortalık karıştı. Vasil'in bütün varisleri Yunanistan'da olduğu için onların hepsinin vekaletname vermesi gerekiyordu. Ama savaş nedeniyle bu işin gerçekleşmesi mümkün olmadığından iş sürüncemede kaldı. İstanbul Evkaf İdaresi İranlıların kabristanını almak istedi. Bütün İslam mezheplerine göre kabirlerin açılması haram olmasına rağmen adı geçen idare savaşın sonlarına doğru bu yerlerin mahlul(eriyik) olduğunu söyleyerek onları ziraat yapması amacıyla birisine kiraya verdi. O kişi de sabanlarla yeri sürmeye başladı. Her yeri delik deşik ettiler.

¹² **Han Melik-i Sâsâmî**, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 105.

O dönemde hayır kurumunun işlerini yürüten, büyükelçiliğin eski tercümanı Mirza Bozorg Han'ın oğlu olan Abbas Koli Han'a havale Evkaf İdaresine giderek bu yerlerin İranlıların malı olduğunu isbat etmiş, Evkaf İdaresi bu işin peşini bırakmak zorunda kalmıştı.

Yirmi yıl önce İran Büyükelçiliği Sultan Hamid'den, İran Yardımlaşma Derneğinin her türlü vergiden muaf olduğuna dair bir yazı almıştı. Buna göre İranlılar serbestçe kendi adlarına bu kurumları yönetebileceklerdi. İranlılar buna binaen sorunu kökünden halletmek istediklerinde, Babıali, hastahane için bir fermana ihtiyaç olduğunu ve ayrıca okul, hastane ve kabristanın adına kaydedilecekleri bir mutevelli heyeti tayin edilmesi gerektiğini söyledi. Han Melik-i Sâsânî'nin İstanbul'da olduğu yıllarda bütün belgelerin Babıalide öylece durduğunu belirtmektedir.¹³

4. İSTANBUL ve ANADOLU'DAKİ İRANLILAR ve TİCARİ FAALİYETLERİ

İstanbul'da yaşayan İran asıllıların sayısı oldukça çoktur. Eski zamanlardan beri ya kendileri İstanbul'a göç etmişler ya da Osmanlı Padişahları veya kumandanları Kürdistan, Azerbaycan ve Kafkaslar'da yapmış oldukları fetihler sonrasında, o bölgelerde yaşayan insanların bir kısmını ya kendi istekleriyle veya zorla beraberlerinde getirip İstanbul'a yerleştirmişlerdir.

Yavuz Sultan Selim 920 (1514) yılında Tebriz halkını göç ettirerek Osmanlı topraklarına götürdü. İran'ın ileri gelenlerinden ve büyüklerinden bir kısmı iç çatışmalar veya kendi özel amaçlarından dolayı İran'ı terkettiler. Örneğin; Şah tarafından Erivan valiliğine atanan Emir Gan, dördüncü Murad ile anlaşarak Erivan kalesini Osmanlı ordusuna teslim etti. Yakınları ve kendisine bağlı olanlarla Sultan ile birlikte İstanbul'a geldiler. Sultan'ın Boyacıköy ve Bebek arasında Boğaz kenarında kendisine verdiği köşke yerleşti. O mahalle onun adıyla anıldı. Şimdi o mahalle Emirgan adıyla bilinmektedir.

Eski İran Hanedanına mensup olan insanlar, Han Melik-i Sâsânî zamanında da yönetimde görev almış, yüksek makamlara erişmiş şahsiyetler vardı. Safevi

¹³ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 106-107.

Hanedanından, nesebi Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'a kadar uzanan Haydarizade İbrahim Efendi, Han Melik-i Sâsânî'nin görevli olduğu dönemde Şeyhülislamlık makamında idi.

Süleymaniyeli İranlılardan olan eski Hicaz Valisi Mustafa Zihni Paşa Babanzade, İran hayramı idi. Yaşlı olmasına rağmen gönlü hâlâ İran topraklarındaydı.

Hâlâ şecerelerini muhafaza eden Azadeganlar da İran asıllıdır. Ayrıca İstanbul Çarşısı'nda da İranlılıklarını kaybetmemiş olan sanatkârlar ve sıradan insanlar da vardı. Bunların hepsi bugün Osmanlı tebasında olup, çoğunluğu hem Osmanlılaşmışlar, hem de siyasi partilere girmişlerdir. Bir kısmı da defalarca Maarif Nâzırlığı görevinde bulunmuştur. İttihad ve Terakki üyesi olan Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Babanzade ve benzerleri de bunlardandırlar.

O dönemde İran uyruğunda kalan İranlıların sayısı konsolosluk bilgilerine göre yaklaşık olarak on altı bin civarındadır. Bu sayının yaklaşık yüzde seksenini oluşturan Azerbaycanlıların çoğunluğu Tebriz, Hoy, Salmas, Şebuster ve Mamagan'dan gelmişlerdir. İran uyruklu Azerbaycanlılardan sonra oran olarak İsfahanlılar, sonra Tahranlılar, Kazvinliler, Horasanlılar ve Kaşaniler gelmektedir.

İstanbul'daki İranlılar her çeşit ticaret ve meslek koluna girmişlerdir. Halı ticareti genellikle onların elinde bulumaktadır ve aralarındaki saygın tüccarların sayısı çoktur.

Halı tüccarlarından sonra kitap ve kâğıt satıcıları gelmektedir. Bunların sayısı oldukça fazla olup saygın ve zengindirler. Hacı Mirza Fethali İsfahani adlı şahsın sepicilik fabrikası (tabakhane), sabun fabrikası, nakış baskı atölyesi, boyacılık fabrikası, halı yıkama fabrikası, helva fabrikası ve başka fabrikaları vardır. Yıllarca birçok İranlı bu fabrikalarda çalışmıştır. Bütün bu fabrikaları Hacı Mirza Fethali bizzat kurmuş ve yönetmiştir.

Çarşı esnafı arasında sigara satıcılığı, çay satıcılığı, kahvecilik, arabacılık, faytonculuk gibi işler İranlılara özgüdür. Bu işleri yapanların çoğunluğu İranlıdır. Her sınıfın bir kethudası olup bunlara İstanbul'da kahya denmektedir.

İttihatçılar zamanında Osmanlı polisi İranlılara mahsus şapkaları çok aşağılıyor ve başında siyah şapka bulunan herkese her ne sebeple olursa olsun her zaman eziyet ediyorlardı. Buna rağmen yine de İstanbul'daki İranlıların çoğu -uzak mahallelerde tek

başlarına kalmış ve kendilerini belli etmemeye çalışanların dışındakiler- başlarına siyah şapka takardı.

İstanbul'da yaşayan İranlıların çoğunluğunu oluşturan Azerbaycanlılar uzun yıllardan beri burada yaşamalarına rağmen Osmanlılara yakınlaşmadıkları gibi, Osmanlıların davranışlarından incinmiş ve onlardan uzaklaşmışlardır. Enterasan olanı, İsfahanlılar ve Iraklılar Azerbaycanlılardan daha çok Osmanlılarla kaynaşmışlardır.

Osmanlı hanımlarla evli olan İranlı erkekler genellikle evliliklerinden memnun değillerdir. Mezhep farklılıkları ve geçmiş olaylar, aralarında derin uçurumlar yaratmış ve her zaman birbirlerine yabancı kalmalarına neden olmuştur. Birçoğu bir müddet sonra pişman olup eşlerinden ayrılmışlardır. Boşanma cesaretini gösteremeyenler ise, çocuklarına olan ilgilerinden dolayı ya yavaş yavaş şahsiyetlerini kaybetmişler ya da zamanla Osmanlılaşarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin 1286 yılında çıkarmış olduğu evliliği yasaklayan kanuna göre Osmanlı uyruğu olarak kabul edilmişlerdir. Ancak annesi Osmanlı babası İran'lı olarak doğan çocuklar, Türk annenin himayesinde yetişen, İran'ı görmemiş olan bu çocuklar ikinci kuşakta Türkleşmişlerdir.

Han Melik-i Sâsânî, İstanbul'a geldiği ilk günlerde bu kanunun İran için zararlı olduğunu düşünmüş ve bu kanunun bazı sebeplerle kullanılmaması ve hükümsüz kalması için çabalamıştır. İlerleyen günlerde, bu kanun İran için zararlı olsa da aslında gerekli olduğunu görmüştür. Bu kanunun İran için zararları daha çok Mezopotamya'da görülmüştür. Çünkü Irak'taki İranlı muhacirler çoğunlukla İsfahanlı ve Şirazlı olup orada İran asıllı kadınlarla evleniyorlardı. Eğer bu bölgelerin yerli halkından kadınlarla evlenseler bile kendileri yerli halktan çok daha üstün durumdaydılar. Çocukları da İran'lı kimliklerini koruyorlardı. Ama yine de Osmanlı tebası olmak zorundaydılar.

Han Melik-i Sâsânî'nin İstanbul Büyükelçilik Kaleminden elde ettiği listede 1305 (1887) yılında Hacı Şeyh Muhsin Han Muinülmülk'ün büyükelçiliği zamanında pasaport almış olan Anadolu'daki İranlıların sayısı yaklaşık on bin sekiz yüzdür. Buna göre dağılım şu şekildedir:

İzmir Şehrinde	955 kişi
İzmir'in civarında	200 kişi
Eskişehir	230 kişi

Ankara	350 kişi
Balıkesir	200 kişi
Adana	2714 kişi
şam	322 kişi
Halep	850 kişi
Samsun	664 kişi
Trabzon	270 kişi
Erzurum	721kişi
Doğu Beyazıt	96 kişi
Van	448 kişi
Beyrut	55 kişi
Antep	66 kişi
Maraş	38 kişi
Adalya (Antalya)	175 kişi
Urfa	281 kişi
Adapazarı	194 kişi
Konya	112 kişi
Mersin	129 kişi
TOPLAM	10800 Kİşİ

Han Melik-i Sâsânî'nin İstanbul'da görev yaptığı süre içerisinde İran konsolosluklarında yaptığı araştırmalarda İranlıların sayısını iki bin yüz on beş kişi olarak tesbit etmiştir. Nüfustaki yaklaşık beşte bir oranındaki bu azalmanın sebebi son üç yıl içerisinde çoğunun göç etmelerinden kaynaklanmaktadır.

1338 (1919) yılında Anadolu ve Suriye'de yaşayan İranlıların sayısı:

İzmir	210 kişi
İzmir çevresi	95 kişi
Eskişehir	28 kişi
Ankara	112 kişi
Bursa	20 kişi

Balıkesir	44 kişi
Adana	485 kişi
şam	47 kişi
Halep	185 kişi
Samsun	235 kişi
Trabzon	95 kişi
Erzurum	50 kişi
Doğu Beyazıt	50 kişi
Van	50 kişi
Beyrut	166 kişi
Tir	110 kişi
Akka	90 kişi
Antep	
Maraş	
Antalya(Adalya)	
Urfa	49 kişi
Adapazarı	65 kişi
Konya	
Mersin	22 kişi
Akhisar	80 kişi
Salihli	15 kişi
Kasaba (Turgutlu)	30 kişi
Aydın	3 kişi
Manisa	50 kişi
TOPLAM	1843 Kİşİ

Han Melik-i Sâsânî, nüfustaki bu azalmanın sebeplerini şu şekilde sıralar:

1-Osmanlı bürokrasisinde çalışan memurların kendilerine çıkardıkları zorluk ve uyguladıkları baskı sebebiyle bir yabancı ülkenin pasaportuyla buraları terketmişlerdir.

2- Çıkarılan bir kanunla İranlıların askere alınması, gönderildikleri Suriye ve Irak savaşlarında ölmeleri.

3- Bir kısmı da Ali Papağanlı ve Abdülali Hoyi gibi kimselerin başına geldiği gibi Mufahhamussaltana'nın adamları vasıtasıyla ortadan kaldırılmışlardır.

Mufahhamussaltana ve arkadaşları tarafından ortadan kaldırılan Ali Papağanlı ve Abdülali Hoyi'nin hikâyesi kısaca şöyledir:

Ali Papağanlı Beşiktaş'ta tütün satan saygın bir İranlıydı. Yaklaşık elli yaşlarındaydı. Otuz yıldır İstanbul'da tütün satıyordu. Hiç evlenmemişti ve geceleri dükkânında yatıyordu. Dükkânı Sultan'ın sarayına yakın olduğu için saraydakiler müşterileriydi. Herkes saraydaki kadınların mücevherlerini ona rehine bıraktıklarını biliyordu. Sermayesinin haddi hesabı olmadığı ve kasasında rehine alınmış bir çok mücevher olduğu biliniyordu.

1339 (1920) yılının Muharrem ayının sonlarına doğru sabahleyin Tütüncü Ali'nin dükkânında öldürüldüğü haberi duyuldu. Mufahhamussaltana teamül gereği konsolosluktan tercüman ve görevli gönderdi. Dükkan mühürlendi ve Tütüncü Ali'nin sandığı konsolosluga getirildi.

Ali Papağanlı'nın doğrudan bir vârisi yoktu ama Azerbaycan'da vârisleri olduğu söyleniyordu. Mutemedlerden bir kaç kişinin bir araya gelerek sandığı açıp içindekileri tesbit etmeleri kararlaştırıldı. Başkonsolosun odasındaki sandığı açmak için yanına gittiklerinde demir sandığın kapağının kırılmış olduğunu gördüler. İçinde de bir parça kağıtdan başka bir şey yoktu.

Dükkân da Mufahhamussaltana'nın isteği doğrultusunda beş bin liraya satıldı. Parasını da vârisler gelinceye kadar kendi adına bir yere emanete bıraktı.

Han Melik-i Sâsânî Ali Papağanlı'nın katilini bulabilmek için idari makamlara müracaat etmesine rağmen üç ay boyunca cinayetin esrarı çözülemedi. Arabacı Abdülali Hoyi'nin öldürülmesi üzerine gerçek ortaya çıktı.

Abdülali Hoyi Kasımpaşa'da bir kahvehanenin üst katında yaşıyordu. Yanından hiç ayırmadığı on yedi yaşında bir oğlu vardı. Abdülali'nin yük taşımada kullandığı at arabaları, faytonları, bir kaç çift atı vardı.

Son yıllarda, özellikle Müttefik ordularının İstanbul'u işgali sırasında askeriye ait yükleri taşımış, bununla iki yüz bin liraya yakın bir servet elde etmişti. Rebiülevvel ayının sonlarına doğru bir gece yarısı kahvehanenin önünden geçen bir

arabandan Abdülali'nin evine bomba atıldı. Abdülali'nin yanında olan oğlu kurtuldu, ancak kendisi çok ağır yaralandı. Ölmeden önce kendisinin ve Ali Papağanlı'nın katilinin Mufahhamussaltana olduğunu söylemişti.

İstanbul'daki arabacıların kethudası olan Halil Hoyi, Abdülali'nin oğlunu elçiliğe götürdü. Büyükelçilik, Müttefiklerin polisi vasıtasıyla birçok tahkikatlarda bulundu. Birçok insan tutuklandı. Bu soruşturmalar sonucunda iki kişinin öldürülmesinde Mufahhamussaltana'nın parmağının olduğu anlaşıldı. Çünkü Abdülali, Ali Papağanlı'nın öldürülmesi işinde Mufahhamussaltana ile işbirliği içinde olmuştu. Birisi Ali Papağanlı'nın katilinin gizli kalması, diğeri de Abdülali'nin mallarının ele geçirilmesi için bu cinayetleri işlemişti.

İranlılar ne kadar zulümden ve sitemden kaçarlarsa kaçsınlar her ikisi de peşinden geliyordu. Eğer İran'da iseler, ya mücahitler tarafından malları yağmalanıyordu, ya da hakim malvarlığını elinden alıyor ve mahkemede başına bin bir türlü iş açılıyordu. Eğer bu zulümlerden kurtulmak için yabancı bir ülkeye gidecek olsalar oradaki başkonsolos, konsolos, konsolos yardımcısı, pasaport memuru, sandık memuru, sefaretin icraati ve bunun gibi birçok şeyle başları belaya giriyordu, malı elinden gittiği yetmezmiş gibi belki canlarından da oluyordu.

Öyleyse neden başka ülkelere muhaceret etmesinler ve o ülkelerin tebasına girmesinler? Neden ülke baştanbaşa yurttaşsız kalsın? Neden İran'ın zevali olmasın? Bu son yüzyılda İran'dan kaç yüz bin kişinin muhaceret ettiğini bilen var mı?¹⁴

a. TEMETTU VERGİSİ VE JANDARMA İLE ÇATIŞMA

İranlı tüccar ve esnaftan bir grup bir gün büyükelçinin yanına gelerek şunları söylediler: “Osmanlılar yabancı uyruklulardan vergi almamalarına rağmen niçin İranlılardan haksız yere temettu vergisi alıyorlar? Yabancı tebadakiler hiç vergi vermediklerine göre İranlılar da vergi vermemeliler.”

Elçilik defterlerinde kayıtlı olduğu üzere ve Han Melik-i Sâsânî'nin de “ İran ve Osmanlıların Siyasi İlişkileri ” adlı kitabında detaylı olarak yazmış olduğu gibi,

¹⁴ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 93-102.

elçilik ile Babıâli arasında bu konuyla ilgili birçok yazışma yapıldığı halde bir sonuç alınamamıştır.

Elçilik ile Babıâli arasında yapılan mukavelenin dördüncü maddesinde; İran tebasındaki esnaflar da Osmanlı esnafları gibi esnaf vergisi ödeyeceklerdir. Mustansırussaltana'nın Şarjdafriliği zamanında Osmanlılar; "Biz bu tarihten itibaren esnaf vergisi almayacağız. Bugünden sonra temettu vergisi alacağız. İranlılar da bu vergiyi ödemek zorundalar." dediler.

İran Devleti o zamandan beri temettu vergisiyle esnaf vergisi arasında bir ilgi olmadığını ileri sürüp durdu ama Osmanlılar dinlemediler ve bu vergiyi İranlılardan almaya devam ettiler. İran Büyükelçiliği ne kadar itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı.

Şimdi, eski görevlilerden tüccar ve esnaf temsilcilerden oluşan heyet, bu haksız uygulamayı engelleyemeyen önceki görevlileri epeyce eleştirip hepsini Osmanlı taraftarı olmakla itham ettiler. Ümitlerinin, Hazreti Eşref gibi, defalarca Dışişleri Nâzırlığı yapmış olan, şimdi de Sulh Konferansından dönen Büyükelçiye olduğunu söylüyorlardı. Gerçekten de İran Devleti'nde, bizi Osmanlıların kanun dışı bu uygulamasından kurtaracak Hazreti Eşref'ten daha uygun ve daha yetkili birisi yoktur; diyorlardı.

Müşavirulmemalik Bey de elçilikle birlikte, geceleri sabahlara kadar bu konuyla ilgili defterleri ve yapılmış olan işleri incelemişler, elçilik müsteşarlığı yapmış, ardından Şarjdafri olmuş olan bana hiç sormadan ve yazışmalara müracaat etmeden sözü geçen heyete:

"Hayır, hayır, siz de vergi ödemeyin." dedi.

Hepsi de:

"Allah sizi İran tebasının başından eksik etmesin. Hazreti Eşref'in bizim imdadımıza yetişeceğini ve eski görevlilerin yetersizliğini telafi edeceğini arzetmiştik." dediler.

Daha zeki ve akıllı olan bir kaç tüccar:

"Eğer zorla almaya kalkarlarsa ne yapalım?" diye sordular.

Büyükelçi Bey:

"Dövün!" diye buyurdular.

Bütün heyet övgüler ve hamd ü senalar içinde dışarı çıktılar. Valide Hanı'na gittiler. İranlıları topladılar ve büyükelçi beyin söylemiş olduklarını; bütün İstanbul mahallelerine iletilmesini söylediler.

Bir hafta sonra maliye tahsildarı, Üsküdar İskelesi yakınlarında bakkal dükkânı olan bir İranlıdan vergi almaya gitti. Bakkal kafa tuttu ve tahsildarı dövdü. Tahsildar da bakkalı tutuklatmak için bir kaç Jandarma alıp geldi. O mahallenin İranlılarından elçilik hizmetlisi olan Hacı Ali Asker de bakkalı korumaya kalktı ve jandarmalarla kavga ettiler. Jandarmalar, beyleri bir güzel patakladıktan sonra, bakkalın dükkânını yağmaladılar ve kendisini de zindana attılar. Dayak yiyen İranlılar elçiliğe şikâyetle bulundular. Hepsinden daha ilginç olanı ise: İstanbul Asliye Ceza Mahkemesi, Hacı Ali Asgar için elçiliğe bir izhariye gönderdi. Hacı Ali Asgar olan biteni uzun uzun Sefir Bey'e arzetti ve o güne kadar elçiliğin çalışanlarının mahkemeye çağrıldığına görülmediğini söyledi. Bu nedenle o da gitmek istemiyordu. Müşavirülmemalik Bey de: "Amma acaip bir mesele, hem dayak attın hem de mahkemeye çıkmak istemiyorsun!" demişti.

Hacı Ali Asgar benim yanıma geldi. Ben durumu anlatmak için elçinin yanına gittim ve dedim ki Büyükelçinin yanına gidip:

"Sizin o gün dövün dediğiniz için dayak atmışlar." Dedim.

"Ben devletin jandarmasını dövün demedim ki!"

"Peki kimi dövmelerini söylemişsiniz?"

"Ben ne bileyim!"

"Şimdi ne yapmak lazım?"

"Hacı Ali Asgar'ı mahkemeye gönderin!"

"Zarar galiba ilk rezillikten daha büyük, çünkü daha önceki gibi acaip bir şey olacak."

"Öyleyse nasıl isterseniz öyle yapın."

Ben Büyükelçinin huzurundan ayrılıp aşağıya indim, adliye memuruna seslenip önerisini anlattım, o da çekip gitti. Görevlinin iletmek istediğini öğrendim ve gönderdim.

Müşavirülmemalik'in elçilik vazifesine başlamadan önce, Han Melik-i Sâsânî'nin şarjdafriliği zamanında; İbrahim Gavvas Senendeçi Tophane Kahvesinde Müslümanları korumak için Hıristiyanlarla kavga etmiş, tabanca çekmiş, o karışıklıkta

bir Amerikalı da öldürülmüştü. Buna rağmen ne Osmanlı polisi ne de Müttefiklerin polisi Büyükelçiliğe gelip Gavvas'a mahkeme celbi getirecek güçte değildi. Ama şimdi Osmalı polisi, Hacı Ali Asgar'in celbi için elçiliğe gelebiliyordu.¹⁵

b. İSTANBUL'DAKİ İRAN GEMİ İŞLETMECİLİĞİ İDARESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce İstanbul'un zenginlerinden, bir kaç buharlı gemi sahibi olan Sokrat Ateşides adında, Osmanlı tebasındaki Yunan asıllı biri İstanbul Sefaretine giderek, İran uyuğuna geçmek için başvurdu. İhtişamussaltana bu isteği değerlendirerek bir şartla kabul etmeğe karar verdi. Ateşides bizzat Osmanlıları teba değişikliğine ikna edecekti.

Osmanlılar yüzyıllardır İran tebasındaki insanları Osmanlı tebasına zorla geçirirken bu isteği hemen kabul ettiler. Sultan tarafından Ateşides'in teba değişikliğini onaylayan özel bir izinle onu 31 Rebiulevvel 1331 (Şubat 1913) tarihinde İran tebası olarak kabul ettiler.

Tıpkı binbir gece masallarındaki gibi göz açıp kapayıncaya kadar Marmara'da Boğaz'da, Karadeniz'de ve Akdeniz'de büyük ticaret gemilerinin üstünde üç renkli aslan ve güneş parlamaya başladı. Ve her bir geminin üzerinde İran'ın bir şehrinin -Kirman, İsfahan, Loristan, Şiraz, Horasan, Hemedan, Kirmanşah- adı görülmekteydi. Ve kısa sürede İran Gemi İşletmecilik İdaresi İstanbul'da bir şube açtı.

Tabi eğer bunun altında kötü niyet olmasaydı İranlılar bu duruma sevinebilirlerdi ama Osmanlıların savaş zamanında tarafsız bir ülkenin bayrağı altında kaçak silah taşıdığını öğrenince pek de memnun olmadılar.

Güçlü bir siyasi kişilikten yoksun olan Tahran, İngiltere ve Rusya'ya mı yoksa Almanya ve Osmanlılar'a mı yakın duracağına karar veremiyordu. Bu karışıklık arasında İran'la iletişimi kopmuş olan İhtişamussaltana, Osmanlılar ve Almanlarla işbirliği yapmaktan başka çare göremedi. Bunun sonucunda da İranlı askerleri hizmete aldılar ve bir kaç bin askerin Suriye ve Irak'ta ölümüne sebep

¹⁵ **Han Melik-i Sâsânî**, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 130-132.

oldular. Bu olayların detayları İran ve Türkiye'nin Siyasi İlişkiler Tarihi kitabının ikinci cildinde detaylı olarak anlatılmıştır.

Tüm bunlardan daha garibi, İran Denizcilik İşletmelerinin İstanbul'da kurulması oldu. Ermeni bir adamın tebaasının belirlenmesi konusunda yıllardır İran'la çatışma halinde olan Osmanlılar, Sokrat Ateşides'in Sultanın tuğrasını taşıyan tebaa değişikliği emrini bir günde İran sefaretine İhtişamussaltana'ya gönderdiler.

Ateşides'i tebaa değişikliğine mecbur etmişlerdi ve tüm Anadolu, Suriye ve Cezayir'e yapılan taşımalar sadece Ateşides'in gemileri ile yapıldığı için tüm kâr İran Denizcilik İşletmeleri'ne gidiyordu, bu nedenle Osmanlı vezir ve nüfuzlu kişilerinden bazıları Ateşides ile ortak oldular.

Bu gemiler güneş ve aslan figürlü bayrak altında kaçak malları sağa sola taşıırken ve ortaklar kârı paylaşırken, bu sır açığa çıktı. Müttefiklerin uçakları nerede İran bayraklı bir gemi gördüyse, bombardıman ederek hepsini batırdılar. Loristan Çanakkale'de batırıldı, İsfahan Marmara'da, Kirmanşah Karadeniz'de, Kirman Akdeniz'de. Ateşides de büyük gemilerinden birinde İngilizler tarafından yakalanarak Hindistan'a gönderildi ve orada hapsedildi.

İhtişamussaltana'nın konsolosluk günlerindeki olaylardan biri de, İran karışmadığı halde İngiltere ve Rusya'nın, İran ve Osmanlı sınırlarını tehdit etmesidir.

İran ve Osmanlı arasındaki sınır hiç bir zaman sabit olmamıştır. Bazen İranlılar Fırat ve Suriye sınırlarına kadar ilerlerken bazen de Osmanlılar Tebriz ve Hemedan'ı alıyorlardı.

Nadir Şah'tan sonra İngilizlerin Hindistan'ı ele geçirmesi ile birlikte yüz milyon nüfuslu İran İngilizler için tehlike oluşturmaya başladı. Bu nedenle İran'ı zayıf düşürmek için Kafkaslar, Afganistan ve Anadolu'yu İran'dan koparınca kadar saldırıda bulundular.

Türkemençay anlaşmasının imzalanması ile Rus İmparatorluğu Kacar Ailesinin İran'daki saltanatını garantiledi, İngilizler de Osmanlılar'a arka çıktılar. İran ve Türkiye arasındaki sınırların hiç bir zaman kesinleşmemesi için ellerinden geleni yaptılar. 1259 (1843) yılında sınır boyları arasındaki çatışmaların had safhaya ulaşması ile Mirza Taki Han Farahanî (Emir Kebir) Erzurum'a atandı. Anlaşmanın

imzalanmaması için dış mihrakların üç yıllık çabasına rağmen Emir Kebir 1842 Mayıs ayında (1262 Cemaziyelahir) Erzurum anlaşmasını imzaladı.

Mirza Taki Han'ın İran'a başvurmasından sonra, Mirza Muhammed-i Ali Han-ı Şirazi (Mirza Ebul Hasan Han İlçi'nin yeğenydi) İngiliz Devletinden aylık alıyordu, antlaşmanın mübadelesi için İstanbul'a gitti. Ama orada rüşvet karşılığında antlaşmanın metninin tersine adı geçen kişiden bir yazı aldılar. İran Devleti itiraz etti. Mirza Muhammed Ali Han'ın sadece ulak olduğunu ve antlaşmada değişiklik yapma sıfatını taşımadığını söylediler.

Ama yüzyıldır İran ve Osmanlı'nın arasındaki sınırların belirlenememesi için çaba gösteren İngiltere buna devam etti. Bunun iki sebebi vardı:

Birincisi: İki ülke arasında her zaman anlaşmazlık olması; böylece onları istedikleri gibi idare edebilirlerdi.

İkincisi: Osmanlı topraklarına Azerbaycan tarafından saldırmak, Kars tarafından saldırmaktan daha kolaydı. Bu nedenle Azerbaycan sınırlarının her zaman Osmanlıların elinde olmasını istiyorlardı.

1259 (1843), 1263 (1847), 1265 (1849), 1269 (1853), 1293 (1876) yılları sınır komisyonlarında yukarıda belirtilen nedenlerle sonuç alınamadı. 1293 yılından sonra Almanların Osmanlı ülkelerinde güç kazanması ve Osmanlı Devletiyle işbirliği yapması sonucunda ve Azerbaycan'ın asker sevk noktalarını işgal etmeye çalıştılar. 1323'ün Şevval ayından (Kasım 1905) 1330 zilkadesine (Ekim 1912) kadar Muzafferüddin Şah'ın rahatsızlığı ve ölümü, Meşrutiyetin ilanı, Muhammed Ali Şah'ın saltanatı, Büyük Millet Meclisi'nin topa tutulması, adı geçenin İstanbul Saadet Encümeninin saltanat ve yöneticiliğinden azli sırasında Osmanlılar, Rizaiye Gölüne kadar yaklaştılar.

Han Melik-i Sâsânî'nin İran ve Osmanlı Siyasi İlişkiler Tarihi kitabında belirttiği gibi 1907 yılında İngiliz ve Ruslar arasında imzalanan anlaşmanın temel sebebi Alman ve Osmanlı işbirliği idi. Bu işbirliği sonucunda Ortadoğu'nun Almanların eline geçmesinden korkuyorlardı. 1914 savaşı kaçınılmaz görünüyordu. Bu nedenle Osmanlıların Kafkaslara rahat saldırabilmesi için Azerbaycanın asker sevk sınırlarını işgal ediyorlardı.

Rus İmparatorluğu, bu ilerlemeden tedirgin olduğu için İran sınırının belirlenmesi için müzakere başlattı. Yetmiş yıl boyunca iki komşu ülke arasındaki

ihtilafların çözümlenmemesi için bu iki ülkenin çabası bu nedenleydi. Ama 1330'da Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken Rus Devleti Alman ve Osmanlı işbirliği karşısında Kafkas sınırlarını güçlendirmek için sınır çizgilerini belirlemeye karar verdi. Aracılık yapan iki ülkenin ısrarıyla İran ve Osmanlılar kendi temsilcilerini tayin ettiler.

Nasrullah Halad Bey o sıralar Tahran Dışişleri Bakanlığında Osmanlı İdresinin müdürü olan Etealmülk,1329 (1911) yılında İran Devletinin temsilciliğine atanarak İstanbul'a gitti. Dokuz ay boyunca Osmanlıların temsilcileriyle gizlice anlaşmaya ve dalkavukluğa çalıştı ama bir sonuç alamadı.

Aracı devletlerin hepsi komşu ülkelerin görüşmelerinin sonuçlarından ümitsizliğe kapıldılar. 1330 yılının Recep ayında (Haziran 1912) Londra'da Rus Sefareti ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı İngiltere'deki Osmanlı Büyükelçisine bir not gönderdi ve Osmanlıların işgal etmiş oldukları İran ve dolaylarını hemen tahliye etmelerini ve İran'la aralarında sınır belirlenmesini ve oyalanılmamasını istedi.

13 Şevval 1330 (Eylül 1912)'da İngiliz ve Rus Sefaretleri Receb ayının yirmisinde Londra'da vermiş oldukları notun takibinde Babiâli'ye yazmış oldukları açıklamada yetmiş yılda bir araya gelen senetler gerekçesiyle İran sınırlarını statükoya uygun tayin edip meselenin kapatılmasını talep ettiler.

1330 yılı Zilkade ayında (Ekim 1912) Petrozebura'nın baskısıyla Osmanlılar İran topraklarını tahliye ettiler ama sınır çizgisinin belirlenmesi için oyalanıyorlardı. Bilahare, Londra notunun verilmesinden dokuz ay sonra, Osmanlı Devletinin dışişleri bakanı Sait Halim Paşa, 9 Rebiülevvel 1331 (15 Şubat 1913)'de İstanbul'daki Rus sefiri Mösyö Dö Giriş'e, İran'ın petrol kaynaklarının Osmanlı topraklarında kalacak şekilde çizilecek sınırları kabul edebileceğini yazdı. Rusya ve Almanya arasında yapılan sözleşme gereğince Rusların Azerbaycan'dan Zahab'a kadar çekecekleri demiryolu hattının son durağı olması planlanan Kasr-ı Şirin Kasabası dışındaki tüm kuzey ve güney Zahab arazisi Osmanlı Devletine verilmeliydi.

19 Rebiüssani (Mart 1913)'de Rus Sefareti bahsedilen meseleyle ilgili yapılan yazışmalara cevaben şöyle yazar:

Zahab meselesinde Babiâli'nin yazışma içeriğini Petersburg'a ilettik. Bize ulaşacak olan cevap size iletilecektir. Fakat Rus Sefaretinin görüşüne göre Babiâli'nin isteği, sınırların gelecekteki sulh ve barışı için yetersizdir ve eğer Kuzey

ve Güney Zahab Bölgesi Osmanlı Devletine bırakılacak olursa Kasr-ı Şirin İran topraklarından ayrılacaktır. Ve eğer Teng-i Gera Osmanlıların eline geçerse Kasr-ı Şirin'den İran'a gitmek için Osmanlı topraklarından geçmek gerekecektir. Ayrıca Elvend ve Mendeliç Nehirleri arasında yer alan söz konusu bölge, tamamı Şii olan Sencabi ve Kelhor Aşiretlerinin yerleşim alanıdır. Bunun dışında İran Devleti için imtiyazları bir İngiliz Şirketine devredilmiş olan ve İran hazinesine yıllık katkı sağlayan, petrolce zengin Çiyasorh topraklarını Osmanlı Devletine bırakmak zor olacaktır.”

Rus sefreti 13 cemaziyevvel (Nisan 1913)'de Babiali'ye tekrar şöyle yazar:

19 Rebiüssani (Mart 1913)'de gönderilen bilgiyi takiben Zahab sınırları ve onun kuzey ve güneyi ile ilgili gelişmeleri bilginize sunarım. Petrolce zengin Çiyasorh toprakları ile ilgili olarak Rus Devleti İran devletinin o bölgeyi Osmanlı Devletine bırakmasına aracılık etti. Bunun şartı İngiliz şirketinin bu bölgedeki haklarının mahfuz kalmasıydı. Sınırlar ile ilgili son durumu aşağıda bilgilerinize sunarım:

1- Erzurum antlaşmasının üçüncü maddesi Zahab hariç her yerde geçerli olacaktır.

2- Şirvan Mendelic sınırı Mahmut Şevket Paşa ile görüşüldüğü gibi Osmanlı'nın görüşleri kabul edilecektir yani petrol suyunun sağında kalan petrol meydanı Osmanlıya bırakılacaktır.

Bu günlerde büyükelçilerini Londra'ya çağıran İngilizler İstanbul'da bir petrol mühendisi bırakmışlardı. Zahab ve Çiyasorh petrolü ile ilgili olarak Petersburg'da Rusları ikna etmiş ve onları öne atarak kendileri geri planda kalmışlardı.

Petrol mühendisi protokolda yer almak üzere sınır belirlemiş ve İngilizlerin petrol mühendisi tarafından Osmanlı Devletine vermiştir. Buna göre Birinci Dünya Savaşının başlamasından altı ay önce 17 Zilhicce 1331 (12 Kasım 1913) tarihinde sınır protokolü İstanbul'da imzalandı.

Fakat İran'ın Irak ile olan eski sınırları Erzurum anlaşması ve statüko çerçevesinde Elvend nehrinden kuzeye doğru düz bir çizgi takip ederek Şirvan

nehriine ulaşmaktaydı. Bu sınırlar 1287 (1870)'de Nasıreddin şah tarafından belirlenen ve Osmanlının bu sınırı geçmesi durumunda topa tutulduğu sınırdır.

Haritada grldğu gibi aracılık yapan ülkeler kendi istekleri doğrultusunda Akdağ dağından Bakariye'nin doğusuna kadar ve oradan da Tonk-ı Hamam'a Kur-e Tura nehrinin ortasına kadar sınır belirlemişlerdir.

İran'ın sınır ve haklarına verilen önem o kadar azdı ki iki ülkenin siyasi sınırlarının belirlenmesinde hiçbir kural göz önüne alınmamıştı hatta yukarıda belirtilen yazışmalar ve haritalarda grldğu gibi İran topraklarını bu kısmı Erzurum Antlaşmasının tersine arabulucu devletlerin kendi istekleri doğrultusunda komşuya bırakılmıştı.

İran temsilcisi Nasrullah Halatberi tarafından karşılıksız bir şekilde İran'dan ayrılan bu bölge ikiyüz seksen sekiz kilometrekare alana ve deniz seviyesinden drtz seksen metre ykseklіėe sahip Ahengeran dağının eteklerinde yer almaktadır. Petrol merkezi olan yiasorh, Kürtçe em yiasorh denilen bir nehrin kenarındadır. Karye nehrinin eğimine doğru dört kilometre yönünde ve Kasr-ı şirin'e onsekiz kilometre uzaklıktadır. Erzurum Antlaşmasına göre İran ve Osmanlı arasındaki sınır Akdağ sıradağlarıdır. İran ve Irak arasındaki gerçek sınır da burasıdır. İngilizler Osmanlı'nın paylaşımından sonra Irak'ın onlara kalacağını düşündükleri için bu faaliyetleri gerçekleştirdiler.

İran'da sınırların belirlenmesi için seçilen temsilciler göstermelik olup hiçbirinin İran tarih ve coğrafyasından, İran aşiretlerinden, İran'ın eski kültüründen haberi yoktu. Bu temsilcileri kendi işlerine alet etmek için seçmişlerdi ve Ararat'dan Hrremşehre kadar süren yolculukta kendilerini göstermediler.

Bu komik sınır belirleme alışması İhtışamussaltana ve İran sefaretini dahil edilmeden gerçekleşti. İngiliz ve Rus devletleri tarafından oluşturulan haritalar bir kez bile İran sefaretine verilmedi.

Rusların bu faaliyetlerden memnun olmasının sebebi Azerbaycan'ın Sevel Ceyşi noktalarının Osmanlı'nın eline dşmemesiydi.

Mahmut şevket Paşa ve Sait Halim Paşa İngilizlerle işbirliği yaparak kendi çıkarları için petrol çıkaran bir şirket kurabileceklerini mit ettiler.

İngilizler ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Irak'ın onlara kalacağını düşünüyorlardı.

Tarihteki gelişmeler hiçbirinin umduğu sonuçlara ulaşmadığını gösterdi. Her üçü de yanlış yapıyorlardı. Bakalım İran'ın geleceğinde daha neler var.¹⁶

B. İRANLILARIN İSTANBUL'DAKİ KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

1. NEVRUZ KUTLAMALARI

1300 h.ş Nevruzunda (Mart 1921) İstanbul elçiliğinde gösterişli bir kutlama töreni yaptık. Kurabiyeler, şerbetler, Heftsin sofrası ve tören için gerekli diğer şeyler hazırlanmıştı. İstanbul'da yaşayan bütün İran uyruklular ve İran severler tebrik için geldiler. İran okulunun öğrencileri öğretmenleri ile birlikte törende hazır bulundular. Hepsine bayramlık verildi. Şiirin ve edebiyatın duayeni olarak bilinen Huseyin Daniş Bey yazmış olduğu kasideyi okudu, ancak Han Melik-i Sâsânî, bu kasidenin Mirza Habip İsfahani'nin divanında mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, İstanbul'daki Pars dergisinin müdürü Ebu'l-Kasım Han Lahuti-yi Kirmanşahi, Han Melik adına kaleme aldığı Nevruzname manzumesini okumuştur. Şair, terci-i bend şeklinde yazdığı bu şiirinde İran'ın siyasi durumunu, İranlıların 1907 andlaşmasıyla ilgili olarak hislerini, Osmanlı topraklarına göçmelerini ve 1919 andlaşmasını içermektedir.¹⁷

2. İSTANBUL'DAKİ İRANLILARIN MUHARREM AYINDAKİ MATEMLERİ

Han Melik-i Sâsânî İstanbul'daki İranlıların Muharrem ayındaki matemleri ile ilgili şunları anlatmaktadır:

“Hüseyin Han Sipahsalar ve Hacı Mirza Sefa'dan önce İstanbul'da yaşayan İranlılar alenen matem yapmaya cesaret edemiyorlardı. Mirza Hüseyin Han'ın yönetimi onlara İran'daki gibi ravzahani toplantıları oluşturmalarına izin verdi. Ama o günlerde kamayla yaralama yapılmıyordu. Sonraki dönemlerde matemleri

¹⁶ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 283-292.

¹⁷ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 140-155.

zenginleştirmek amacıyla kamayla yaralamaya izin verdiler. Bu tertiple, Valide Hamı'nda Muharrem ayının başından itibaren büyük bir çadır kuruluyordu. Geceleri mersiye okuyorlar, sinezen tolulukları, alem ve meşale ile geliyorlardı. Aşure gecesi, güneşin batmasına yakın kefen giyiyor ve kamayla kendilerini yaralıyorlardı.

Bilindiği gibi İstanbul şehri, Asya ve Avrupa kıtalarının birbirine açıldığı bir kapıdır. Bu şehirde bütün dünya ülkelerinden insanlar toplanmış bulunmaktadır. Bu nedenle matem törenleri insanların ilgisini çekiyordu. Çoğunlukla uzak bölgelerden bile, İranlıların kamayla yaralamala törenlerini izlemek ve doğu insanının haline acımak için İstanbul'a geliyorlardı. Bu mesele İstanbul'da yaşayan yenilik taraftarı İranlılar için oldukça acı vericiydi ve bundan çok rahatsızdılar.

Birinci Dünya Savaşının sonlarına kadar matem törenleri yukarıda anlatıldığı gibi düzenlenemiyordu. Çünkü silah toplama adı altında İran'lıların kamalarını da toplamışlardı. Yenilik taraftarları buna çok sevindiler. Bütün savaş boyunca sadece mersiye okunuyordu. Kamayla yaralama yasaklandı. Herkes tamamen terkedildiğini zannediyordu. Ama yanılıyorlardı. İran'da bazı insanların istediklerini elde edebilmek, kendi siyasi arzularına ulaşabilmek amacıyla, matem adı altında gizlice evlerde ve tekkelerde, insanları toplayıp, onların din ve mezhep duygularını kendi dünyevi çıkarlarına kullanma aracı yaptıkları gibi, İstanbul İranlıları da onların gittiği bu yolu izliyorlardı. Bu yılları matem töreni yapanların Han Melik-i Sâsânî aleyhindeki maksatları önceden tahmin edilmişti. Teba olan İranlılar kamayla yaralamaya karşı olmalarına rağmen, Osmanlıların kötü günlerinden ve düzensizlikten faydalanmak, onların başını Müttefik polisiyle belaya sokmak isteyen bir kaç konsolosluk görevlisi işe giriştiler. Han Melik-i Sâsânî'nin bu kötü işleri engellemek istediğini bildikleri için onu başlarından atmak ve durumdan faydalanmak için çabalıyorlardı.

Bu belli şahıslar esnafın önde gelenlerinden bir kısmını toplamış, uzun bir mersiye okutmuş, İslamın sahipsizliğinden şikâyet etmiş, onlara kamayla matem tutma töreni hazırlama vaadinde bulunmuşlar. Bu inancın muhalifi olan bazı saygın tüccarlar bir heyet oluşturup, kamayla yaralama töreninin engellenmesi için Büyükelçiliğe geldiler. Han Melik-i Sâsânî de onlara bu sorunun büyükelçiliğin ve konsolosluğun sorunu olmadığını, bunun mezhebî bir sorun olduğunu söyledi. Kendileri bilirdi, ama Han Melik-i Sâsânî, ancak polis idaresine telefon edip güvenlikle ilgili herhangi bir sorun çıkmamasına dikkat etmelerini istedi

Muharrem ayının dokuzunda yabancı büyükelçiliklerden İran Büyükelçiliğine telefon gelmiş, Muharrem'in bu gecesinde gerçekleştirilecek merasimde kendilerine yer ayrılması isteğinde bulunulmuştur. Han Melik-i Sâsânî bu işi araştırdı. Daha önceki Büyükelçilerin, Aşure gecesini kamayla yaralanma törenlerini daha iyi izleyebilmeleri için Valide Hanında, yabancı elçilik görevlileri için yer ayırdıkları anlaşıldı. Han Melik-i Sâsânî o günü anlatmaya şöyle devam eder:

“Bu arada hizmetli geldi ve Amerika Büyükelçi Yardımcısının çok önemli iş olduğunu haber verdi. Gelmelerini söyledim. Karşılamalardan sonra:

“İranlılar bu gece başlarını nerede yaracaklar?”

“Bilmiyorum.”

“İranlılar bu işi Büyükelçilikten habersiz mi yapıyorlar?”

“Evet, bu mezhebi ve özel bir adettir. Sefaretle hiç bir ilgisi yoktur.”

“Garip. Bir millet yabancı bir ülkede büyükelçiliğinin haberi olmadan nasıl kanını akıtır.”

“Evet, bu İran'da böyledir ve değişik görüşler de vardır.”

Telefon durmadan çalıyordu ve büyükelçiliklerden devamlı sorular geliyordu. Biri, “İranlılar nerede toplanacaklar” diye soruyordu. Başka biri, “kafalarını nerde traş edecekler” diye soruyordu. Bir diğeri; “nerede kefen giyecekler”, başka biri, “kafalarını nerede yaracaklar”, biri, “hangi sokaktan geçecekler” diye soruyordu.

Bu olayı başlatan vatandaşlarımızda durmadan çabalyorlar ve değişik fırkaların temsilcilerini büyükelçiliğe gönderiyorlardı. Kamayla yaralama destelerinin başkanları geliyor ve “kamayla yaralamaya izin veriliyormuş diye duyduk” diyordu. Biz de; “Hayır; kim kamayla başını yarmak istiyorsa bunda özgürdür, bizi ilgilendirmez.” diyorduk. O dışarı çıkınca başka bir grubun temsilcisi geliyor. “Yasakladınız mı, yasaklamadınız mı?” diye soruyordu. Biz de; “bizi ilgilendirmez.” diye cevap veriyorduk.

Sonunda o kadar temsilci geldi ve o kadar çok telefon edildi ki canımıza tak etti. Kapalı Çarşı mahallindeki polis komiserini çağırarak sorunu ona anlattım. Büyükelçiliğin bu konuda karşı çıkması veya muvafakat etmesinin söz konusu olmadığını ama bir grup polisin Valide Hanına gönderilmesini, toplulukların birbirine saldırmasının ve karışıklığın önlenmesini istedim.

Aşure gecesi olunca, büyükelçiliği daha erken kapattık ve dışarı çıktık. Esnafı kamayla baş yarma konusunda teşvik eden konsolosluk görevlilerinden biri; karışıklıkların başlamasından bir kaç dakika önce büyükelçiliğe geldi. Büyükelçilik telefonuyla, Valide Hanında karışıklıkları önlemek amacıyla bekleyen Kapalı Çarşı polis komiserine benim tarafımdan telefon açıp, İranlıların kamayla başlarını yarmalarını önleyin demişti. Ben sorunu polis komiserine iyice anlattığım için o da bu tuzağa düşmemiş ve bunu önlemek için büyükelçiliğin yazılı emrine ihtiyaç var, demişti. Konsoloslukta kurulan planların hepsi suya düştü. İranlılar da kamayla baş yaranlar ve yarmayanlar diye ayrıldılar.

O günün ertesinde polis komiseri büyükelçiliğe geldi. Dün gece büyükelçilikten böyle bir telefon geldi, ben de böyle böyle dedim diye anlattı. Ben şaşırıp kaldım. Kapıcıya:

-“Dün gece, falan saatte büyükelçiliğe kim geldi?” diye sordum. O da:

-“Mufahhamussaltana” diye cevap verdi. Hemen Mufahhamussaltana’yı çağırdım ve azarladım.

Defalarca dışişleri bakanlığına yazdım ve cezalandırılmasını istedim. Ama bakanlık her zamanki gibi cevap vermedi.¹⁸

C. OSMANLI-İRAN MÜNASEBETLERİ

1. İRAN PADİŞAHLARIYLA OSMANLI SALTANAT HANEDANLARININ AKRABALIK KURMA TEŞEBBÜSÜ

Birinci Dünya Savaşının sonuçlanmasıyla Osmanlıların yenik sayılması, Suriye, Lübnan, Irak, Hicaz, Yemen ve Mısır’ın kaybedilmesi ve İstanbul’un müttefikler tarafından işgal edilmesinden sonra Osmanlı Hanedanı İmparatorluğun zevalini en kötü haliyle müşahade etti. O zaman Anadolu ve Trakya’nın korunabilmesi için, Müslüman ülke hükümdarlarıyla ilişki içine girmeyi düşündüler. Osmanlı Veliahdı olan Abdülmecit Efendi, Avrupa’nın siyasi geleceğinden çok endişe duymaya başlamıştı. Dolaylı olarak İhtişamussaltana ile Han Melik-i Sâsânî’ye, Saltanat

¹⁸ **Han Melik-i Sâsânî**, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 108-111.

Hanedanın kızlarından birini Sultan Ahmed Şah ile evlendirme isteğinde olduğunu ilettili. İhtişamussaltana da gizlice Tahran'la görüşmüştü. Cevap olarak, mevzunun Sultan'ın İstanbul'a gelişine kadar saklı kalması söylendi. Sultan Ahmed Şah İstanbul'a geldiğinde Osmanlı Sadrazamı Kamil Paşa'nın oğlu ve Sultan Altıncı Mehmed'in damadı ve Han Melik-i Sâsânî'nin arkadaşı olan İsmail Hakkı Bey onun merhum Sultan Ahmed Şah ile olan yakınlığını ve mahremiyetimi duyduğu için bu konuyu ona ilettili. Şah için üç tercih sunuldu:

Birincisi: Sultan Abdülaziz'in oğlu Seyfeddin Efendi'nin kızı olan 1322 Ramazan (Kasım 1904) ayı doğumlu Fatime Gevherin Sultan.

İkincisi: Sultan Abdülaziz'in vefat etmiş bulunan oğlu merhum Yusuf Efendi'nin kızı olan 1322 zilkade (Ocak 1905) doğumlu Şükriye Sultan.

Üçüncüsü: Sultan Reşad'ın oğlu Ziyaeddin Efendinin kızı 1322 (1905) doğumlu Dürriye Sultan.

İsmail Hakkı Bey'le bu mevzu üzerinde defalarca konuştuk. Saltanat ailesinin kızlarının resimlerini gösterdiler. Bir gün Osmanlı Veliahdı Abdülmecid Efendi beni huzura çağırtili, bu konuda ve bunun sonuçları hakkında görüşmeler yaptık. Sonunda Sultan Ahmet Şah bu evliliğe muvafakat ettiler ve sıra şehzade hanımın evlilik şartlarını öğrenmeye geldi. Şartlar:

1.Sultan Ahmed Şah benimle evlendikten sonra başka bir kadınla evlenmeyecek.

2.İran'ın melikesi ben olacağım.

3.Boşanma yetkisi bende olacak.

4.Şah sahip olduğu diğer eşlerini boşayacak

Sultan Ahmed Şah ilk üç şartı kabul etti ama dördüncü şartı kabul etmekten çekindi. Bu konu böylece kapandı ve Şah İstanbul'dan Avrupa'ya geçti.¹⁹

2. MUHACİRLERİN İSTANBUL'A GELİŞİ

1333 yılı Muharrem ayında (Kasım 1914) gerçekleşen muhaceret olayı, Kirmanşah ve Bağdat'da Geçici İran Hükümeti ve Berlin'deki İran Milli Müdaafa Komitesi (Komite-i Difa-i Milli-yi İran) ile ilgili belgelere dayanarak geniş bir şekilde

¹⁹ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 119-120.

Han Melik-i Sâsânî “Tarih-i Revabit-i Siyasi-yi İran u Osmanî” adlı eserinde yazmıştır.

1907 yılında yapılan anlaşma nedeniyle müttefiklere kırgın olan İranlılar, 1914–1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşının ilan edilmesinden sonra İtilaf Devletlerinin tarafına geçtiler. Almanların ve Osmanlıların propagandaları yavaş yavaş güçlendi ve faaliyet alanları genişledi. Bu iki ülkeden her biri ayrı ayrı parlamento partilerini kendilerine çekmeye çalışıyorlardı. İran ile savunma ve saldırı antlaşması imzalayarak İran’ı savaşa sokmak istiyorlardı.

Hüseyin Rauf’un Kerend saldırısı ve Sincabiler’in onunla kanlı savaşlar yapmaları, demokratların Osmanlılar’a güvenmesine ve tamamen Almanların tarafına geçmelerine neden oldu. Tahran’da Alman Schunman ile vaat edilen komiteyi gerçekleştirmek ve sonra Müttehidlere katılabilmek için bir komite oluşturdular.

Bunu duyan Ruslar hemen Kazvin’den Kerec’e bir ordu gönderdiler. Bu ordunun gönderilmesi, Muharrem ayının ikinci ve üçüncü günü demokratların toplu olarak Kum’a hareket etmelerine neden oldu. Muharrem ayının dördüncü günü bütün demokrat milletvekilleri ve ılımlı milletvekillerinin bir kısmı Kum’a gittiler. Demokratlar Schunman’ın emriyle orada İran Savunma Komitesini kurdular. Kum’da demokratlarla ılımlılar arasında anlaşmazlıklar ve kavgalar başladı.

Almanlar Sultan Ahmet Şah’ın Tahran’dan hareket etmesini ve Muhacirlere katılmasını istiyorlardı. Ama Osmanlılar bu konuda şaşkınlık ve tereddüt içindeydiler. Eğer Ahmet Şah Tahran’dan ayrılırsa, bütün dizginler Almanlar’ın eline geçecekti. Tahran’da kalırsa, Rusların Tahran’ı işgal etmeleri ve İran’ı Osmanlılar’ın aleyhine savaşa sokmaları ihtimali vardı.

Sonunda Almanlar’ın propagandası etkisini gösterdi ve Şah’ın, 1333 Muharreminin yedisinde (25 Kasım 1914) Kum ve İsfahan tarafına hareket etmesi kararı alındı. Rus ordularının Kum’a gelmesinin yeni sorunların doğmasına neden olacağını ve Şah’ın Tahran’dan hareket edebileceğini gören Müttefik elçileri, Muharrem ayının altısında İran Sarayına gittiler, her türlü yardım telebinde bulundular ve Rus Ordusunun başkenti işgal etmeyeceğine dair garanti verdiler. Bu nedenle Şah’ın Tahran’dan hareketi durduruldu ve İran hükümeti tarafsızlığını ilan etti.

Ruslar, Alman ve Osmanlı taraftarlarını dağıtmak için, Kazvin ve Ribat Kerim tarafından Kum’a saldırdılar. Meclis-i Şuray-i Millî’nin üyesi olan milletvekilleri,

halktan bir grup, bir kaç jandarma bölüğü, mücahidlerden oluşan Muhacirler, İsfahan'a doğru geri çekildiler.

O günlerde Alman Askeri Ataşesi olan Kont Kantis, Loristan Valisi olan Rızakuli Han Mafi Nizamussaltana ile Burucerd'de müzakereler ve hileler sonucunda Nizamussaltana'nın Loristan'dan acil olarak kuvvet toplayıp Kirmanşah'a gitmesine, kendisine ayda beş bin tümen ve her asker için yirmi tümen verilmesine karar verdiler. Bu iş için avans olarak Nizamussaltana'ya yirmi bin altın ödediler.

Ruslar'ın İsfahan'dan hareket etmelerinden sonra muhacirler Loristan tarafına yola çıktılar. Nizamussaltana ile Kirmanşah'a gittiler. O sıralar Nizamussaltana'nın etrafındaki insanların sayısı yaklaşık beş bin kişi idi.

Kirmanşah'da Almanların yeni Vezir-i Muhtar (Maslahatgüzarı) olan Doktor Rasel'in emriyle bir yasama ve bir de yürütme heyeti kuruldu. Yasama heyeti ılımlı demokrat vekillerinden, yürütme heyeti de Nizamussaltana'nın başkanlığında demokrat bir kaç vekilden oluşuyordu.

Kirmanşah'da Alman Kuvvetlerinin azlığı ve Osmanlı kuvvetlerinin çokluğu, Osmanlılardan para alınması, Irak sınırlarına yakın olunması gibi nedenlerden dolayı Nizamussaltana Osmanlılara doğru bir eğilim gösterdi. Albay Ali İhsan Bey ile Abdülhamid Han başkanlığında kurulan askeri heyetin emri ile Nizamussaltana'yı İran Geçici Hükümetinin Başkanı olarak seçtiler ve o da bu ünvanla imza atıyordu.

Kirmanşah dışında bu cemiyetin bütün masraflarını Almanlar karşılıyorlardı. Kirmanşah'ta ise masrafların birçoğunu Osmanlılar ödemişlerdi. Ama herkes bu yabancı yardımdan faydalanma hususunda eşit durumda değildi. Onları dört gruba ayırabiliriz: Bir grup Almanlardan para alıyordu, diğer bir grup da Osmanlılardan. İran'a hizmet için muhacerete gönül vermiş olan bir grup ise kendi masraflarını kendileri karşılıyorlardı ve aciz durumda olanlara da yardım ediyorlardı. İran'ın en büyük tüccarlarından biri Kirmanşah ve Bağdat'da itibarı olan, Hacı Muhammed Taki Şahrudi bütün servetini bu yolda harcamıştı. Geri çekilme sırasında öldü ve Musul'da Siyah Kale'nin arkasına defnedildi. Dördüncü grup da vatani müdaafa etmek için muhaceret etmiş olan beylerden oluşuyordu. Aslında bu gruptakiler ecnebi ülkelerinin casuslarıydılar. Hem müttefiklerden hem de Müttehidlerden para alıyorlardı. Bunlar İran'a döndükten sonra önemli işlerin başına geldiler ve vatana yaptıkları bu hizmetler nedeniyle sermaye sahibi oldular.

1294 yılının İsfend ayı (Nisan 1915) başlarında Bid-i Sorh'un yamaçlarını ellerine geçirince Osmanlı Ordusu muhacirler, mücahitler ve jandarma birlikleriyle Kirmanşah'tan Kasr-ı Şirin'e geri çekildiler. Osmanlılar Hanıkayn'a gittiler ve Kasr-ı Şirin'de yerleşenlerin sayısı onbeş bin kişiye ulaştı. Bunlar; beş bin jandarma birliği, aşiret ve Loristan süvarilerinden oluşan beş bin kişi, milletvekilleri, din adamları ve diğer muhacirlerden oluşan beş bin kişiydi.

İsfend ayının beşinde Ruslar Kirmanşahı ele geçirdiler. İsfendin on beşinde Kerend'e vardılar. İsfendin on sekizinde de Ruslar Sorhedize'ye, muhacirler de Hanegin'e vardılar. İran subayları Kasr-ı Şirin'de toplandılar. Alman savaş planlarına ve hazırlıklarına karşı çıktılar. İddia ettikleri şey de şuydu: Almanların geri çekilerek Rus ordularını İran'ın içine çekmekten başka bir amaçları yoktu. Çünkü Save'den Kasr-ı Şirine kadar her yerde İranlılara geri çekilme emri verdiler. Ne iyi ki İranlıların ellerinde Rus Ordularının ilerlemesini engelleyecek imkânlar vardı. Ama Almanlar bu imkânları kullanmalarına izin vermiyorlar, devamlı geri çekilme emri veriyorlardı. Bu itirazları susturmak için Alman Askeri Heyeti bütün itirazcı subayları Kerkük'e sürdü.

1295 yılının Ordıbehişt ayında (Şubat 1916) Ruslar Kasr-ı Şirin'i ele geçirdiler. Ordıbehişt'in yirmi altısında Muhacirler Bağdat'a girdiler. Bağdat'da iki ay kadar kaldılar. 1295 yılının Tır ayında (Temmuz 1916) Enver Paşa Bağdat'a geldi. Darülemare'de muhacirlerin ve mücahitlerin onuruna çok büyük bir davet verdi. Grup başkanlarına tüfek, dürbün, altın kalemler, yılda bir kez kurulan saatler ve benzeri güzel hediyeler getirdi. Ziyafetten ve hediyelerden sonra demokratlar ve ılımlılar arasındaki çekişmeler bir miktar azaldı.

Nizamussaltana Bağdat'da Osmanlı Veziri Paşa'ya: "Osmanlı toprağındaki bütün İranlıları silah altına alıp Bağdat'a göndermek lazım." dedi. Enver Paşa da İttihad-ı İslam adına hüküm verdi. İstanbul'daki bütün İranlıları toplayıp Maltepe'de eğitim verdiler ve silahlandırdılar. İstanbul'da İranlı araçılar vasıtasıyla zenginlerden askerlik bedeli olarak büyük paralar topladılar ve onları serbest bıraktılar. Diğerlerini Irak ve Suriye cephelerinde ölüme gönderdiler. Bağdat yenilgisinden sonra askerlik bedeli ödeyip serbest bırakılan İranlıları tekrar bayrak altında toplayıp cephelere gönderdiler. Onların hiçbirinden tekrar haber alınmadı.

1295 yılının Tır ayında (Temmuz 1916) Rus orduları Rus devrimi nedeniyle Kasr-ı Şirin-i, Kerend ve Kirmanşah'ı tahliye ettiler ve Kazvin taraflarına çekildiler.

Nizamussaltana ve muhacirlerden elli kişi kadar Halep üzerinden İstanbul'a doğru yola çıktılar, diğerleri ise kendi vatanlarına döndüler.

Nizamussaltana İstanbul'a geldikten sonra elçiliğe ve İran Şehinşahlık Devleti Hükümetinin resmi temsilcisi olan büyükelçinin varlığına rağmen kendisini geçici hükümetin başkanı ilan etti

Muhacirlerin İstanbul'a gelişlerinden 18 Aban 1298 (7 Ekim 1919) tarihinde Mondros Müzakeresine kadar yaklaşık bir buçuk yıl geçti. Muhacirlerin bir kısmı Berlin'e gitti, bir kısmı da İstanbul'da sürgün olarak yaşamaya devam etti. Nizamussaltana hala kendisini geçici hükümetin başkanı ve İran Ordusunun komutanı olarak görüyordu. Osmanlılar muhacirler için belirlenen maaşları ödüyorlardı.

Brestlitovsk Muahedesinden sonra İran'ın istiklalinden söz edilir oldu.

Nizamussaltana İstanbul gazetelerinde bir teşekkür mektubu yayınlattı. Bu mektupta İran Geçici Hükümetinin ve İran Kuvvetlerinin Komutanı Osmanlı Hükümetine teşekkür eder; diyordu. İhtişamüssaltana Dışişleri Bakanı Halil Bey'in yanına giderek Nizamussaltana'nın bu davranışını tekzip etti ve: "İran Padişahı Tahran'da oturuyor, ben de onun temsilcisiyim. Geçici Hükümetin Başkanı da kim oluyor? Siz bu durumu tekzip etmelisiniz." dedi. Halil Bey de: "Siz kendiniz tekzip edin." dedi.

Mondros Mütarekesinin 1919 yılında yayınlanmasından sonra Müttefikler İstanbul'u işgal ettiler. Nizamussaltana evini ararlar korkusuyla Enver Paşa'nın hediye etmiş olduğu veya geçici hükümetin başkanıyken ele geçirmiş olduğu tüfekleri Büyükelçiliğe gönderdi. İhtişamüssaltana da silahları kabul etmekten çekindi. Sonunda kıymetli tüfekleri Marmara Denizine attılar. Otomobilini de İstanbul İşgal Kuvvetleri Tüm Müttefik Ordularının Komutanı Fransız Mareşali Despireh için müsadere ettiler.

Mirza Ebulkasım Arif-i Kazvinî o günlerde Süleyman Nazif için bir kaside yazdı.

Mirzadeİşki-yi Hemedani muhaceretle ilgili şikâyetlerini Divanına almıştır.

Enver Paşa tarafından Nizamussaltana'nın emirsubayı olarak tayin edilen Ömer Fevzi Bey İran'da adını Ali Fevzi olarak değiştirmişti. Ali Fevzi, işlemiş olduğu günahlardan arınmak için dervişlerin arasına katılmıştı.²⁰

²⁰ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 27-34.

3. MUHAMMED ALİ ŞAH'IN İSTANBUL'A GELİŞİ

Tahttan indirildikten sonra Odessa'da satın almış olduğu görkemli bir parkta, gösterişli binada yaşamakta olan Muhammed Ali Şah, 1297 yılının İsfend ayında (Aralık 1918) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Odessa'yı işgal edince, Melike-i Cihan Ahmed Şahın annesi, iki oğlu, bir kızı, yirmi üç hizmetkârı, yükte hafif pahada ağır nesi var nesi yoksa yanlarına alıp bir Fransız ticaret gemisine binip İstanbul'a geldiler. Gemi bin yolcu taşıma kapasitesine sahipti. Ama Odessa'dan kaçmak için gemiye binenlerin sayısı dört bin kadardı. Muhammed Ali Şah ve yardımcıları dört gün dört gece koridorlarda eşyalarının üstünde aç ve susuz bir şekilde yolculuk yapmışlardı.

Gemi İstanbul'a varınca İngilizler gemideki yolcuların arasına Bolşeviklerin olma ihtimaline karşı gemiyi Boğaz'ın Karadeniz girişinde durdurdular. Muhammed Ali Şah, gemicilerden birini durumlarını anlatan bir kart vererek Büyükelçiliğe gönderdi. Kartta şöyle yazıyordu: "Odessa bolşeviklerin eline geçti. Ben ve yanındakiler bir Fransız gemisiyle kaçtık. Gemide dört gün aç ve susuz kaldık. Gemi şimdi Boğaz'a varmış olmasına rağmen gemide Bolşevikler olur korkusuyla İngilizler İstanbul'a girmemize izin vermiyorlar. Siz gemiden inebilmemiz için İngiliz Büyükelçiliğinden izin alın."

İngiliz Büyükelçiliğine başvuruldu. İran Bayrağı taşıyan motorlu bir kayık Büyükelçilik çalışanlarından birisiyle Muhammed Ali Şah ve yanındakileri gemiden çıkarmak için bir İngiliz subayı ile gemiye gönderildi. Devrik Şahı ve yanındakileri sahile getirdiler. Rus İmparatoru tarafından Muhammed Ali Şahın hizmetine verilmiş olan Doktor Yenuzalski ve General Habayof ve hanımları da yardımcılarının arasında bulunuyorlardı.

Melike-i Cihan ve İran'lı hanımlar, kimse tarafından rahatsız edilmeyecekleri İran tarzında bir ev istiyorlardı. Hâlihazırda böyle bir ev olmadığı için tüccarlardan birinin rehberliğinde büyük bir bahçesi, fiskiyeli havuzu, akarsuyu bulunan İranlılar okuluna gittiler. Okul müdürü okulu tatil etti ve onların kullanımına bıraktı. Çoğu Azerbaycanlı olan İranlı esnafın kethudalarının sesleri yükseldi." Muhammed Ali Şah

Meclisi topa tuttu, meşrutiyetçilere muhalefet etti. Şuca'uddevle ve onun gibilerini meşrutiyetçilerin başlarına musallat etti" diyerek onların İran Okulu'nda kalmalarına itiraz ettiler.

Ertesi gün Ahmet Şah ve beraberindekiler kalabilecekleri bir ev bulmak için İstanbul gazetelerine ilan verildi. Mehmed Tefik Bey adında biri elçiliğe geldi ve bu sorunu halledebileceğini söyledi. Kendisiyle tanışıldıktan sonra babasının İsfahanlı, annesinin Maveraünnehir'li olduğu, kendisinin Hindistan'da doğduğu ve İstanbul'da büyüdüğü, Osmanlı tebasında olduğu, Şems gazetesinin imtiyaz sahibi olduğu, Farsça, Arapça, Türkçe, İngilizce ve Hintçe bildiği anlaşıldı. Marmara Denizindeki Büyükkada'da gazetede ilana uyan özelliklere sahip bir ev bildiğini söyledi. Muhammed Ali Şah'ın adamları Büyükkada'ya gittiler, adı geçen evi görüp beğendiler ve adaya taşındılar.

İran'ın eski Şahının yirmi bin İranlının yaşadığı İstanbul'a hem de yabancı kuvvetlerin işgali altındaki bir şehre beklenmedik gelişi Müttefik elçilikleri arasında müzakerelerin başlamasına neden oldu. İlk onlara İstanbul'da kalma izni vermemeye, onları ya İtalya ya da İsviçre'ye gönderme kararı aldılar. Fakat yapılan bir kaç görüşme sonunda hem İstanbul'da kalmalarına hem de Avrupa'ya seyahat etmelerine izin verdiler. Ama sabık Şahın Londra ve Paris'e girmesini ebediyen yasakladılar.

Tefik Bey'in Büyükkada'da Muhammed Ali Şah için kiralamış olduğu ev ve bahçe Osmanlı Parlemtosundaki vekillerden birine aitti. Parlemtunun kapatılmasından sonra İngilizler onu Malta Adasına sürgüne göndermişlerdi. Güzel ve hoş hanımı ise her hafta İstanbul'da davetler veriyordu.

Muhammed Ali Şah hemen ailesi ve yanındakilerle birlikte yeni evlerine taşındılar. Bir müddet sonra merhum Sultan Ahmed Şah da İstanbul'a geldi ve ebeveynine yakın olabilmek için Büyükkada'daki İspland Oteline yerleşti.

Muhammed Ali o zamana kadar Han Melik-i Sâsânî'ye çok resmi davranıyordu. Han Melik'in Merhum Ahmed Şah'la olan yakınlığını ve onun Han Melik'e olan sevgisini görünce daha samimi ve lütufkâr davrandı. Tahttaki oğlunun İstanbul'dan ayrılmasından sonra Han Melik ile görüşmek için sık sık Büyükelçiliğe geliyor veya kendisini Büyükkada'ya davet ediyordu. Kış yaklaştıkça vapurla Büyükkada'ya gidip gelmek güçleşti. Özellikle yağmurlu ve fırtınalı günlerde Marmara Denizinin çalkantısı Hazar Denizini hatırlatıyordu. Muhammed Ali Şah ve Melike-i

Cihan İstanbul'da bir ev bulup kışı orada geçirmeye karar verdiler. Ev bulmak amacıyla yerel gazetelere ilan verdiler. Uzun zaman ilanlara cevap gelmedi.

Bir gün Muhammed Ali Şah bütün yardımcılarını ile birlikte habersiz bir şekilde büyükelçiliğe geldiler. Oraya yerleşmek istiyorlardı. Han Melik-i Sâsânî evi olarak kullandığı elçilik binasının üçüncü katını onlara verdi ve kendisi de kabul salonlarından birine yerleşti. Bir kaç gün sonra Sultan Abdülhamid'in kızkardeşlerinden Hatice Sultan'a ait olan Boğaz'da Bebek semtinde görkemli bir kasrı ayda bin Türk lirasına kiraladılar.

Han Melik-i Sâsânî, yeni ev tutulmuş olmasına rağmen Şah ve beraberindekilerin taşınmalarının gecikmesini, ayın akrep burcunda olmasından, bunun da uğursuzluk sayılacağından geciktirdiklerini anlamıştır.

Hatice Sultan Kasrına taşınıldıktan sonra Han Melik'in her Cuma günü öğle yemeğini onlarla birlikte yemesi istenildi. Han Melik de Şah'ın anne ve babasına hürmetinden isteklerini kabul edip her Cuma günü Bebek'e gidiyordu. İlk gidişini Han Melik şöyle anlatmaktadır:

“İlk gidişimde Teşrifat Reisi rahmetli Hanbaba Han Sahipcem beni Muhammed Ali Şah'ın hususi odasına götürdü. Şah odanın ortasında duruyordu. Bana yer gösterdi ve birlikte oturduk. Sahipcem bir müddet el pençe divan durduktan sonra çıktı.

Odanın bir tarafında duvar kenarında, üzerinde çok güzel ciltleri olan, aynı renkte, aynı boyda, yanyana koyulmuş elli cilt kitap olan büyük bir çalışma masası vardı. Kendimi bildim bileli kitap aşığı olan ben, bütün ömrünü kitapla geçirmiş olan ben, varımı yoğumu matbu ve yazma varaklardan elde etmiş olan ben, bir kitabı okumak için bir şehirden bir şehire, bir ülkeden başka bir ülkeye yolculuk etmiş olan ben, dünyada kitaptan daha aziz varlığı olmayan ben, bu sevdayı delilik derecesine vardırırmış olan ben, benden bir kaç metre uzaklıktaki bu kitapları elime alamadığım, okşayamadığım, açamadığım için çok sinirleniyordum ama kendimi çabuk toparladım ve konuşmaya devam ettim. Artık eski İran Şahı ile aramızdaki resmiyet aradan kalkmıştı, her konuda konuşuyorduk. Hatta Şah'la meclisin topa tutulmasından, Mirza Ali Asgar Han Eminussaltana'nın öldürülmesinden ve Gümüştepe'ye dönüşten ve diğer konulardan konuşacak kadar cesaret kazanmıştım.

Diğer taraftan eski İran Şahı kötü kalpli, kötü huylu birisi değildi. İlimden yeterince nasibini almış olsaydı, Meclisi topa tutmak gibi affedilemez bir hatayı yapmazdı. Bu adam genç yaşta tahta çıkmıştı. O zamana kadar beraber olduğu insanlar Rahim Han Çelbiyanlu, Şapsal-i Yahudi ve bir avuç dalkavuk insandı. Yaradılış itibarıyla çocuk gibi çabuk kırılan ve çabuk inanan birisi olduğu için entrika ve tahriklerle çabuk sinirleniyordu. Onun çok gücüne giden tahriklerden biri, bir kaç defa dile getirdiği Mesud Mirza Zillussaltana'nın entrikaları konusuydu. Şöyle diyordu:

“Melikulmutekellimin Şehit Şah zamanından beri İngilizlerin casusuydu ve Zillussultan'ın paralı adamıydı. Zillussultan'ın tahta geçmesi için Seyyid Cemaleddin-i Esedabadi'yi kışkırttı ve bu amaçla onu Petersburg'a gönderdi. Babamın ölümünden sonra bile bu planından vazgeçemediler. Hiç bir şekilde entrika ve tahriklerden geri durmuyordu. Bir gün Melikulmutekellimin Bağ-ı Baharistan'da minbere çıkıp; “ Filan filan olası Muhammed Ali Şah kaçtı ve İran cumhuriyet oldu.” Diye bağırmişti. Ben o gün çok sinirlendim ve bu parayla tutulmuş özgürlükçülerin kinini yüreğimde taşıdım. Ruslar benim İngilizler'den rencide olduğumu anlayınca ateşe körükle gittiler.

Eminussultan Hicaz yolculuğundan dönerken Avrupa'da Feramüşhane üyesi ve İngiliz ajanı olmuştu. Bunu bilmediğim için onu ısrarla İran'a getirdim. Onun bu durumunu anladığımda zaman da onu öldürtme niyetinde değildim. Ama Sa'duddevle'nin gammazlığı, Fermanferma Serdar-i Ekrem Hemedani ve Mukirussaltana'nın vesveseleri ve yabancıların entrikalarıyla onun öldürülmesine karar verdim.”

Ama Gümüştepe'ye gelişin nedeni Melik Mansur Mirza Şu'a'ussaltana v.s. idi. Velhasıl ben bir kaç hafta öğle yemeklerinde, Çamlıca ve Asya sahili gezintilerinde küçük istibdatın ayrıntıları hakkında bilgi sahibi oldum. Ama hâlâ masa üzerindeki o güzel kitapların içeriği hakkında bilgi sahibi değildim. Her hafta Bebek kasrından kara ve deniz yoluyla Büyükelçiliğe dönerken yolda aklım hep o kitaplardaydı.”Mutlaka çeşitli dillerde yazılmış İran tarihini bir araya getirip hepsini aynı boyda ciltlemişler” diyordum kendi kendime sonra; “İran'ın azametini anlasaydı, asla bu kadarla yetinmezdi” diyordum. Sonra “belki İran devrim tarihinin bir dönemi veya dünya büyüklerinin biyografileridir diyordum, ardından da; “Benzersiz Fars şairlerinin divanlarıdır.” diye düşünüyordum.

Kısacası, aklım hep o örtülü sevgililerin yanındaydı ve yüzlerini açıp açmayacağını bilmiyordum. O odaya her girişimde düzenli, metin ve vakarla duran kitaplar bana göz kırpyorlar ama yüzlerini açmıyorlardı. Onlarla konuşabilmeyi çok özlüyordum.

Ramazan Bayramının Cuma gününe denk geldiği bir gün bayram tebriği ve öğle yemeği için Bebek Kasrına gitmiştim. Muhammed Ali Şah'la o odada oturmuş çay içip sohbet ederken Hanbaba Han Sahipcem içeri girdi, saygıyla eğildi ve Muhammed Ali Şah'a bir şeyler söyledi. Muhammed Ali Şah bana; "Siz buyrun oturun ben hemen dönerim." dedi. Ben yalnız kalınca deli gibi kitapların yanına koştum. Birinci, ikinci, üçüncü derken bütün kitapları sonuncusuna kadar hepsini aceleyle açtım. Suphanallah! Bütün kitaplar ateş oyunları hakkındaydı. Füze, fişek, maytap v.s. yapımı. Öyle bir hayal kırıklığına uğradım ki Boğaz'a bakan pencereye geldim ve koltuğa bir fener gibi çöktüm."²¹

4. SULTAN AHMED ŞAH'IN İSTANBUL'A GELİŞİ

1919 antlaşmasından sonra 21 Mordad 1298 (Temmuz 1919) Perşembe günü İran Büyükelçiliğine İran Dışişleri Bakanı Şehzade Firuz Mirza Nusretudddevle tarafından gönderilen bir telgraf geldi. Telgrafta:"Bugün A'lahazret Humayun İstanbul yoluyla Avrupa'ya hareket ettiler." diyordu.

Aynı gün İngiliz Elçiliğinden İran Şahının 26 Mordad 1298 (Temmuz 1919)'de Seres adlı bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'a geleceği bildirildi. İhtişamüssaltana İngiliz elçiliğinden büyükelçilik ve konsolosluk görevlilerinin Şahı Boğaz girişinde karşılayabilecekleri, motorlu bir kayığın İran büyükelçiliğinin hizmetine verilmesini rica etti. İngiliz elçiliği İran büyükelçiliğinin bu isteğini kabul etti.

İran büyükelçiliği Babiali ve saltanat teşrifat (protokol) reisliği ile görüşerek Şah'ın geliş törenini düzenledi. Şah'ın geliş gayrı resmi olsa da Dolmabahçe Sarayı resmi konuk evi olarak değerlendirilecek, Şahın hususi ikametgahı da babası Muhammed Ali Şah'ın Büyükada'daki evine yakın olacaktı.

²¹ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 38-46.

Belirtilen gün büyükelçilik ve konsolosluk mensupları, Büyükelçi Bey'in maiyetinde iki Başkonsolos, biri gerçek ve biri sahte, Şah'ı karşılamaya gidildi. Seres gemisinin kaptanı İngiliz elçiliğine ait olup İran bayrağı çekilmiş motorlu kayığı görünce gemiyi durdurdu. Kayıktakiler Boğaz girişinde kayıktan Seres gemisine geçtiler.

Mufahhamussaltana işgüzarlık yapmış, İran uyruklulardan para toplayarak Osmanlı Deniz Yolları İşletmesinden iki tane büyük buharlı gemi kiralamıştı. Yaklaşık iki bin İranlıyı gemilere bindirip, müzik eşliğinde karşılamaya göndermişti.

Sultan Ahmed Şah Batum'dan binmiş olduğu savaş gemisiyle doğrudan Büyükada'ya gitti, önce on yıldır ayrı kaldığı anne ve babasını ziyaret etti. Daha sonra Ispand oteline yerleşti.

27 Mordad 1298 (17 Temmuz 1919) Cumartesi günü Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit Paşa, Sultan Altıncı Mehmed adına Büyükada'ya gelerek Şah'a "hoşgeldiniz" dedi. Yabancı elçiliklerin birinci tercümanları da adaya geldiler ve büyükelçilikleri adına hoşgeldin dediler.

28 Mordad (18 Temmuz) Perşembe günü Sultan'ın Söğütlü adlı gemisi Büyükada'ya yanaştı. Şah ve mülazımlarını Dolmabahçe sarayına götürdü. Şahı Sarayın sahilinde Saray Nazırı, Sultan'ın emir subayı, saltanat teşrifat reisi karşıladı. Mülazımlar ve elçilik görevlileri saltanat arabasına binerek Yıldız Sarayı'na gittiler. Saray kapısında Ertuğrul Bölüğü subayları saygı duruşunda bulundular. Sarayın merdivenlerinden çıkıldıktan sonra Sultan Altıncı Mehmed, Şahı sarayın holünün ortasında karşıladı. Oradan birlikte Yıldız Sarayının büyük salonuna geçildi. Salonun bir tarafında Sadrazam Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam, Meclis-i Ayan Reisi ve yedi Osmanlı Veziri duruyordu. Salonun diğer tarafında Saray Nazırı, diğer saray mensupları, emir subayı, sultanın yaveri, katipler ve mütercimler bulunuyordu. Salonun diğer tarafında Şahın beraberinde gelenler ve elçilik mensupları duruyorlardı.

Salona girildikten sonra Osmanlı Padişahı, Osmanlıları tanıtmaya başladı. Şah da sırayla herkesle tokalaştı. Ardından İran Şahı beraberindekileri Osmanlı Sultan'ına tanıttı. Sultan da hepsiyle tokalaştı. Daha sonra hep birlikte yemeğe oturuldu. Masanın etrafında 36 kişi vardı. Masanın ortasında Sultan Altıncı Mehmed ve onun karşısında Osmanlı veliahtı Abdülmecid Efendi oturuyordu. Sultan Altıncı Mehmed'in

sağında Sultan Ahmed Şah, onun yanında Sadrazam Damat Ferit Paşa, onun yanında da İran Saltanat Teşrifat Reisi Şehzade Şihabuddevle oturuyordu.

Sultan'ın hemen solunda Şah'ın amcası Şehzade Nusretüssaltana oturuyordu. Onun yanında Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi onun yanında da İran Şah'ının Emir Subayı Şehzade Muhammed Huseyn Mirza Firuz oturuyordu.

Osmanlı Veliatının sağ tarafında Dışişleri Bakanı Şehzade Nusretuddevle Firuz, onun yanında Meclis-i Ayan Reisi Mustafa Asım Efendi ve onun yanında da Han Melik-i Sâsânî oturuyordu. Veliadın sağ tarafında İhtişamussaltana, onun yanında da Osmanlı Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, onun yanında da Mirza Seyyid Cevad Han Tabataba'i-yi İsfahani oturuyordu.

Sultan Türkçe konuştuğu ve İran Şahı da Türkçe bilmediği için yemek boyunca Sultan'ın özel mütercimi iki hükümdarın arasında ayakta duruyor ve Şah'ın Fransızca konuşmalarını Sultan'a tercüme ediyordu. Osmanlı Veliadı Fransızca bildiği için Şah'la aracısız konuşmaktaydı.

Han Melik-i Sâsânî'ye göre Yıldız Sarayının yemek salonunun tavanı son derece güzeldi. İsfahan'daki Çihil Sütunun tavanı örnek alınarak yapılmış, altın ve lacivert boya ile tezhip edilmişti. Masadaki bütün kaplar da som altındandı. Yemekler son derece güzeldi. Yemek boyunca Saray Musiki Heyeti İran'lıların aşına oldukları şarkıları çaldı.

TABLO 1

(Hümayun Orkestrası Musiki Programı)

Saray-ı Hümayun Heyet-i Musikiyesi Programı

1. Uvertür	Mendelson
2. İran Raksı	Kebru
3. Rapsodi	Oryantal
4. Mehcure Valsi	Polling
5. Zifaf Marşı	Mendelsizon
6. Fantezi Karmen	Bize
7. Nihavend Şarkı	Arif Bey

(Bir güzel kız salıncakta)

8. İntremezco Ernista Orbah
9. Artistlerin Hayatı (Vals) Johan Straus
- 10.Eski Kahramanlar Marşı Hofman

Yıldız Sarayı Sabah 21 Ağustos (1)335 (1919)

“TABLO 2

(Şah'ın Yıldız Sarayında katıldığı davetdeki yemek listesi)

Lokma Böreği
Soğuk Kuzu Eti
Türlü
Garnitürlü Piliç
Anberbu Pilav
Yemişli Keşkül
Dondurma
Meyva ve Şekerlemeler

Yıldız Sarayı Hümayunu Sabah, 21 Ağustos (1) 335 (1919)

Yemekten sonra büyük salona geçildi. Şah ile Sultan bir kaç yakın adamıyla kahve içmek için yemek salonunun yanındaki küçük odaya girdiler. Diğerleri ise büyük salonda kahve ve sigaralarını içtiler. Kahveden sonra Sultan, Şah'a üç parçadan oluşan pırlanta işlemeli imtiyaz nişanı verdi. Nusretussaltana ve Şehzade Nusretuddevle'ye Osmanlı murassa birinci derece nişan, İhtişammussaltan'ya murassa onur nişanı, diğerlerine de makamlarına uygun olarak Osmanlı nişanı verildi. Han Melik-i Sâsânî de ikinci derece Osmanlı onur nişanı ile onurlandırıldı.

Şah da aynı toplantıda Sultan'a birinci derece Tac-ı Kiyân nişanı, Osmanlı Veliâhdına ikinci derece Tac-ı Kiyân nişanı verdi. Vezirler ve saray mensupları için de İran elçiliği kanalıyla uygun nişanlar verileceği söylendi.

Yemek ve sohbetin ardından Sultan holün ortasına kadar misafirlerini uğurladı. Şah mülazımları ile birlikte Dolmabahçe Sarayına döndü. Osmanlı Veliâhtı hemen Şah'ı orada ziyarete gitti. Çay içildikten sonra Veliâht Yıldız Sarayı'na döndü. Daha sonra Şah, Veliâhdı iadei ziyarette bulundu. Dönüşte Şah karşılandığı gibi uğurlanarak Söğütlü Gemisine bindi ve Büyükkada'ya gitti.

Şah, 29 Murdad (Temmuz) Cuma günü İspland otelinde kaldı. İstanbul'da yaşayan ve hallerinden memnun olmayan İranlılar otele gelerek Hariciye Nazırı Şehzade Nusrettüddeve'ye şikayetlerini iletiler.

Bütün şikayetler İhtişammussaltana'nın sahtekarlık yapmak isteyenlere göz açtırmamasından kaynaklanıyordu. Nizamussaltana huzura kabul edilmek için Büyükkadada'da ev tutmuş, ama bazı nedenlerden dolayı huzura kabul edilmemişti.

30 Murdad (Temmuz) Cumartesi günü Şah öğle yemeği için İran elçiliğine gitti. Elçilik binası donatılmış, Şah'ın gelmesi bekleniyordu. Öğleye doğru Şah elçiliğe geldi. Önce elçilik binasını dolaştı, binanın bakımsızlığı ve mobilyaların eskiliği ve bahçenin bakımsızlığı karşısında şaşırıp kaldı. Daha sonra İstanbul'daki askeri okullardan mezun olan otuz kadar İran'lı öğrenci huzura çıktılar. Onlardan sonra İran'lı tüccarlar ve İsfahan'lı kethudalar huzura kabul edildiler.

Öğle yemeğinden sonra, o zamanlar İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı ve Fransız Ordusu Komutanı General De Sper 70 yüksek rütbeli subaydan oluşan Müttefik Kurmay Heyetiyle huzura çıktı.

Bu sırada Nusrettüddeve'ye, Hacı Mirza Fethali-yi İsfahani'nin elçilik salonunda Şah'ın ve Müttefik Subaylarının huzurunda kendini yakmak istediği haberi geldi. Nusrettüddeve aceleyle dışarı çıktı. Yaşlılıktan, saç sakalı ve kaşları ağarmış olan Mirza Fethali benzin şişesinin kapağını açıyordu. Nusrettüddeve hemen Hacı Fethali'yi kucakladı ve benzin şişesini elinden alıp Han Melik-i Sâsânî'ye verdi. Han Melik-i Sâsânî de Hacı Fethali'yi büroya götürdü. Müttefik subayları gidince Nusrettüddeve de odaya girdi.

Hacı Mirza Fethali; "Dört yıl önce İstanbul'dan Meşhed'e gittiğimde Marmara Sahilinde beş fabrikam ve bir iskelem vardı. Geri döndüğümde Mufahhamussaltana

sahte belgelerle bunları yağmalayıp satmış. Elçiliğe ne kadar başvurduysa da bugün git yarın gel dediler. Perişan oldum. Kendimi elçilikte yakmaktan başka çarem kalmadı.” dedi.

Nusrettüddeve derhal bir komisyon kurdurdu. Mirza Ali Ekber Han-ı Behmen, Tercümanülmemalik ve diğerlerinden oluşan bu komisyon Hacı Mirza Fethali'nin şikayetlerini dinleyerek ve yirmi dört saat içinde konuyla ilgili olarak rapor vermelerini istedi.

Müttefik Kurmay Heyetinden sonra Papa'nın temsilcisi Monsenyör Dulçi huzura geldiler. Ondan sonra Yunan Başpiskoposu, Ermeni Patriği ve Osmanlıların Hahambaşı dedikleri Yahudi Mişte Yehud huzura çıktılar.

İkinci üzeri Şah otomobille bir şehir turuna çıktı. Bazı tarihi binaları ve müzeleri gezdikten sonra gurub vakti Büyükada'ya döndü.

Aynı gün Hacı Mirza Fethali meselesiyle ilgilenen komisyon konsolosluğu teftişle meşgul oldu. Mufahhamusaltana'nın yaptığı sahtekarlıklar bir rapor halinde Hariciye Nazırı Şehzade'ye sundular. Sahtekarlıkların en ilginç Hacı'nın fabrikaları ile ilgili oluyordu. Bu mesele uzadıkça uzadı ve Han Melik-i Sâsânî'nin ikinci şarjdafrilik döneminde neticelendi.

Konsolosluk teftiş raporundan ve Mufahhamusaltana'nın sahtekarlıklarının kanıtlanmasından sonra Nusrettüddeve adı geçen devlet hizmetinden ebediyen uzaklaştırılması kararını yazarak Dışişleri Bakanlığına telgraf çekti. Mutemedülmülk'e İran'a dönmesi emredildi ve Tercümanülmemalik başkonsolosluk vekili oldu.

6 Şehriverde (İhtişamussaltana'yı bir mektupla çağırarak görevine son verdiler. O gün Han Melik-i Sâsânî'yi vezir-i muhtar rütbesiyle şarjdafrî makamına atayarak Babıali'ye tanıttılar.

Nizamussaltana huzura kabul edilmeyi istemesine rağmen rededildi. Nihayet son gün Dışişleri Bakanı Şehzade aracılığıyla Şah'a layık bir hediye takdim edince suçu bağışlandı ve İran'a dönmesine izin verildi.

Avrupa'ya hareketten önceki gün Han Melik-i Sâsânî'yi Enderun'a çağırdılar. 1919 Antlaşmasını hazırlayan sebepler, bu uğursuz antlaşmanın doğurduğu sonuçların üzerinde bıraktığı etkiler, bu antlaşmanın ardından aldıkları kararlar hakkında Muhammed Ali Şah'ın huzurunda brifing verdiler. Han Melik-i Sâsânî Vusukudeve'nin neden onu ısrarla İstanbul'a gönderdiğini o zaman anladı.

Velhasıl, 8 Şehriver 1298 (Ağustos 1919) Perşembe günü İran Şahı Büyükada iskelesinde İhtişamüssaltana'ya bir tuğra verip gemiye bindiler ve onları Batum'dan getiren Seres savaş gemisiyle Londra'ya hareket ettiler.

İhtişamüssaltana yirmi günde pılı pırtısını topladı; arabasını, atını, ev eşyalarını sattı; sekiz yıllık bir yaşamdan sonra 30 Şehriver 1298 (19 Eylül 1919)'de müflis Nizammüssaltana ile birlikte İstanbul'u terkederek Avrupa'nın yolunu tuttu. Mufahhamassaltana da belki Firuz Mirza'yı orada ikna edip, devlet memurluğundan ebediyen men kararını geri aldırırım ve İstanbul Başkonsolosluğuna geri dönerim umuduyla Şah'ın mülazımlarının ardından Paris'e gitti.²²

5. SULTAN AHMED ŞAHIN DOĞUMGÜNÜ KUTLAMALARI

15 Ordıbehişt 1299 (Nisan 1920) yılında Şahın doğum günü partisini çok gösterişli ve onurlu bir şekilde kutladık. Sefaretin bahçesini en iyi İran halılarıyla döşediler. Sefaretin duvarları, ağaçları, demirleri rengarenk fanuslarla aydınlattılar. Ücra ve terkedilmiş tepeleri değişik çiçekler, Hollanda sümbülleriyle süslediler.

Birinci dünya savaşından önce İrani baştan başa çiğnemiş ve viran hale getirmiş olan müttefik ordularının kumandanları ve subayları şimdi İstanbuldaydılar ve İranın haşmetini ve celalini gözlerine sokmanın zamanıydı. Bu nedenle müttefik ordularının bütün askerlerini, yabancı sefaret mensublarını ve Osmanlı sarayının bütün vezirlerini davet ettim ve görkemli bir akşam yemeği tertitledim. Orkestra Kafkas müziği çalıyordu ve güzel yüzlü kızlar dans ediyorlardı. Osmanlı kadınları ilk defa bir resmi toplantıya katılıyorlardı. Özellikle Avrupalılar için de bu yeni bir olaydı. Çünkü Osmanlı saltanat ailesinin kadınları ve İran sefaretine muhabbet ve ilgisi olan Mısır Şehzadelerinin hanımları eşleriyle bu törene katılıyorlardı. toplantı ortamı o kadar sıcaktı ki misafirler gece yarısından sonra bile ayrılmak istemiyorlardı.

İngiliz subayları arasında Zerdüş bir binbaşı vardı. Benimle yakın arkadaş oldu. Sonra benim evime de geldi. Bir gün bana "Erbab Keyhusrev Şahroh kim?" diye sordu." Şurayi milli ve meclisin vekillerinden biri ve meclis matbaasının genel

²² Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 47-64.

hizmetler müdürü” dedim. Bu sorunun nedenini sordum. O: “Ben kaç yıldır Hindistan Naib el Saltanasının ofisinde çalıştım. Her Perşembe günü onun imzasını taşıyan bir telegraf Naib el Saltanaya geliyordu. Telgrafda İran’ın durumunu ayrıntılı olarak anlatıyordu. Sadece onun kimliğini bilmek istedim.” dedi.

Kısacası bu törenin sonucu tanıdık ve yabancı kişilerin İranın azametini, tantanası ve benim İstanbul’daki durumumu kıskanmasına ve entrikalar çevirmesine neden oldu.²³

6. İRANLILARIN OSMANLI ORDUSUNA ALINMALARI

İstanbul’da Han Melik-i Sâsânî ile arkadaşlığı olan İngiliz Büyükelçiliğinin Doğu Masası Şefi Mister Rayan, İran Büyükelçiliğindeki işlerde çok yardımcı olurdu. Bu güzel ilişki münasebetiyle, bir gün Şeyh Esedullah Mimkani sefarete gitmiş; İran’a gitmek istediğini söylemişti. İran ve Kafkasya yolları İngilizlerin elinde olduğundan vize alabilmek için İngiliz Konsolosluğuna başvurmuş ama olumsuz cevap aldığı için Han Melik-i Sâsânî’nin aracılığıyla bu vizenin alınmasını rica etmiştir.

Han Melik-i Sâsânî Mister Rayan’ın yanına gitmiştir. Mister Rayan bu ismi duyunca kalakalmış ve: “Siz bu şahsı iyi tanıyor musunuz?” diye sormuştur. Han Melik: “ İstanbul’a gelmeden onu tanııyordum.” Demiştir. O da: “ Dünya savaşı sırasında yaptıklarından haberiniz var mı?” diye sormuştur. Sonra kalkmış, “ Kim kimdir?” (Who is who?) adlı kitabı açmış ve Han Melik için tercüme etmiştir.

“ Şeyh Esedullah Mimkani İttihad ve Terakki Komitesi ile işbirliği içindedir ve adı geçen komiteyle İran Büyükelçiliği arasında bağlantıyı sağlıyordu. Onun aracılığıyla 1915’de İranlılar Osmanlı Ordusuna askere alındı. Kırk beş altın lira veren herkesi serbest bıraktılar. 1916 yılında İstanbul gazetelerinde, yirmi ile yirmi beş yaş arasındaki İranlıların askerlik görevi için hazır olmalarına dair çıktı. İstanbul ve Anadolu’da beş bin kişiyi, Irak’ta yaklaşık kırk bin kişiyi askere aldılar ve çeşitli bahanelerle Suriye ve Irak cephelerine gönderdiler.”

Mister Rayan Şeyh Esedullah Mimkani’nin bu sabıkasına rağmen Han Melik’in ricasını kabul etmiş ve bu şahsın İran’a gitmesine izin vermiştir.

²³ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 216-217.

İranlıların Osmanlı Ordusuna alınışları dosyalarda şöyle anlatılmaktadır.

“ Rus Ordusu 1295 (1916) yılında General Bartof’un başkanlığında Kasr-ı Şirin’i aldığı ve Geçici Hükümet Bağdat’a doğru çekildiğinde Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa Bağdat’a gitti. Nizamüssaltana, Enver Paşa’ya Osmanlı topraklarında yaşayan bütün İranlıların silah altına alınması ve Bağdat’a gönderilmesi gerektiğini söyledi. Enver Paşa da İttihad-ı İslam adı altında İstanbul’da yaşayan bütün İranlıların askere alınması kararını verdi. 1295 (1916) yılı yazında haber verilmeden İranlıları bir araya topladılar ve orduya gönderdiler. Dükkanlarındaki İranlılara mallarını toplayıp dükkanlarını kapatma fırsatı bile verilmedi. Karakollarda toplayıp, sonra hepsini yaya olarak Maltepe’ye götürdüler. Para verenler serbest bırakıldılar. Geri kalanları Suriye cephesine gönderdiler. Para ödeyip serbest kalan bu İranlıları, Bağdat’ı ele geçirdikten sonra tekrar Osmanlı Bayrağı altında topladılar. Irak cephesine gönderdiler. Orada ya öldürüldüler ya da açlıktan öldüler.²⁴

7. OSMANLI TOPRAKLARINDA İRAN KONSOLOSLARIN ÇAĞRILMASI (RUSYA VE AMERİKA’YA KONSOLOS TAYİN EDİLMESİ – ELÇİLİK AÇILMASI – MÜŞAVİRÜLMEMALİK’İN HAREKETİ VE MUFAMMAMUSSALTANA’NIN İSTANBUL’A BAŞKONSOLOS OLARAK TAYİN EDİLMESİ)

Büyükelçi İstanbul’a geldiği ilk günlerde Adana, İzmir, Halep, Samsun’da bulunan Konsolosları talimat vermek için çağırtdılar. Onlar da bu emre uydular, geldiler. Büyükelçinin Osmanlı Sadrazamı ile görüşmemesi nedeniyle Babıali’yle olan ilişkiler kesildi. Müttefiklerin Osmanlılara karşı baskısı artmıştı. Bu durumda artık talimat vermek için İran Büyükelçiliği ve konsolosluğunun yapacak bir işi kalmamıştı.

Adı geçen konsoloslar her gün elçiliğe geliyorlar, odaların bir kenarında oturuyorlar, talimat bekliyorlardı. Görev belliydi. Bu ortamda yapılması gerekeni onlar

²⁴ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 112-113.

da yapacaklardı, nihayet onu yaptılar. İstanbul büyükelçisinin Osmanlı topraklarında konsoloslara talimat vermeleri daha önce de bir çok kez görülmüştü ve alışılmış gibi görülüyordu. Ama İstanbul'dan Amerika'ya ve Rusya'ya konsolos tayin etmek ve talimat vermek harikulade olmasına rağmen iki kez dışişleri bakamı olmuş olan Müsteşar Beyin acaba böyle bir hakkı var mıydı?! Her halikarda bir gün elçilik kaleminde üç fıkra karar çıktı.

Bir: İstanbul Büyükelçisi İran'lı bir tüccarı Novrosisk Konsolosu olarak seçti.

İki: Rus tebasındaki birini Kiev Konsolosu yapmışlardı.

Üç: Bir kişiyi de Newyork Konsolosu olarak görevlendirmişlerdi.

Konsolos olarak tayin edilen bu kişiler söz konusu talimatlarla gidecekleri yere hareket ettiler. Ancak sonuç ne oldu Allah bilir.

Büyükelçi Bey Paris'e hareketinden önce Sefaretin bir yıllık ödeneğini de almıştı. Ama savaş sonrası Alman parası değer kaybettiği için paraları mark olarak almış ve değer kazansın diye Deutsche Bank'a yatırmıştı. Bu nedenle İstanbul'a geldiğinde kendisinin hiç parası olmadığı gibi elçilik görevlilerine ödenecek para da Deutsche Bank'da kalmıştı.

Gerçi sandığa bağlı olarak Konsololuğa pasaport havalesi veriyorlardı. Adı geçen sandığın o yıllarda fazla bir geliri yoktu. Eğer olsaydı da ancak konsolosluğun kendisine yeterdi. Maliye Bakanlığı tarafından görevlendirilen, Merkezi Sandık reisi olan Tercümanelmemalik elçi beyin ödemelerini yapmadığı için onlar da Maliye tarafından görevlendirilen sandık reisini tutuklatmış, pasaport pullarını ve belgeleri almış ve konsolosluklara dağıtmıştı. Parasını da kendileri alıyorlardı. Hiç kimse de neden diye sormuyordu? Pulların muhasebesinin de ne olduğu bilinmedi.

Elçinin düştüğü bu durum Hariciye Nezaretine telgrafla şu şekilde gönderilir:

“ Yoksulluk ve iflas haddi aştı. Büyükelçi ve elçilik çalışanları açlık ve susuzlukla pençeleşiyor. Aceleyle Büyükelçinin geçen yılki maaşı İstanbul'a gönderilsin, gelecek yılki alacakları da Tahran'da evine teslim edilsin”

Dışişleri Bakanlığı da Paris'den hareket etmeden önce almış oldukları paraların ne olduğunu hiç sormadı.

Daha önce de belirtildiği gibi İran Elçiliğinin Babıali ve resmi Osmanlı hükümetiyle olan ilişkileri, Sadrazam ile görüşmekten imtina ettikleri yavaş yavaş kesildi. Ferit Paşa da Büyükelçinin onu ziyaret etmememesinden hiç rahatsız değildi.

Ferid Paşa'ya muhalif olan Anadolu Kuvayi Milli Ordusu ve taraftarları da Müşavirülmemâlikle ilgili olarak açıkça, Paris'de düzenlenen Barış Konferansına sunduğu dilekçede, Osmanlı topraklarından bir bölümünde hak iddia eden birinin nasıl İstanbul'a büyükelçi tayin edildiğine hayret ettiklerini ifade ediyorlardı.

Bu sebeple bütün siyasi ve ticari işler, Anadolu ve İstanbul'daki İranlıların gözetilmesi olduğu gibi kaldı. Konsolosların bu konudaki müracaatları cevapsız kalıyordu. Büyükelçi bu durumdan hiç etkilenmiyordu. Çünkü, öğleye iki saat kala yatak odasından aşağı iniyor, öğleden önce güzel bir bayan öğretmenden İngilizce dersi alıyor, sonra öğle yemeğine oturuyor, yemek yenildikten sonra elçilik görevlilerinden birisiyle bir kaç saat satranç oynuyor, ondan sonra da otomobiline binip gezmeye gidiyordu ve elçilik işleri de bu şekilde devam ediyordu.

13 Mordad 1299 (3 Ağustos 1920)'da, Başbakan Mirza Hasan Han Müşiruddevle'den Büyükelçiye, İran Devletinin kendilerini Moskova Büyükelçiliğine tayin edildiğini bildiren bir telgraf geldi. Beş aydır Sadrazamla görüşmeye gitmemiş olan ve bu yüzden de Devletin ve İran halkının zarar gördüğü Müşavirülmemâlik, hiçbir beklentisi olmadan, gitmesine iki gün kala Ferid Paşa ile görüşmeye gitti. O görüşmede Babıali ve elçilik arasında yapılamamış olan işler görüşülmedi. Sadece iki tarihi iş gerçekleştirildi:

Birincisi; Şirketiye-i İslamiye-i İran'ın savaş günlerinde Tahran'daki Osmanlı Büyükelçiliğine borç olarak vermiş olduğu beş bin İngiliz Lirası istenmiş, bu para da; İran Sefareti mensuplarının ödenemeyen maaşları kendilerine verilmesi kararlaştırılmıştır.

Anadolu Hükümetinin güçlenmesi, Erzurum Kongresi'nin gerçekleşmesi ve orduda nüfusu sebebiyle Ferid Paşanın gücünün sarsılması sebebiyle, adam seksen yaşındaki bu adam, Moskova'daki İran Olağanüstü Sefirinin dostluğu işine yarar düşüncesiyle bu isteği hemen kabul etti..

İkinci tarihi olay; Büyükelçi Bey bir dostları için Ferid Paşa'dan bir Osmanlı Nişanı istediler. Osmanlıların fazla şüpheciliklerine rağmen, Ferid Paşa aradaki soğukluğu telafi etmek ve beş aydaki ilgisizlikleri gidermek amacıyla hemen ertesi gün beş bin İngiliz Lirasıyla bir Osmanlı nişanını sefarete gönderdi. Beş aydaki ilgisizlikleri gidermek amacıyla hemen ertesi günü beş bin İngiliz lirasıyla bir Osmanlı nişanını sefarete gönderdi.

Büyükelçi mark alım satımında zarar ederek tecrübe sahibi olduğu için bu defa bu paraları altına çevirdi ve Rusya'ya götürdü. Bu durumda elçilik çalışanlarının ödenekleri ne oldu? Markların gittiği yere gitti.

Büyükelçinin İstanbul'dan hareketi Zilkade ayının on üçü olarak kararlaştırıldı. Ayın onikisinde Han Melik-i Sâsânî'yi şarjdafri olarak Babıali'ye tanıttılar. On üçünde büyükelçinin eşyalarını Batum'a götürmeleri için gemiye gönderdiler. Gemide Başkonsolos İhtişam Humayun'un eşyalarının da orada olduğunu anlayınca Han Melik-i Sâsânî:

-“İhtişam Humayun da sizinle mi geliyor?” diye sorar ve “ evet cevabını alır.

Han Melik-i Sâsânî hatıralarını anlatmaya şöyle devam eder:

“Büyükelçi Bey'in Rusyadaki kardeşlerine yardım etmesi amacıyla Hacı Kazım Vahapzade yolculuk hediyesi olarak bir pırlanta yüzük getirmişti. Bir kaç gün önce Paris'ten dönmüş olan Mufhemessaltana da uğurlayanlar arasında görüldü. Geminin hareket etmesine az kala Büyükelçi Hazretleri, kendileri daha iki hafta önce resmi devlet mühürüyle sahte vekaletname düzenlediğini tasdik ettikleri Mufhemessaltana'yı Tahran'ın haberi olmadan Başkonsolos olarak atadılar ve hareket ettiler. Bana da: “Mufahhamussaltanaya yardımcı” olun diye bir mektup yazdılar. Ben şaşırıp kaldım!

Gemiden ayrıldığımızda Mufahhamussaltana samimi bir şekilde kolumu tuttu ve benimle yürümeye başladı. Ben Türkçe:

“Evveliyatı olmadan ve habersiz gerçekleşen bu üçkağıtçılık da neyin nesi?” diye sordum.

O da: “ Konuşma; gemiye iki bin lira getirdim ve; “ Sen gidiyorsun ve artık geri dönmeyeceksin, bari beni Başkonsolos yap.” Dedim. O da beni başkonsolos olarak atamayı onayladı” dedi.

İhtişamhumayun'u nasıl ikna ettiğini sordum.

“ O çocuğa da bin lira verdim ve kaybol!” dedim. O da parayı aldı ve yola koyuldu. Gemiden ayrıldığımızda Müşavirulmemalik'in ona yazmış olduğu mektubu bana gösterdi. Büyükelçi mektupda:

“Dışışleri Bakanlığına Sizin Başkonselosluk hŭkmŭnŭzŭ ve fermanınızı İstanbul’a gŭndermelerini yazdım. Siz de hŭkŭm ve ferman gelinceye kadar Konsolosluğa gidip işininin başında ve olunuz.

Alikuli.”

diye yazmıştı.

Ertesi gŭn Mirza Seyyid Cevad Tabatabayi elçiliđe geldi ve Mŭřavirŭlmemâliđin bana yazmıř olduđu mektubu űnŭme koydu.

Mason olan Cevad Han muhterem meslektaşı Mirza Hasan Han Muşireddevle’ye beni Şikayet etmişlerdi. Muşiruddevle de yazılı olarak kendisinden bana tavsiyede bulunmuştu. Ben de cevap olarak: “ Tavsiye yerine, hŭkmŭnŭ ve fermanını çıkarmalarını sŭyleyin. Onu padişah fermanı ve hŭkmŭ olmadan bu konuda kabul edemem ve Babıali’ye tanıtamam.” Diye yazdım.

Ben hayretler içinde kaldım. Sahte evraklar ve vekaletnamelerle yapmış olduğu işlerle Hacı Mira Fethali kendisini şah’ın huzurunda yakmak istemişti, çıkarmış olduğu devlet hizmetinden daimi uzaklaştırma hŭkmŭyle ve cinayetle ilgili mahkeme hala hazırda devam ederken Mufahhamussaltana’yı nasıl Başkonselos olarak tayin edebilirdi.

Ben; “Humayun fermanı ve bakanlığın basılı hŭkmŭ olmadan sizi nasıl resmen Babıali’ye tanıtabilirim dedim. Elbette Muřavirulmemalik Bey sizin pozisyonunuzu Tahran’a űnerdiler, hŭkmŭnŭz gelinceye kadar biraz bekleyin.” Dedim.

Bir kaç gŭn sonra Osmanlı Dışışleri Bakanlığı Kabinesinin Reisi olan Haydar Bey Babıali’den telefon ederek; “ Kartının űzerinde Elçilik birinci tercŭmanı yazılı olan Mirza Seyid Cevad Han adında birisi sizin adınıza gelip Mufahhamussaltana’yı Bařkonselos olarak tanıtılmıştır. Ben ise onu gŭndererek, kendim şarjdafri Beyle gűrŭřeceđimi sŭyledim.”dedi. Ben bu seçimlerden, mektuplaşmalardan ve işlerden sersemledim, şaşırıp kaldım.²⁵

²⁵ Han Melik-i řařaŭnŭ, Yâdbŭdhâ-yı Sefâret-i İstanbŭl, s. 133-139.

IV. HAN MELİK SASANÎ'NİN ‘İSTANBUL SEFARETİ HATIRALARI’ ADLI ESERİNE GÖRE İSTANBUL HAYATI

KONSTANTANİYYE

Han Melik-i Sâsânî, eski devirlerden itibaren İstanbul'un imarını, Osmanlıların eline geçişini vs. anlatır. Sonra, o döneme yakın zamanlarda keşfedilen ve Binbirdirek Sarnıcı ile Yerebatan Sarayı hakkında bilgi verir.

İstanbul ile ilgili olarak, Mirza Habîb İsfahânî'nin, İstanbul'a dair “Konstantaniyye” başlıklı şiirini nakleder.²⁶

A. GÜNDELİK HAYAT

1. SON OSMANLI PADİŞAHI VE SON SELAMLAŞMA MERASİMİ

Son selamlaşma törenini Han Melik-i Sâsânî şöyle anlatmaktadır:
“Son selamlaşma merasimi 10 Zihacce 1337 (5 Eylül 1919) tarihinde Kurban Bayramı münasebetiyle gerçekleşti. Saray bakanlığı beni de davet etmişti. Selamlaşma merasimi Abdülhamid Han'a ait binalardan biri olan Dolmabahçe Sarayında yapılacaktı. Sarayın dışı tamamen beyaz mermerle kaplanmış, içi çeşit çeşit resimler ve tezyinlerle bezenmişti. Selamlaşma Salonunun eni yaklaşık otuz metre, boyu ise otuz beş metre kadardı. Ön yüzünde çok ustaca ve muhteşem bir tak yapmışlardı. Binanın mimarisi ve içindeki resimler, asırlardır var olan Floransa köşklerine benziyor, herbirinde yüz tane lambanın bulunduğu kırk tane kristal avizenin süslediği salonun tavanının yüksekliği neredeyse yirmi metre kadar.

Salonun iki tarafına yerden altı, yedi metre yükseklikte pavyonlar yapılmıştı. Her biri yabancı büyükelçiliklerden birine ait. Teşrifat görevlilerinden biri beni Sultan'ın karşısındaki pavyonlardan birine götürdü.

²⁶ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 156-165.

Salonun üst tarafında, giriş kapısının karşısında Sultan Vahidettin Altıncı Mehmed askeri elbiseler giymiş, altından yapılmış bir tahtın üzerinde oturuyordu. Sağ tarafında Osmanoğulları Hanedanından sekiz Şehzade, yaş sırasına göre ayakta duruyorlardı. Sol tarafında Sadrazam, vezirler heyetiyle birlikte ayakta duruyordu. Sadrazamın yanında duran Saray veziri Halifenin kılıcının kını vardı. Bütün askeri subaylar, devlet memurları, Ayan Meclisi üyeleri ve diğer ileri gelenler grup grup benim pavyonumun altında bulunan giriş kapısından içeri giriyorlar ve doğru Sultan'ın tahtının önüne gidiyorlardı. Asker olanlar asker selamı veriyorlardı. Devlet memurları temennada bulunuyorlardı. Ardından sola dönüyorlar, kılıcın kınını öpüyorlardı ve en yakın kapıdan dışarı çıkıyorlardı. Bu kılıcın kınının öpülmesi, Halife'ye bağlılığın simgesiydi. Askeri subaylar ve devlet memurlarının hepsi geçip gittikten sonra Şeyhülislam içeri girdi. Arkasında İstanbul Kazaskeri ve Şeyhülislamlık makamının bir kaç görevlisi, onların arkasından Büyük Yunan Patriği bir kaç piskoposla birlikte geliyordu. Onlardan sonra Ermeni Patriği, başka Patrikler ve hepsinin arkasında Yahudiler vardı. Bütün bu Ruhani Başkanlar siyah kıyafetler giymişlerdi. Sadece Şeyhülislam tepeden tırnağa beyazlar giymişti. Ben bir an için Nuşirvan'ın ve Perviz'in, bu Marmara Denizi kıyısında, beyazlar içindeki Müebed-i mübetlerin (Zerdüş'tin din adamları) Nevruz kutlaması sahnesini hatırımdan geçirdim.

Bütün Ruhanilerin elbiseleri altın işlemeliydi ve hepsi nişanlar taşıyorlardı. Şeyhülislam uzaktan görününce, Sultan oturmakta olduğu altın tahttan kalktı. Onlar yakına gelince her birinin tebriğini ayakta durarak kabul etti. Ama Ruhaniler kılıcın kınının bulunduğu kapının tarafından çıkmadılar. Sol taraflarına döndüler ve o taraftaki kapıdan dışarı çıktılar. O zaman Sultan da ayağa kalktı ve selamlaşma sona erdi.

Bütün selamlaşma süresi boyunca, belki yarım saatden biraz fazla bir süre iki askeri müzik grubu etraftaki pavyonlarda çalmaya devam ettiler.²⁷

B. DİNİ VE KÜLTÜREL HAYAT

²⁷ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 116-117.

1. MEVLEVİ TARİKATI

Her hafta Cuma günleri İstanbul Mevlevihanesinde “ Ayin-i Şerif” adı altında sema gösterileri yapılıyor, Mevlevi şiirleri okunuyordu. İlave olarak Bayram günlerinde “ Na't-ı Şerif” adında Hazreti Peygamber'i ve Mevlana'yı öven şiirler, yüksek sesle ve saz eşliğinde okunuyordu.

Kurban Bayramında Ayin-i Şerif'e katılmak için İstanbul Mevlevihanesine gittim. Mevlana'nın torunlarından Büyük Çelebi'nin İstanbul'da olduğu günlerdi. Ayin töreni onun huzurunda yapılacaktı.

Ayinin icrasından önce Çelebi benim İran'ın temsilcisi olduğumu anlayınca, çok saygın bir tören gerçekleştirdi. Muhabbetle beni ağırladı. Ardından birlikte gösteri salonuna girdik. Şeyh yuvarlak salonun bir tarafında, tahtın üzerinde siyah bir postun üzerine oturdu, dervişler birer birer, siyah hırkalar, tenure adı verilen kolsuz beyaz, uzun elbiseler içinde salona girdiler. Çelebinin karşısında diz çöktüler. İçlerinden biri ayağa kalktı ve Mevlana'dan bir gazel okudu.

Bu ev çeng ve çeganeye bağlıdır
Bu evin nasıl bir ev olduğunu efendiden sorun,
Eğer Kabe'nin eviyse, bu put sureti ne?
Eğer ateşperestlerin tapınağıysa, bu Allahın nuru ne?

Kıyamet gününde kimse kimseyi tanımayacak, onun için
Falanca falancadır, filanca filancadır diye sevinme.

Sonra iki neyzen ney çalmaya başladılar. Biri hafif sesle çalıyordu, diğeri ise daha yüksek sesle cevap veriyordu. Bu sırada toplulukdaki yaşlı olanlar içeri girdiler. Arkalarından, resmi olmayan elbiseler giymiş olan Mevlevi Dervişleri geldiler. Onlar da oturduktan sonra, resmi elbiseler giymiş olan dervişler kalktılar ve Çelebinin oturduğu yere saygıda bulundular. O zaman birer birer birbirinin ardı sıra yürümeye başladılar. Salonu üç kez çepeçevre dolaştılar.

Mevleviler bu üç kez yürümeyi ruhun makamı olarak adlandırıyorlar. Ruh yaşamdan sonra tekrar Hakka kavuşur. Devir tamamlandıktan sonra birleştiler. O

zaman Çelebi halkanın başında yerini aldı. İlk yaptığı iş bir kaç adım öne gidip tarikat pirinin oturma yeri olan postu selamladı. Sonra arkasına döndü ve arkasından gelmekte olan dervişleri saygıyla selamladı ve onlarla birlikte salonu üç kez dolaştı. Sonra oturdu ve dervişlere sema izni verdi. Dervişler salık halkasının ortasında, birer birer hırkalarını çıkarıp attılar ve sema meydanına geldiler. Postu yani Hazreti Mevlananın makamını selamladıktan sonra ellerini kaldırdılar, sanki uçmak istiyorlarmış gibi sağ ellerini göğe açtılar, sol ellerinin avuç içlerini de yere eğdiler. Yani gökten feyz alıyorlar ve yeryüzündeki insanlara veriyorlardı. Dönmeye başladılar. Beyaz tenure dönerken altından rüzgar giriyor ve lale gibi alt üst oluyordu. Mutrib, sazla birlikte gazel okumaya başladı.

Bir çeyrek saat sonra nefes yenilemek için durdular. Salonu baştan başa bir kez yürüdüler. Mutriblerin sayısı ondu. İçlerinden bir kişi her devirde çalınması gereken makamı mutriblere söylüyordu. Birinci selam, Acemaşiran makamında, İkinci İsfahan, üçüncü Nihavend; dördüncü selam Dugah makamındaydı. Her selamın arasında terennümler vardı.

Bir çeyrek saat kadar süren her devirden sonra dinlenmek için salonun etrafını bir kez yürüyerek dolaşılar ve tekrar semaya başladılar. Her şarkıdan sonra defle ve nakkareyle hızlı bir makam çaldılar.

Ayin-i Şerif programı kırk beş tanedir. Her biri Divan-ı Şems ve Mesneviden oluşan şiirlerden meydana gelmiştir. İran makamlarıyla çalınan, okunan musiki aletleri altı kısımdır: ney, setar, kemençe, davul, def ve zil.

Mevlevi tarikatına girmek isteyen herkes binbir gün yirmi beşe bölünerek mutfakta hizmet ederrek çile çıkarılırdı. Ondan sonra kendisine tarikatın resmi elbisesi giydirilir, Tarikat elbisesi, Manuyanların külahına benzeyen, sikke adı verilen silindir şeklinde keçeden yapılmış sarı renkli bir külahdan, tenure adı verilen, beyaz, çok geniş, kolsuz, ayaklarının üzerine kadar gelen bir elbiseden; adı la,nın lam elifi olan bir kuşak; güldeste adı verilen kısa keçeden bir yelek, omuza atılan, çeşitli renklerden oluşan bir cüppeden oluşuyordu. Takva sahiplerinin mevlası “selamullah aleyh” in doğum gününü kutlamak için Mevlevihane’ye gittim. O gün “ Na't-ı Şerif ” adı verilen tören yapılacaktı.

Mevleviler, salığın Allaha kavuşmasının üç yolu vardır, derler. Biri, ilim vasıtasıyla; ikincisi görerek; üçüncüsü ise her ikisiyle birlikte. Mevlana Celaleddin

Rumi ise semayı hepsinden daha kolay erişilebilir görmüştür. Mevlana'nın anlattığına göre, bir gün, Peygamber Kerem Aleyhesselam bir kaç şeyin sırrını söylemişti. Ali bu sırları kimseye söyleyemediği için bu sırlar ona ağırlık yapıyordu. Bu nedenle çöle gitti, başını bir kuyuya eğdi ve bu sırrı kuyuya söyledi. Şöyle buyurdu:

Ne zaman bir ah çekmek istesem

Ali olduğum için başımı kuyuya eğerim

Kısa zamanda o kuyudan bir saz yeşerdi. Bir çoban onu kesti, yedi bentli bir ney yaptı. Onu çaldığında duyan herkes etrafına toplanıyordu . Hatta develer bile otlamaya ara veriyorlardı. Çoban çalmaya başladığında dinleyenlerin hepsi ağlamaya başlıyorlar ve bayılıyorlardı. Peygamber-i Ekrem buyurdular: “Bu benim Ali’ye söylemiş olduğum bir esrarın tefsiridir.”

Ayrıca Mevlana Celaleddin'in her zaman yanında yedi bentli bir ney ve küçük bir def bulunduruyordu. Bir araya toplanıp danseder ve şiirler söylerlerken nutriplerde yazıyor ve çalıyorlardı. Ve her zaman semanın kendisinden çok önceleri bile var olduğunu , kendisinin yeni bir şey getirmemiş olduğunu söylüyordu. Ve semanın, Celaleddinden asırlar öncesinde bile sufiler arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Kutlular ona bir çok muhalefette bulunmuşlardır. Elsehavi; 852(1448)' de Mısır'da bu taifenin danslarının aleyhinde ferman çıkarıldığını yazmaktadır.

Mesnevi –i manevinin dördüncü cildinde Mevlana pervanelerin dönüşünün, semavi cisimlerin dönüşünün taklidi olduğunu buyurmaktadır. İbn-i Tefil de risalesinde bu konuyu zikretmiştir ve onun uyku getiren sonucundan bahsetmiştir.

Mevleviler tarikatının reisine; Mollahunger, Hazreti Pir, Çelebi Molla, Aziz Efendi demektedirler. Hegayig-i Elezkar Mevlana'da, 26 Çelebinin ismi zikredilmiştir. Ayrıca 39 Çelebi daha gelmiştir. Büyük Çelebi her zaman Konya'da otururdu, mogan tekkesi de Çelebiden sonra Konyadaydı. 922'de İranlıları takip etmekte olan Birinci Sultan Selim Mevlevihanelerin yıkılması emrini verdi. Bu emir yerine getirilmediyse de tarikat reisinin makamı ve ihtiramı da azaldı. Kısa bir zaman sonra ilklük makamını ele geçirdi. Sultan Dördüncü Murat, 1044'de Konya'nın vergi gelirlerini Çelebi'ye bıraktı. Bu son zamanlarda Sultan Abdülazizhan ve Sultan

Reşad Mevlevilik tarikatına girmişlerdi ve Sultan Reşad Mesnevinin bir kısmını da ezbere biliyordu.

İstanbul'da büyük, birinci sınıf bir Mevlevihane ve ikinci sınıf bir Mevlevihane vardır. Konya'da yedi tane birinci sınıf Mevlevihane; Megani, Karahisar, Bahariye, Mısır Kahire'de, Gelibolu ve Bursa'da mevlevihaneler vardır. İkinci sınıf Mevlevihanelerin bir tanesi Şems-i Tebrizi adıyla Konya'dadır. Aynı zamanda Medine-i Tibe'de- Şam'da- Beytül Mukaddes'de-Kane(Girit Adasında)- Kahramani- Remle- Tesali- Tampe- İzmir- Selanik ve Kıbrıs'da ikinci sınıf Mevlevihaneler vardı. Bunların hepsi Mevlana Celaleddin'den günümüze, Sultan Hamid zamanına kadar her yıl Nevruz Bayramını kutlamışlardır.

Lakin 4 Eylül 1925 (15 Sefer 1344) tarihinde yayınlanan bir fermanla Mevlananın Farsça şiirlerini öğrenen, İran'ın yasaklanmış şeylerini çalıp söyleyen ve herkesin İran taraftarı oluşuna ara verildi. Bütün tekkeler kapatıldı. Mevlevi Evkafları zabıt tutuldu. Girit adasından Hicaz'a, Tibe şehrinde Trakya ve Anadoluya kadar yayılmış olan İran'ın manevi tesiri bir defada ortadan kaldırıldı, mahvedildi. Ve İran'da sanki böyle bir şey olmamış gibi hiç kimse bu konuda hiç bir şey bilmedi, anlamadı ve bu konuda hiç bir şey yazılmadı. Mevlana Celaleddinin torunu ve onun postnişini olan Büyük Çelebi İstanbulda bir otelin beşinci katında intihar etti. İran uyurgezer gibi bütün bu olan bitenden habersizdi.²⁸

Hücrede dayaktan gebertiler

Sen Sohrab hiç bir zaman yaşamadı dedin.

Formatted: Indent: Left: 2,54 cm, First line: 0 cm, Tabs: 14,92 cm, Left

2.HIRKA-İ ŞERİF

Eski bir sarayın ortasında demir kapısı olan küçük bir imaret vardır. Hazreti Hatemi Mertebet Salavat Ali Aleyh'e ait olan hırka bir sandığın içinde, o odada durmaktadır. Bundan öncede bu özel teşrifat sandığında taşınmıştır.. Her yıl Ramazan ayının on beşinde ülke, halk, bir gün önceden haber verilmiş olan bir grup din adamı , sarayın ikinci kapısı olan Der Saadet'in önünde hazır olurlar vezirler ve alimler sağ tarafta, askerler sol tarafta otururlar. Sadrazamın gelmesini beklerler. Meşaraliyeye Reis ül küttabın Şeyhülislamı Ayasofyaya getirdiği haber verilince, Şeyhülislam saray

²⁸ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 166-176.

görevlileri ile birlikte Ayasofyaya gider, öğle namazını cemaatla kılar ve sonra hep birlikte sultanın sarayına giderlerdi.

Divan salonundan geçmeden önce Hırka-i Şerif'in odasına girmek için izin istenildikten sonra saltanat sarayının cemaatinden iki kişi sandığın karşısına otururlar ve her biri Kur'an-ı Kerimden birer cüz okur. Ondan sonra Sultan şahsen kendisi sandığın kapağını açar ve hazır bulunanların alınlarını Hırka-ı Şerife sürmelerine izin verir. Önce Sadrazam, sonra Şeyhülislam ve diğerleri Hırka-i Şerifi alınna sürerler ,her biri kendi yerlerine dönerler ve ayakta dururlardı. Din adamları dualar okurlar ve sırasıyla dışarı çıkarlardı. Askerlere şerbet, kurabiye ve baklava verirdi.

Risalet Hazretlerine ait olan hırka beyaz bir torbanın içindedir. Bol kolları vardır, pamuk ve keçi yününden dokunmuştur. Merasim boyunca saray teşrifatçılarından biri kırk santimetre eninde ve boyundaki ince pamuk ipliğinden yapılmış ince bir bezi ortasında” Nuru'l-hudâ nilnâ bihi tekrimâ sallu aleyhi ve sellimu teslima” yazılmış ve etrafında Nestalik hattıyla bu beyit yazılmıştır.

Resulun pak hırkası

Yusuf'un gömleği gibi feyz kokusu ihsan eder.

Tarihçiler Cahiliye şairlerinden Kab Bin Zehir Müslümanlığın ilk zamanlarında Hazreti Hatemiye muhalefet ediyordu. Müslüman olduktan sonra o Hazreti metheden bir kaside yazmıştır.

Kasideyi okuyunca Peygamber-i Ekrem üzerindeki hırkayı onun omuzuna atmıştır. Kab'in oğlu hırkayı Muaviye'ye satmıştır. Sonra Abbasi Halifesinin eline geçmişti ve Bağdat'daydı. Hulagu Han Bağdat'ı ele geçirince son Abbasi Halifesini öldürttü. Hırkayı yaktı. Ama Osmanlılar Beni Abbas oğullarından birinin Mısır'a kaçtığına ve orada Halife adında yaşadığına ve adı geçen hırkayı Kahire'ye götürdüğüne inanmaktadırlar. Hilafeti Sultan Selim'e satınca hırkayı da adı geçen Sultana teslim etmiştir.²⁹

3.OSMANLI MUSİKİSİ

El-Egânî kitabının yazarı Ebü'l-Ferec el-İsfahani şöyle yazmaktadır: Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye Şam şehrinde bir mescid yaptırmaktadır. Bir gün inşaatı

²⁹ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 191-193.

kontrol etmek için mescide gitti. Ustalardan biri şarkı söylüyordu. O şimdiye kadar böyle bir şarkı duymamıştı. Ustayı çağırdı ve: “Sen kimsin? Bu nasıl bir şarkı?” diye sordu. Usta: “ İraniyim ve bu bir İran şarkısıdır.” diye cevap verdi. Muaviye emrindeki bir kaç kişiyi şarkılar öğrenmeleri için İran’a gönderdi. Diğer Arap büyükleri de ona uyarak bu amaç için kendi adamlarını İran’a gönderdiler.

Beni Amiye zamanının en büyük musiki üstadı Nebucemah adında Arap şairlerini İran şarkılarıyla okuyan siyah bir köleydi. İbn Musehiç Ebu Osman Said, İran nağmelerini Mekke’de çalışan İran’lı ustalardan işitmişti. Sonra musiki eğitimi için Şam’a gitti. Orada İranlı tanbur çalanların yanında tahsil etmeye başladı. Şarkı söylemeyi ve çalmayı öğrenmek için oradan İran’a gitti. Hicaz’a dönünce İran’da öğrenmiş olduğu bütün musiki bilgilerini Arap musikisine kattı. Mukaddes Müslümanlar onu Müslüman musikisine zarar veriyor diye Mekke Hakimine şikayet ettiler. Halife Abdül Melik (684-705) İbn-i Mesih’i Şam’a göndermelerini emretti. Halifenin huzurunda bir “ muttegin”, bir de “ karvan” şarkı okudu. Halife onu başısladığı gibi hediyelerde verdi.

İbn-i Museyhic’in, İran şarkılarını talim eden bir çok öğrencisi vardı. Kitab-ı el-Eğani’de yazdığına göre Araplar bu günlerde İran’ın ud denilen çalgı aletini çalmayı kabul ettiler. Asıl Arap musikisi İran ud’u üzerinde kaldı. Yunan musikisinin savaş musikisi olarak kaldığı gibi.

İran musikisi Arapların aldığı gibi dört vuruş üzerine değildir. Safieddin, Abdul mumin İbrahim ve İshak Musli de aynı esası almışlardır ve o devirde aynı esası koymuşlardır. Resail İhvanu's-safâ ve Muhammed Bin Ahmed Gazvini Miftahu'l ulum’da ve İbni Sina Şifa ve Fahreddin Razi Nasiruddin Tûsi hepsi İran’ın musellemen kendi musikilerinin tabanını oluşturmuşlardır.

Osmanlılar İstanbul’u aldıktan sonra Bizans’ın kilise musikisinin şarkılarını Osmanlı musikisine kattılar. İlerleyen zamanda İran musikisi iki kısımda ilerleme gösterdi. Biri; Gunagun Han, Safevi Şahı tarafından İran hakimiydi. Oranın kalesini, hıyanet ederek Osmanlılara teslim etti. Kendisiyle birlikte bazı musiki ustaların İstanbul’a götürdü. İkincisi; Şah Sufi zamanında Dördüncü Murad Bağdat’ı İranlılardan alıp otuz bin İranlıyı katletti. Şah Goli musiki ustalarını elleri bağlı huzura getirdi. Şah Goli Sultana döndü ve; “ Benim kendi canıma çok değer vermiyorum. Ama sanat için yalvarıyorum. Çünkü sanat benimle birlikte mezara gidecek.” Dedi.

Altı telli bir saz istedi. Hemen getirdiler. Önce hüznü bir şarkı, ardından da Asanın Bağdatın fethini anlatan bir savaş şarkısı söyledi. Ustalığı Sultanın dikkatini çekti ve kendisiyle birlikte İstanbul'a getirdi. Osmanlı İmparatorluğunun başkentinde İran Musikisinin geçerlilik kazanması Şahgoli ile başlamıştır.³⁰

4.İSTANBUL MÜZELERİ

Formatted: Heading 1, Left

Han Melik-i Sâsânî İstanbul Müzeleriyle ilgili şunları anlatmaktadır:

“ Eski eserler müzesi Çinili köşk ismindeki bir binadadır. Hicri kameri 877 yılında İkinci Sultan Mehmed'in emriyle, İranlı taş ustaları ve mimarları, İranın muhteşem ve çok güzel uslubuyla inşa etmişler ve her yere imzalarını atmışlardır.

Eğer ben güzel sanatlar üzerine bir kitap yazıyor olsaydım, geniş Osmanlı İmparatorluğunun değişik ülkelerinden getirilmiş ve İstanbul Müzesinde toplanmış olan çok değerli eşyalardan, taş işçiliğinin en güzel örneklerini anlatıyor olurum. Bu kitap, kişisel hatıralarımı anlattığı için sadece iki konuda bilgi vereceğim.

Birincisi; İskenderin mezarı olarak bilinen içi oyulmuş çok büyük ölçüdeki taş mezar. Bu tabut 1305 (1890) yılında Sayda adı verilen Suriye'de kurulmuş olan şehrin dışında bulunmuştur. Yirmi iki taş tabutla birlikte bir çukurda bulunmuştur.

Tabutun dış dört duvarı savaşçılar ve avcılarının kabartma resimleriyle kaplıdır. Asya taş işçiliğiyle oyulmuşlardır. Yunan taş işçiliği az olarak görülmektedir. Tarihçiler bu tabutun Hahamenişler zamanında Fenike'de hüküm süren İran Satraplarından birine ait olduğunu söylemektedirler. Başka bir grup ise, Sayda'nın yerli şehzadelerinden birine ait olduğunu söylemektedirler. Başka bir grup da bu tabutun taş oyma ustasının Milattan önce beşinci yüzyılda, yani İskender'den yüz yıl önce yaşamış bir taş ustası tarafından yapılmış olduğunu söylemektedirler. Diğer bir grup da, Milattan sonra yapılmış olabileceğini söylemektedirler.

Her halükarda Avrupalılar kimliği ve yaşamı hakkında bir şey bilmedikleri birisini bu tabuta koymuşlardır. Kendilerinin de söylediği gibi hangi yüzyılda yapıldığı ve kimin mezarı olduğu bilinmeyen bir tabuta. Eğer bilgi yetersizliğinden ise üzülmülecek bir konu, eğer maksatlıysa üzülmeye layık bir konu.

³⁰ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 194-195.

İkincisi; eski Sultanların saltanat sarayı olan eski sarayda bir saltanat müzesi var. Osmanlı Sultanlarına ait olan mücevherleri buraya koymuşlar. Onların arasında mücevherlerle işli bir taht var. Safevi Şahı Şah İsmail'e ait olduğu söylenmektedir. Çaldıran Savaşında osmanlıların eline geçmiştir. Tarihçilerin olayın üstünü örtmektedirler. Şah İsmail Osmanlıların Azerbaycana geldiklerini duyduğunda, Hemedanda Cezin deresinde avlanmaktaydı. Seçilmiş askerleriyle birlikte hücum için Azerbaycana hareket etti. Onların toplarını farketmedi. Çünkü o günlerde savaş topu daha yeni icad edilmişti. Kendisine ve savaşçılarına olan güveniyle düşmana hamle etti. Osmanlı toplarının ateşleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Bütün tarihçiler ve askeri uzmanlar bu yöntemi değerlendirmişler ve bir avuç yorgun askerle düşmana saldırmak yerine, Osmanlı ordusu karşısında ordu kurması, düşmanın gücü hakkında bilgi sahibi olması ve düşmanın hamlesini beklemesi gerektiğini söylemektedirler. Bu nedenle Osmanlıların eline geçtiği söylenen taht neredeydi. Biraz incelendikten sonra işçiliğinden onun İstanbul ustaları tarafından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Belki Sultan Beyazıd bu tahtı, Timurla savaşından sonra cülus etmek için yaptırmış olmalıydı.

Başka bir müzede İstanbul Evkaf İdaresindedir. Orada çok nefis Kur'anlar ve usta hattatların hatları sergilenmektedir. Kur'anların ekserisi de İran'dan oraya götürülmüştür.

Selçuklular ve Osmanlı saltanatının ilk zamanlarında inşa edilmiş olan Anadolu camileri, Konyadaki Büyük Alaaddin Keykubat camii ve medresesi, aynı zamanda Konyadaki Salih Ata Camisi, Karaman'daki Hatuniye medresesi, Konya yakınlarında Saltanat Kervansarayı, Konyadaki Karatay Medresesi, Konya'da Fahreddin Ali'nin makberesi, Konyada Hakim Beyin büyük mihrabı, Konyada Sahip Atanın camisi, bunların hepsini İranlı ustalar inşa etmişlerdir, çini ustaları da İran'lı çini ustalarıdır.³¹

5.OSMANLI EDEBİYATI

³¹ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 196-198.

Osmanlı Edebiyatı yüzyıllarca şiirde, nesirde ve aruzda İran Edebiyatını taklit etmiştir. Devletin resmi yazışmaları da Farsça olarak yapılıyordu. Hicri on üçüncü yüzyılın ortalarında Osmanlı öğrencileri, Avrupa'ya gitmeye başladılar ve oradan vatanlarına döndüklerinde, Avrupa yazılarını ve batı edebiyatını taklid etmeye başladılar.

Hicri 1260 (1844) yılında Tanzimat adı verilen ıslahatlar bütün ülkede başladı. Siyasi ve içtimai değişikliklerden sonra, eğitime ve okullara da el ettiler. 1269 (1853) yılında Eğitim Encümeni diye bir encümen ders kitapları tedvini için meydana getirildi ve bir çok öğrenci eğitim için Avrupa'ya gönderildi.

Fransa'da eğitim görmüş olanlar vatanlarına döndüklerinde Yeni edebiyat ekolü oluşturdular. Namık Kemal yeni ekolü başlatanlardandır.

Namık Kemal'in yeni ekolü başarıyla devam ettirecek dört özelliği vardı. Önce bulunduğu mevkiye layıkdı ve hünermendi. İkincisi yorulmak bilmeyen bir savaşçıydı. Üçüncüsü çok çalışkan bir yazardı. Dördüncüsü imanlı bir vatansverdi. Onun için sanat, halkın uyanması için bir vesileydi., tiyatro oyunları, siyasi mülakatlar, vatanla ilgili romanlar ve şiirler, tarihi araştırmalar ve edebiyatda edebi eleştirilerle Osmanlı inkılabının temellerini attı.

Eski Osmanlı Edebiyatında eski aruzla Türkçe şiirler yazmak mümkün değildi. Buna rağmen kendini bu aruzdan koparamadı.

Namık Kemal'in ekolünün takipçisi Abdülhak Hamid, Türk şiirinde başka bir yenilik yaptı ve şiiri eski şeklinden tamamen özgürleştirdi. Dante, Kerni, Rasin ve Şekspir'in tegazül ve heyecan uyandıran taklitlerini yazıyordu.

Abdülhak Hamid'in babası Hayrullah Efendi 1282 (1866) yılından 1284 (1868) yılına kadar Osmanlı Devletinin Tahran Büyükelçisiydi. Abdülhak Hamid Tahran'da doğmuştu. Bir kaç yıl İran'da kaldıktan sonra tahsil için Avrupa'ya gitti ve Osmanlı Edebiyatında yeni edebiyatı oluşturdu. Edebiyata, Yeni ekole ilave olarak Avrupalıların hareketlerini de kendi özel yaşamında izledi.

Abdülhak Hamid çok şık giyimli, zeki ve sevimli birisiydi. İran'ı unutmamıştı. Bizleri kendi vatandaşı gibi görüyordu. Şimdiki Edebiyatı cedidecilerin çoğu Namık Kemal ve Abdülhak Hamid ekolünün takipçileridirler.³²

³² Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 199-200.

6.OSMANLI BAYRAĞI

Her gün Büyükelçilikten çıkıp Osmanlı Bayrağı üzerindeki yıldız ve ayı gördüğümde düşünceye dalardım. Binlerce yıldır İranlıların nişanlarından biri olan bu alâmet ne zaman ve nasıl Osmanlı bayrağı olmuştu?

Ayın hilâl hali, Eşkanilerin binalarından biri olan bostan takının cephesinde açık ve aşikâr olarak görebiliriz. Bundan başka, seçkin taş işçiliğinde ve Zerdüşterin dini meclislerinde bu meclislerinin ayrılmaz parçası olan ay (hilâl) ve yıldız görülür

Eşkanilerden sonra ay ve yıldız Sasanilerin paralarının üstünde görüyoruz. Firdevsi'nin Şahnamesinde de bu konu ile ilgili şiirlere rastlanmaktadır.

İslamdan sonra Yakut Hamevit, Belh'ten Azerbeycan'a vardığında Mu'cemu'l-büldân adlı eserinde “şiz” kelimesini açıklarken şunları yazar “Bu şehirde Sasani döneminde Hürmüz yapılarından biri ateşgede olup, kubbenin üzerinde gümüşten küçük bir hilâl vardır”.

İstanbul'un fatihi İkinci Mehmet'in bayrağının üstünde “ La ilahe illallah Muhammedun Resulullah” yazıyordu. Osmanlı Bayrağı hakkında Ağayi Ermanak Serkesyan, Siriya Dergisinin ilk fasikülünde(1941) Sultan Süleyman'ın Avusturya'ya seferi ve Viyana muhasarasını gösteren bir minyatür yayınlamıştır. Bu minyatürde Osmanlı Ordusunun önünde, her biri iki at kuyruklu altı tane tuğ görülmektedir.

İstanbul'da İsviçre elçisi yazdığı Osmanlı Tarihi adlı eserin üçüncü cildinin 419'uncu sayfasında şunları yazmaktadır: “Savaş ilanından sonra Sadrazam sahip olduğu üç tuğdan bir tanesini evinin bahçesine diker. Eğer Sultan bizzat savaşa katılacaksa padişaha ait altı tuğ'dan ikisi sarayın ön bahçesinde devlet ileri gelenlerin huzurunda dikilirdi. Eğer Avrupayla savaşılacaksa Davut Paşa'da İran ile savaşılacaksa Üsküdar'da protokol sorumlusu ve ordu komutanı ordunun başına getirilir. Mescitlerde devamlı kuran okunur ve dua edilir.

Sultan Süleyman zamanında 1529 yılında Avusturya ile savaşta görevlendirilen Frenk İbrahim Paşa tuğların sayısını arttırdı. O zamana kadar İki beyaz ve iki yeşil dört sancak vardı. Üzerlerine altın sırma işlemeli Kuran ayeti vardı. O tarihlerde onlara üç sancak daha ilave edildi. Hasan Beyzade tarihinde yedi sancağın imparatorluğun topraklarının altında bulunduğu yedi yıldız sembolize ettiğini

söylemektedir. Bu üç sancaktan biri beyaz, ikincisi yeşil ve üçüncüsü sarı, ikisi kırmızı ve ikisi de çizgiliydiler.

Büyük Fransa Ansiklopedisi hilal kelimesiyle ilgili olarak ayın hilâlinden alınmış bir takım işaretler olduğunu ve Yunanlılarda bu işaretlerin Venüs ve Artemis'in alnında görüldüğünü yazmaktadır. Daha sonra da Rum kadınlarının saçlarının zülüflerinde ortaya çıktığını yazmaktadır. Bu durumda nasıl Osmanlı İmparatorluğunun sembolü olabilir?

Eski zamanlarda verilen şehitlik madalyaları Bizans'ların sembolü iken, İstanbul Osmanlılar'ın eline geçince bu sembolü koruyup biraz daha büyütüp genişleterek yeni İmparatorluğun sembolü haline mi getirdiler? Yoksa onu Osmanlı'nın kaderinde gördüler

Her halükarda Osmanlının belirgin alameti olan ay ve yıldızı, kubbelerin ve minarelerin tepelerine süs olarak takıyorlardı. Ayrıca Yeniçerilerin sembolü olarak da kullanılmıştı. Bu tuğ şundan ibaretti; hilali, ucunda bir çok gümüş çingirak olan bir sopanın ucuna takıyorlardı. Onun bitiminde de biri beyaz diğeri kırmızı iki at kuyruğu asılıydı. Sopayı salladıklarında çok azametli (ulu) bir ses çıkarıyorlardı.

Özet olarak Eşkanilerin din ve sevgi alameti olan, ardından Sasani padişahlarının taçlarının özel sembolü haline gelen ve Firdevsinin dediği gibi Bijen-i Guderz'in sancağının nişanı olan, Zerdüşterin ateşkedelerinin tepesine din sevgisinin işareti olarak astıkları alamet nasıl ve ne zaman Osmanlı ve bütün Müslüman ülkelerin bayrağı haline gelmiş camiilerin minarelerine ve kubbelerine asılmıştır.

7. NECİP MELHEME HANIM'IN EVİ

Bir gün Muhammed Ali Şahla görüşmek ile için Büyükkada'ya gittiğimde azledilmiş şahın hizmetine tayin edilmiş olan Şems gazetesinin imtiyaz sahibi olan Tevfik Bey: "Necip Hanım sizin terbiyenizden ve insanlığımızdan çok bahsediyor ve sizi görmeyi çok istiyor. Her hafta Pazartesi günü misafir kabul ediyor . Eğer isterseniz bu günlerden birinde kendisini görmeye gidebilirsiniz." dedi.

Sonraki Pazartesi günü Necip Hanımı görmeye gittim. Evi Nişantaşı'nda Alman Büyükelçiliğine yakın çok görkemli bir evdi. Pencerelerinden Boğaz ve Asya

sahilleri ta Karadeniz'e kadar görölüyordu. Orada Osmanlı ordusundan ve yüksek tabakadan ve büyüklerden bir çok kişi vardı.

Daha yeni yeni başörtüsüz dolaşmaya başlayan Osmanlı hanımları kendilerini göstermek için partilere katılıyorlardı. Bu günlerde Osmanlı hanımlarının örtünmeleri çok ilginçti. Her ayın başında Şeyhülislam kadınların başı açık dolaşmalarını yasaklıyordu. Uymayanlara çok ağır cezalar veriliyordu ve çeşitli yollardan bunu duyuruyordu. Hanımlar ilk hafta yüzlerine üç katlı ince tül peçe örtüyorlardı. İkinci hafta bir katını kaldırıyorlardı. Üçüncü hafta ikinci katını ve dördüncü hafta tamamen kaldırıyorlar ve yüzü açık dolaşıyorlardı. Ayın başı olunca Şeyhülislam tekrar örtünme hakkında fetva veriyordu. Hanımların partilere her zaman başı açık olarak katılıyorlardı. Fransız roman yazarı Piyer Loti, Türk kadınları çarşaf ve peçeyle çok daha güzeller diye yazdığı için, hanımlar çarşaflarını giymeye devam ediyorlardı. Misafirliklerde çok ince bir tül olan peçelerini başlarının üstüne atıyorlardı. Öyle ki alınlarına ve yüzlerine düşen zülüfleri, onları gören kalpleri kendilerine zincirliyordu.

Genellikle çay ve pasta yenildikten sonra dansa başlanıyordu. Güzel ve cilveli bir kadın olan Necip Hanım herkesten çok daha iyi dans ediyordu. Bazen partilerde yabancılar gittikten sonra şarap meclisi kuruluyordu ve gece geç vakitlere kadar ağırlama devam ediyordu. Ben de herkes gibi O evin müdavimlerinden oldum ve zaman zaman Necip hanımın misafirliklerine katılıyordum.

Merhum Mustafa Kemal Paşa ve Kongre oluşturmak ve hükümet kurmak için Anadolu'ya giden siyasetçiler ve büyük askerlerle orada tanıştım.

Sonraları o evin İntelijans Servisinin çalışmalarının merkezi olduğu anlaşıldı. Şems gazetesi imtiyaz sahibi olan Tefvik Bey, Muhammed Ali Şah'ın İstanbul'a gelişi sırasındaki yazılarından dolayı bu kurumun çalışanlarından biri oldu.³³

8. BEKTAŞİLER

Yazıldığına göre Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya Horasanın Nişabur Şehrinden gelmiş. O zamanlarda Anadolu'nun kuzeyinde Mehriyelerden geri kalanlar, Fututtüler,

³³ Han Melik-i Sâsâni, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 226-229.

Ali Allahiler ve başka mezhebi kımıldanmalar vardı. Hacı Bektaşî onlarla yeni bir teşkilat kurdu.

Osmanlı tarihçilerinin yazdığına göre; İkinci Osmanlı Sultanı Sultan Orhan, Yeniçeri adını verdiği orduyu kurmuştu ve onları Hacı Bektaş Veli Müslüman yapmıştı. Yani, Bektaşî tarikatı ve ayinleriyle tanıştırmıştı. Ayrıca o günlerde Yeniçeri ağası Bektaşîliğe geçiyor ve onları Hacı Bektaşî Velinin evlatları olarak adlandırıyorlardı.

Safevi Şahı Şah İsmail'in ortaya çıkmasına yakın, Bektaşî pirlерinden biri olan Balın Baba, Ali Allahilerden bir grubu Anadolu, Kürdistan; Kızılbaşları vilayete, Dersim, Tike, Aydın'a; o bölgenin Tahtacılarını ve diğerlerini toplayıp düzenli bir teşkilat kurdu.

Balin Babadan önce Bektaşî Pirlерinin tarihi araştırılmamıştır. Adı geçen zat 992 (1584) yılında vefat etmiştir.

a.BEKTAŞİLİK USUL VE İNANÇLARI

LÂ İLÂHE İLLALLAH MUHAMMEDÜN RESÛLULLAH ALİ VELİYULLAH

Bektaşîler, Osmanlı Ülkelerinde kendilerini Sünni olarak adlandırsalar da Gulat Şia sayılmaktadırlar. Üç Halifeyi kötü olarak anmaktadırlar ve oniki imama özellikle İmam Cafer Sadık'a çok inanç ve ihlasları vardır. On dört pak masuma da ihtiram göstermektedirler. Oniki imamın kabir ziyareti de onlar için seçkin ibadet yeridir.

Ama Mesihilerin veya Mehrilerin ayinlerinden onlara kalan şeylerden biri bu taziyedir ki Ali, Mesihin yerini almıştır.

İkincisi- Tekkede içtima sırasında ekmek, şarap ve peyniri paylaşırlar. Mehrilerde olduğu gibi hepsini birlikte yerler

Üçüncüsü- Kadınlar için örtünme yasaktır.

Dördüncüsü- Aralarında ruhbancılık tabiidir. Evlenmeyenler aralarında bir grup oluştururlar ve Eskişehirde yakın Osmancıkda yaşayan Mücerred Baba adında ayrı bir başkanları vardır

Beşincisi- Önceleri Hıristiyanlarda olduğu gibi tarikat pirinin belirlenmesi seçimleydi. Şimdi irsi olmuştur.

Altıncısı- Günahlarını babaya itiraf etmektedirler ve o günahları bağışlamaktadır.

Yedincisi- Reenkarnasyona inanmaktadırlar.

Bektaşiler toplanma yerine tekke adını vermektedirler. Tekke reisine de baba adını vermektedirler. Tekke üyelerine de mürid adını vermişlerdir. Bektaşi ayinlerine ilgisi olanlara da müntesib demektedirler.

Bektaşiler sayılara da önem vermişlerdir. Onların görüşüne göre dört sayısı çok önemlidir. Fazl-i Hurufinin Cavidannamesini Farsça olarak ve Fereşteoğlunun Aşıknamesini de tenvir etmektedirler.

Bektaşilerin elbiseleri sikke adı verilen beyaz bir cüppeden- sadece babaların etrafına yeşil bir şal sarabildikleri oniki imamı anlatan oniki çizginin olduğu bir külah- boyunlarına bir teslimiyet taşı adını verdikleri bir taş asmaktadırlar. Kıyafetleri iki ucu olan bir balta ve bir sopayla tamamlanmaktadır.

Bektaşi babalarının, Yeniçerilerle ve onların dinleriyle Osmanlı topraklarında asırlar boyunca siyasi önemleri vardı ve onların devlete ve sultanlara karşı ayaklanmalarına katılmışlardır. Ama, kameri 1242 (1827) yılında İkinci Sultan Mahmud Han Yeniçerileri katliam etmiş ve onların öne gelenlerini sürgüne göndermiştir. Bektaşilerin önemi azalmıştır. Belki birinci sırayı elde edemediler ama, yavaş yavaş sırasıyla kendilerini toplayıp olağanüstü bir yayılma gösterdiler.

Erzurum ili, Hacı Bektaşi ilçesinde, Bektaşi dervişlerinin sayısı bin beş yüz on dokuz kişidir. Hacı Bektaş Tekkesi içinden gerçek bir akarsuyun aktığı büyük bir bağın içindedir. Dervişler her çeşit ağacı, sebze ve çiçeği ekiyorlar. Kalenin içinde iki camisi olan bir tekke vardır. Bir tanesi ibadet içindir, diğer gümüş işlemeli kapısı olan Hacı Bektaşi Velinin türbesine bitişiktir.

Bahçenin etrafına odalar yapılmıştır. Hepsini temizdirler ve yaklaşık altmış dervişin orada evleri vardır. Hacı Bektaşi Velinin türbesini ziyaret edebilmek için Hıristiyanlar göğüslerine haç işareti yaparlar, Müslümanlar fatiha okurlar. Bütün ziyaretçiler aş ve pilav verirler ve çok iyi bir şekilde ağırlama yaparlar. Adı geçen tekkenin çok büyük bir mutfağı vardır. Onun içine koyulmuş olan tencerenin etrafı bir buçuk metre ve derinliği bir metre yirmi beş santimetredir.

Osmanlı Hükümeti tekkeye kırk iki köyün maliyetini vakıf olarak vermiştir. O vergi gelirinin yarısını ve adakları, Tekkenin başkanı olan Çelebi Efendi almaktadır. Çelebi Efendinin soyu hakkında gizli hikayeler anlatılmaktadır. Denildiğine göre kısır bir kadın, Hacı Bektaş Velinin damarından akan kandan bir bardak içmiş ve Çelebi Efendi doğmuştur. Tekkede kesilen kurbanlar Çelebinin adı zikr edilerek kesilmektedirler.³⁴

b. ARNAVUTLUK'TA BEKTAŞİLER

Formatted: Heading 1, Left

Arnavutlukta yaşayanların onda altısı Bektaşidirler, Tarikatın merkezi Tiran'a yakın olan Akça Hisardır. Hacı Bektaş Velinin küçük abdallarından biri o civarda yaşayan çiftçilerin tohumlarını bozan bir ejderhayı öldürmüştü. O havalide yaşayan insanlar yılda bir kez kabrini ziyaret için Akça Hisardaki bir mağaraya giderler. Diğer ziyaret yerlerinden biri de Baba Hüccet'in mezarıdır.

Arnavutluğun büyük kabilelerinden biri Merdha kabilesidir. Mazenderandan İran'ın batısına göç etmişlerdir. Büyük bir kısmı Lübnan Dağlarına ve Anadolu'nun batısına yerleşmişlerdir. Arnavutluğun Merdha Kabilesi beş kola ayrılmaktadırlar. Yaklaşık yirmi beş bin kişi kadardırlar ve kendi reislerine Şehzade diye hitap etmektedirler.

Arnavutça, Farsçayla çok benzeşmektedir. Kendilerinin dediğine göre İran'dan oraya gitmişlerdir. Kendilerini İran'lı olarak kabul etmektedirler. Arnavutluğun kuzeyine İraniya adı verilen bir nahiye vardır.

Arnavut Bektaşileri Ramazan ayında sadece üç gün oruç tutarlar. Hepsisi, Muharrem ayının başından Aşure gününe kadar oruç tutarlar. Hiç bir zaman Kuran-ı Kerim üzerine yemin etmezler. Düğünlerinde kahramanlık türküleri ve sonunda kahramanlık öyküleriyle dolu Milli Marşlarını hep birlikte söylerler. Kıyafetleri Sistan halkının kıyafetlerine benzeyen, dizlerine kadar gelen, yakası iki taraftan açık, çok pilili kısa bir aba, külahları İsfahanlıların keçe külahlarına benzeyen, öne eğik oniki

³⁴ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 177-179.

imamı simgeleyen on iki çizgisi olan bir külahdır. Şalvarları da Kürtlerin ve Sistanlıların giydikleri Sasani şalvarıdır.³⁵

9.ANADOLU'DAKİ ŞİİLER VE GULAT-I ŞİÂ

Formatted: Heading 1, Left, Indent: First line: 0 cm, Line spacing: single

ŞİİLER

Amasya'daki Şîiler	12500
Osmancık'daki Şîiler	2300
Hacıköy'deki Şîiler	5335
Lâvik'deki Şîiler	10665
Mencid'deki Şîiler	6200
Karahisar'daki Şîiler	12830

GULAT-I ŞİÂ

Mamurat-el Aziz'deki (Elazığ) Kızılbaş erkekler	91000
Mamurat-el Aziz'deki (Elazığ) Kızılbaş kadınlar	91000
Harput'taki Kızılbaş erkekler	44000
Harput'taki Kızılbaş kadınlar	44000
Arapgir'deki Kızılbaş kadın ve erkekler	26000
Eğîn	2000
Keban-Maden	24000
Malatya Sancağı'ndaki Kızılbaş erkekler	33000
Malatya Sancağı'nda Kızılbaş kadınlar	33000
Malatya Şehrindeki Kızılbaşlar	20616
Besni Kazasında	379
Akçadağ Kazasında	12000
Hısn-ı Mansur	13200
Kebade	102

³⁵ Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 179-180.

Erka Kazası Merkezinde	631
Dersim Sancağında'ki Kızılbaş erkekler	13000
Dersim Sancağında'ki Kızılbaş kadınlar	14000
Dersim Hükümet Merkezi Hozat'ta	1800
Kazanın Mezralarında	5000
Dersim-Çemişgezek	5075
Sivas Vilâyetindeki Şîi ve Kızılbaşlar	279834
Ankara Vilâyetinde	48833
Toplam	900000

10. KIZILBAŞLAR

Formatted: Heading 1, Left,
Line spacing: single

Kızılbaşlar Anadolu'ya dağılmışlardır. Sünniler onları Şia olarak kabul etmektedirler. İnançları Şam'da yaşayan Nesirilere çok benzemektedirler. Kendileri Alevi olduklarını söylerler. Bir kısmı Kürtçe konuşmaktadırlar, geri kalanları ise Türkçe konuşmaktadırlar. Sünnilerin tam tersine bıyıklarını ve saçlarını traş etmezler, namaz kılmazlar, şarap içerler, Ramazan ayında oruç tutmazlar. Muharrem ayının ilk on iki gününü oruç tutarlar ve Hasan ve Hüseyin için yas tutup ağlarlar. Ali b. Ebu Talib Selamullah aliyehi Allahın zuhuru olarak bilirler. Onlara göre ondan önce de İsa zuhur etmiştir. Bakire Meryem'e de çok saygı gösterirler ve ona ihtiramen şiirler söylerler. Geceleri sofranın etrafında toplanırlar ve kutlama yaparlar. Ruhani Önderleri olan Şeyhleri Ali bin Ebu Talib Meryem oğlu İsa'nın şerefine şiirler okur. Elindeki bir söğüt dalını bir taraftan suya sokar ve o suyu evlere dağıtır.

Tören sırasında müridler günahlarını itiraf ederler. Ruhani liderleri günahkarların cezalarını nakit para ya da mal karşılığında bağışlar. Ondan sonra ışıkları söndürürler, işlemiş oldukları günahlar için ağlarlar. Ardından ışıkları yakarlar, Şeyh, afları ilan eder, eline bir bardak şarap alır, içine ekme batırır ve orada bulunanlara dağıtır. Komşuluklarından razı olunulmayanlara o ekme ve şaraptan verilmez. O gece Kürtler, kurban da keserler ve etini dağıtırlar.

Kızılbaş din adamlarının belirli dereceleri vardır. Başlarında iki tarikat piri vardır. Müridleri onları Ali Bin Ebu Talibi, Allahın tarafından onun makamı olarak görüyorlardı. Onların bir tanesi Sivas yakınlarındaki Hubyar Şeyhidir. Tekkede insanlardan uzakta yaşamaktadırlar ve Osmanlılar ona Sufi Şeyhi demektedirler.. Onun elinin altında dede adı verilen, Allahla yaratılan arasında aracı olan başka din adamları vardır.

Kızılbaşlar Hıristiyanların bir çok bayramlarına saygı gösterirler. Feseh Bayramı adı verilen ve öncesinde sekiz gün oruç tutulan bayramları vardır ve Ermeniler de aynı Pazarı bayram olarak kutlarlar.

Furyenin dokuzunda olan Senser Keyus bayramını Kızılbaşlar da bayram olarak kutlarlar, boşanmayı uygun görmemektedirler. Bazı ağaçlara ihtiram gösterirler. Güneşe, aya, çeşmelere ve nehirlere ibadet ederler.

Hubyar tekkesine ilaveten diğer bir mabedleri Sunci tekkesi- Pir sultanali-Balinçak ve Hacı Bektaşdır. Görünüşe göre dinleri sevgiye tapma dinidir.

Sayıları bir milyondan fazladır. Dersim Kürtlerinden, Malatya, Tercan, Erzincan, Sivas ve Bitlisin bir kısmı; Türkçe konuşanlarda Mamuret-el aziz vilayetinde, Sivas ve Ankara taraflarında yaşamaktadırlar.³⁶

11. ŞEBEK

Formatted: Heading 1, Left

Şebekler, Musul etrafında yaşayan kürt asıllı Gulat-ı Şîadır. Sayıları onbin kadar tahmin edilmektedirler. Alireş köylerinde, Yenice, Hazane, Tel-âra ve başka yerlerde yaşamaktadırlar. Ehl-i haklar gibi, Hz. Ali'ye özel bir yakınlıkları vardır. Bıyıklarını kesinlikle kesmezler; kirlenmesin diye yemek yerken bıyıklarını sol elleriyle kaldırırılar. Halk onlara bazı küfürlü adetleri yakıştırmırlar. Yılda bir gece, kadın ve erkek bir mağarada bir araya geldikleri bilinmektedir. Sariliye ve diğer gizli fırkalar gibi o geceye Leyletü'l-kefşe adını verdikleri bilinmektedir.

Şebekler Büyük Zap nehrinin Sofla bölgesinde, Aşayir-i Sebe bölgesinde yaşamaktadırlar. Onların bir kısmı da Sariliye gibi İranın batı sınırlarında yaşamaktadırlar. Kutsal kitapları Farsça dır.

³⁶ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 183-184.

Diğer bir fırkaları da onların arasında yaşamakta olan Bacuranlardır. Onlar da Kürtleri Ali Allahi olarak bilmektedirler. Ömer Han köylerinde, Toprak ziyaret, Tel Yakub ve Baş Petyada yaşamaktadırlar. Bacuranlar, Safevi şahı Şah İsmaili imam olarak kabul etmektedirler. Aşurenin onunda Kerbela olayı için yas tutmaktadırlar. Muharrem ayının başından Beringana kadar öte beri toplarlar ve ayın dokuzunda dağıtırlar.

Lider Şeyhleri müridlerini görmeye geldiğinde her erkek yedi tane taze yumurtayı şeyhe takdim eder. Şeyh onların herbirini yedi parçaya böler ve bir tabağa koyar. Orada olanların hepsi şarap içerler. Şeyh adiyeye okunmasından sonra yumurtaları Şah İsmailin adına kurban eder.

İranda yaşayan Kürtlerle bağılıkları, Ali Bin Ebu Talib, Hüseyin bin Ali ve Şah İsmail'e yakınlıkları çok enteresandır. Şebeklerin inançları, Yezidilerle Ehli hak arasında bir yeredir. Horasanda ele geçen bazı belgeler bu konuyu doğrulamaktadır. Şebeklerin İmam Rıza Aleyhesselam adında bir tekkeleri vardır. Oraya herkesi kabul ederler ve çok güzel bir şekilde ağırlarlar. Ruhlara inanırlar. Kediyi dışarı kovalamak için kullanılan "Pişt" kelimesini demeden yemeğe el sürmezler. Namaz kılmazlar. Duaları; " İmam Rıza habis ruhları uzaklaştırın." Eğer kötü ruhlar sana doğru geliyor ve seni yoldan çıkarmaya çalışıyorsa üç kez," Ben Şebeğim" demelisin.³⁷

12. SARILİYE

Gulat-1 şfanın fırkalarından biri de Sarıliyelerdir. Musul'un güneyinde Büyük Zap Suyunun Dicle'ye dökülmesinden önce soldan dört köy, sağdan iki köyde yaşamaktadırlar. Zap Suyunun sağındaki en büyük köyün adı Ursek, soldaki en büyük köyün adı da Safiye'dir. Sariyeliler Yezdiler ve Şebekler gibi dinleri ve ayinleri hakkında hiç bir zaman konuşmazlar. Ama etraflarında yaşayan komşuları onlara acaip şeyler yakıştırmaktadırlar. Farsça, Kürtçe ve Türkçe'den oluşan kendilerine özgü gizli bir dilleri olduğunu söylemektedirler. Yüce tek tanrıya, cennet ve cehenneme inanmaktadırlar. Liderleri olan Şeyhlerinden cenneti satın almaktadırlar ve tapusunu cennetin kapısına göstermek için da kefenlerinin içine koymaktadırlar.

³⁷ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbul, s. 184-185.

Formatted: Heading 1, Left, Indent: First line: 0 cm, Line spacing: single

Sariliyeliler kameri yılda bir kez kutlamalar yapmaktadırlar. Gruba dahil olan her fert, bir horoz ile birlikte pirinç veya buğday pişirmeli ve herkesin birlikte yemek yiyeceği sofraya başına getirmelidir Kendilerinin “ ehl-i elmehbe adını verdikleri yemekten sonra ışıkları söndürürler. Onlara da horoz keşan veya ışık keşan adını vermektedirler.

Sariliyeler, soylarının Kürt olduğunu ve Kake soyundan olduklarını söylemektedirler. Dinleri ve ayinleri Yezidiler gibi gizlidir. Müslüman isimleri taşımaktadırlar ve Şeyhleri h.h 1305 (1926) yılında Malatya'daydı.³⁸

13. ZEYBEKLER

Zeybekler, İzmir taraflarında yaşamaktadırlar. Soylarının ne olduğu henüz anlaşılammıştır. Osmanlılar onlara Kebremi demektedirler.

Bu savaşçı ve özgür tabiatlı dağ adamları etrafta yaşayanlardan özellikle kıyafet bakımından seçkindirler. Başlarına oldukça uzun bir külah koymaktadırlar, baldırlarının görüldüğü kısa pantolon ve cepken denilen yelek giyerler.

Bir zamanlar Osmanlılar Zeybeklerin geleneksel kıyafetlerini giymelerini yasaklamışlardı ama onlar ayaklandılar ve isyan başlattılar. Devlet onları özgür bırakmak zorunda kaldı. Bu son zamanlara kadar Osmanlı Devletine itaat etmiyorlardı. Kıyafetlerinin yabancıları şaşıttığı kadar uzun boyları ve güçlü yapıları da dikkati çekmektedir. Kadın erkek karışık toplantılarda oynarlar³⁹

14. TAHTACILAR

Anadolu'daki Gulat-ı şîa firkalarından biri de Tahtacıdır. Zeybekler gibi Kızılbaşlardan kabul edilir. Soy ve inanç olarak Anadolu'da yaşayan bir başka grubu teşkil ederler. Hayvancılık, ziraat ve odunculukla uğraşırlar. Hicri yedinci yüzyılın sonlarıyla sekizinci yüzyılın başlarında İran'dan Anadolu'ya getirilmişlerdir. Köklerinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Avusturya elçiliğinin raporuna göre bu topluluk İran tebasında olduklarından dolayı uzun süre Osmanlıların tabiiyetine girmemişlerdir.

³⁸ Han Melik-i Sâsâni, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 185-186.

³⁹ Han Melik-i Sâsâni, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 186.

Bilindiği gibi Safevi Şahı Şah İsmailden önce de Anadolu'da Şia inancı vardı. İsim benzerlikleri ve sayıları Şah İsmailin muridleri ile bilinmektedir. Şarap içerler ve domuz eti yerler. Aralarında birleşip ekmek yemeleri ve şarap içmeleri adettendir. Kadınları örtünmezler. Türklerden kaçınırlar ama İranlıları, Hıristiyanları ağırlarlar. Ali ve İsmail adına saygı duyarlar. Tahtacılar, daha çok Antalyanın Tike nahiyesinde yaşamaktadırlar. Kışın koyunlarını Akdeniz kıyılarına götürürler. Yazları ise dağlarda, çadırlarında yaşarlar.⁴⁰

15. NUSAYRİLER

Formatted: Heading 1, Left, Indent: First line: 0 cm, Line spacing: single

Nusayriiler Şam'ın Ensariye dağlarında, Kebir Nehriyle Akdeniz arasındaki bölgede yaşarlar.

Yemen, Hemedan ve Gosan kabilelerinin bir kısmından oldukları düşünülmektedir. Müslümanlığın ilk yıllarında Teberiyeye ve Cebel Amil'de Şia oldukları ve onlardan bir grubun Mutavaliyun isminde Bealbakde yaşadıkları sanılmaktadır.

Hicri üçüncü yüzyılda, Tiniz kabilesinin muhacirleri onlara katılmış, ardından Gasaniler, Haçlıların Emir Hasan Bin Mahzun'a müracaatlarıyla onlara bağlanmışlardır.

Hicri altıncı yüzyıldan itibaren bazen Selipunlarla Gademus İsmailiyeleriyle çatışmışlardır. Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı sırasında katliam etmiştir.

1. Onların asılları iki yüz on üç bin kişidir, 1300 (1921) yılında, 6200 kilometre kare genişliğinde bir alanda, Alevi Devleti adında bir devlet kurmuşlardır.

2. İskenderun şehrinde elli sekiz bin kişi yaşamaktadır ve parlamentoda iki temsilcileri vardır.

3. Humus ve Hama'da yirmi dokuz bin altı yüz doksan üç kişi kadardırlar ve parlamentoya bir vekil göndermektedirler.

4. Halebin iki mahallesinde, Cesere yakın ve Hule gölünün kuzeyinde üç bin altı yüz Nusayri yaşamaktadır.

5. Filistin'de ve Nablus'un kuzeyinde iki bin kişi yaşamaktadır.

⁴⁰ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 187.

6. Kilikya'da, Tarsus'da ve Adana'da Hicri dokuzuncu yüzyıldan sonra seksen bin kadardılar.

7. Fırat kenarlarında, Kürdistan'da ve İran'da Gulat Şialarıyla karışık durumdadılar.

Beşar Şairi ve Ebulhitab isimlerindeki öncüleri zatın manasının birliğinin beş isimde başlatıldığını yazmaktadırlar. Yani Muhammed, Ali, Fatime, Hasan ve Hüseyin. Nasirilere göre bu beş kişinin makamı eşittir. Mebahalelerde adı geçen beş kişi. Ama Deruzilere göre bu beş kişi Muhammed, Fatime, Hasan, Hüseyin ve Muhsin dir ve Ali Bin Ebu Talibin makamı onların hepsinin üstündedir. Nusayriler de bunu kabul etmişlerdir. Beş kişiden sonra Salman –i Farisi'nin makamını hepsinin üstünde tutmaktadırlar.

Nusayriler, Şiaların bütün kutlama, matem ve bayramlarını uygulamaktadırlar. Ramazan bayramı, kurban bayramı, Gadir-i Kum bayramı gibi Muharrem ayının dokuzunda yas tutarlar. Rebiülevvel ayının dokuzunda eğlenceler yaparlar. Selman Farisinin ölüm günü olan Şaban ayının onbeşinde matem yaparlar.

Bu bayramlara ilave olarak Nevruz Bayramı, Mehrgan, Aralığın 25'ini Mehr'in doğumu, Ocağın altısını İsanın zuhuru olarak, Azer ayının 18'ini de bayram olarak kutlarlar.

Nusayrilerin kıyafeti beyaz, geniş bir pantolondan; siyah veya mavi bir gömlektir (beyazın dışında),beyaz küçük bir imame, keçi yününden ince bir hırkadan oluşur. Başlarını traş ederler, sakal ve bıyık bırakırlar. Sakal ve bıyığın kesilmesini şerefsizlik addederler. Evlerini taştan, alçıdan veya kerpiçtendir. Zenginler, evlerinin altı ahır olan bir kaç katlı evlere sahiptirler.⁴¹

16. EHL-İ HAK

Ehl-i Hak veya Aliyyullahiler, Gulat-ı Şîadandır. İran'ın batı sınırlarında dağınık halde yaşarlar. Yüce Tanrı'nın Hz. Ali'nin vücuduna hulûl ettiğine inanırlar. Bazıları bu grubu Şam Nusayrîleriyle aynı kabul eder. Bu fırka kendilerini Ehl-i Hak olarak adlandırır. Hiç bir zaman camiye gitmezler; dinin pis kabul ettiği hususları tanımazlar, içki içerler, çok evliliğe karşıdırlar. Düğünlerde, erkek kadın karışık

⁴¹ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 187-189.

birbirlerinin ellerini tutarak daire şeklinde dansederler. İnançlarına göre boşanma caiz değildir.

Ehl-i Hak, Yüce Tanrı'nın beş kişinin vücudunda zuhûr ettiğine, dünya işlerini onlara yüklediğine inanırlar. Bu beş kişi ya da güç şunlardır:

Pir padişahım, Pir Bünyamin, Pir Davud, Pir Rehber, Pir Musa.

Bir arada toplandıklarında şu şekilde bir merasim yaparlar: Hep birlikte bir sofranın başında otururlar; kestikleri koyunu şerbet ve tatlıyla beraber yerler. Büyük törenlerde bir öküz kurban ederler ve o törene "gâvborân" adı verilir. Verasetle o makama gelmiş olan ruhânî reislerine "Pîr" derler. Onun temsilcisine de "delil" denir. Dinî merasimi o idare eder. Adı geçen pirin bir de halifesi vardır. Sofrada yemeklerde yemeği o paylaşır.

Aliyullahîler sekiz fırkaya ayrılırlar. İbrahimî, Dâvûdî, Mîrî, Sultan Bâburî, Hâmûşî, Yâdigârî, Şah Ayâzî, Han Taş diye adlandırılırlar ki Baba Tahir Uryan, kızkardeşi Bibi Fatima ve Seyid Humeyrî bu gruba mensuptur.

Mezhebî kitapları Kürtçe yazılmıştır. Bu kitapların en önemlisi, Kitab-ı Sençinâr veya Kitab-ı Çehar Melik'dir. Aliyullahîlerin pirleri ateşin üzerinde yürürler ve hiç bir zarar görmezler.

Şîler onlara, üç günlük orucularının sonunda bir horoz kurban edip pilavın arasına koyarak beraberce oturdukları sofrada birlikte yedikleri için, "horoz kesenler" adını koymuşlardır.

Gulat-ı Şîanın akîdeleri, âdet ve töreleri, Mihrîlerin ve Karmetîlerin inançlarının İslâmî bir örtü ile gizlenmiş halinin bir araya gelmiş şeklidir.⁴²

17.İSTANBUL'DA FARŞÇA YAYINLANAN GAZETE VE DERGİLER

a.AHTER GAZETESİ

1281 (1902) yılında İstanbul'da Türkistan adında Farsça bir gazete yayınlanıyordu. Muşirüddeve Hacı Mirza Hüseyin Han o gazetenin bir nümunesini

⁴² Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 189-190.

Tahran'a dışışleri bakanlığına göndermişti. Adı geçen gazete hakkında sefaret defterlerinde daha fazla bilgiye rastlanmadı.

1292 (1913) yılında, İnan Sefiri Muinlmk Hacı Şeyh Muhsin Han'ın teşvikleri ve yardımlarıyla İstanbul'da Ahter adında bir gazete kuruldu. Onun ilk sayısı 16 Zilhicce

1292 (1913) Perşembe günü Muhammed Tahir Tebrizi'nin müdürlüğünde yayınlandı. Muinlmk Dışışleri Bakanlığına Şöyle yazmaktadır: " Ağa Muhammed Tahir bu işin üstesinden gelemeyeceği için Mirza Necef Ali Hana ona yardım etmesini söyledim." Mektupda ayrıca Ahter gazetesinin altmış sayı çıktığını ve sonra durduğunu ve inşallah iltifat ettikleri yüz lirayla tekrar yayınlanmaya başlayacağını yazmaktadır.

1293 (1914) yılı zihcce ayında Muinlmk Dışışleri Bakanlığına Şöyle yazmıştır: " Kurban bayramında Sultanı ziyarete gittim. Ahter gazetesinin kapanmasından dolayı üzüntülerini bildirdiler ve İstanbul'da Türkçe'nin esas dili olan Farsçayla yayınlanan bir gazetenin olmaması çok yazık." dediler ve Farsça bir gazetenin yayınlanmasına çok istekli olduklarını belirttiler.

1294 (1915) yılı Muharrem ayının 28'inde Sultanın desteğiyle Ahter gazetesi tekrar yayınlanmaya başladı. İlk sayısını kendilerine gönderdim. 55 nshasılık ye oldular ve ücretini gönderdiler. 20 adedini dışışleri bakanlığına ve 20 adedini maarife ve on adedini saraya ve beş adedini de Őehzadelere gndertti ve bir adedi de kendisine sakladı. Gya Muhammed Tahir için devamlı ihsanda bulunma dşncesindeydiler. Her gelen ulakla İnan haberlerini ulaştıran. Gazete bu defa Őirket olarak kuruldu Ve Osmanlılar da buna ortaklar. Hacı Mirza Necef Ali Han sefareti terkederek Ahter gazetesine gitti. Devlet aleyhinde ve Rusya hakkında kendi kafasına göre bir yorum yazmış ve ortalığı oyle karıştırmıştı ki toparlanması mümkün değil idi. En azından bazı nüshalarını toplattım. Yönetim müdürü Hacı Rıza Goli ve imtiyaz sahibi Muhammed Tahir'i uyardım. Osmanlılar ortak oldukları ve umumi nezareti umumi hükümetin elinde olduğu için gazetenin kapatılması mümkün değildi. Mutlaka iptal edilen derginin sayısından başka gazetelerde söz edilecektir. Ruslar tarafından dedikodu çıkarılması kaçınılmazdır. Bu nedenle dergideki görevini kendisinin bırakmış olduğunu isimsiz bir İnan'lının ağzından kulaktan kulağa yaymaya karar verdim ve yirmi adedini ulakla gönderdim.

“ Bahşış olarak Altı yüz tümeni Ahter gazetesine acele olarak lütfediniz. Türk gazetelerinin boş laflarına karşı bundan daha iyi bir silahımız yok.”

Muinülmülk'ün aşağıda belirttiği gibi Rusya ile İran'ın arasını karıştıran makalenin konusu şöyledir. 1294'te Rus ve Osmanlı savaşında, Ruslar Tahran'da müzakere halindedirler. Bir şekilde İranlıları Osmanlıların aleyhine çevirmeye çalışmaktadırlar. Başkonsolos, Birinci Naib ve İran sefareti tercümanı olan Hacı Mirza Necef Han Ahter gazetesinde Rus devletinin aleyhinde kendi imzasıyla bir makale yazmıştır. Ruslar da İran'ın resmi görevlisinin bu hareketine itiraz etmiş ve Tahran müzakerelerini durdurmuşlardır. İran Devleti de makaleyi yazan memuru görünürde görevden almıştır. Görüldüğü gibi Kalküta'da yayınlanan Cebel-el Metin gazetesi Hindistan'ın sultan naibinden ilham aldığı gibi İstanbul Ahter gazetesi de Osmanlı Sultanından ilham almaktadır. Dergi Ruslar ve İranlılarla müzakerelerin kesilmesinden sonra da islam ittihadı için çaba sarfetmektedir. Sultan tarafından yapılan Samara'daki şii katliamı ve Kerbelanın yağmalanmasını da görmezlikten gelmektedir. Muinülmülk'ün büyükelçiliğinin sona ermesiyle Ahter gazetesi kapandı. 1310 yılında hala kapalıydı. O tarihte Tahran Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Büyükelçiliğine şöyle yazmaktadır: Ahter gazetesi, Şahın bankası hakkında kötü şeyler yazmıştır, engelleyiniz” diye yazmıştır. Ala-ül Mülk cevap olarak: “ Bankanın şikayeti varsa Osmanlı matbuat idaresinden istesin.” diye yazmıştır.

Sultan Hamid'in sermayesinin kesilmesinden sonra, Seyid Hasan Tebrizi, Şems gazetesini yayınlamaya başladı.⁴³

b.ŞEMS GAZETESİ

İlk sayısı 8 Şaban 1326'da (4 Eylül 1908) haftalık olarak yayınlandı. İmtiyaz sahibi Muhammed Tevfik Bey, idarî ve yazı işleri müdürü Seyyid Hasan Şems'ti.⁴⁴

c.PARS DERGİSİ

1300 (1921) yılı Fer verdin ayında benim teşviklerimle ve yardımlarımla Farsça ve Fransızca bir dergi olan Pars dergisi, İstanbul'da yayınlanmaya başladı. Onun ilk

⁴³ Han Melik-i Sâsâni, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 205-207.

⁴⁴ Han Melik-i Sâsâni, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 207-208.

sayısı 1300 (1921) yılı Ordıbehişt ayında otuz iki sayfa olarak yayınlandı. Yarısı Farsça yarısı da Fransızcaydı. Adı geçen sayıda derginin programını şöyle yazmaktadır:

“Batı ülkelerinin Farsça yazılı edebi eserlerden, doğu ülkelerinin de batının fikirlerinden faydalanabilmeleri için dergi Farsça ve Fransızca olarak Doğunun ve Batının kesişme yeri olan İstanbul’da yayınlanmaktadır.

Bir taraftan İran’ın geçmiş şairlerini ve bilim adamlarını araştırarak ve inceleyerek yerli ve yabancılara faydalı olmakta hem de aynı devirde yaşayan İran’lı şair ve edebiyatçıları dünyaya tanıtmaktadır. Onların eserlerini imkan dahilinde yok olmaktan kurtarmakta ve Doğu dünyasında, geniş Fars dilinde Batılı eserleri yayınlıyordu.

Pars dergisi ayda iki defa 32 sayfa olarak yayınlanmaktadır ve yazarların gayretleri ile yakın zamanda haftada bir yayınlanmasına çalışılacaktır.

İmtiyaz sahibi ve Farsça bölümün başyazarı Ebul Kasım Lahuti idi. Fransız Konsolosluğuna bağlı olan Hasan Mukaddem’de dergiyi yönetiyordu. Bende takma isimle makaleler yazıyordum. Bahsi geçen dergi yayınlanmamış şiirlere ve tanınmamış şairlere yer veriyordu.

İsfahan’dan Mirza Haydar Ali Kemali’nin şiirleri yayınlanıyordu. Şiraz’dan Hacı Fesihel Melik Şuride ve Tevhit Vesal’in daha önce yayınlanmamış şiirleri yayınlanıyordu.

İstanbul’dan Mirza Cafer Rizai Dilmegani’nin gazellerini gün ortasına çıkarıyordu.

Fransızca bölümünde Hasan Mukaddem Ali Nevruz takma adıyla, her sayıda bir eleştiri ya da mizah yazısı yazarak, Avrupa edebiyatındaki tiyatro ve eleştiri eserlerinden bahsediyordu. Aynı zamanda büyüğü Farsça şiirleri Fransızcaya tercüme ediyordu. Franz Tusen, Lucien Bouran, Andre Gide gibi Fransız yazarlar dergi ile işbirliği yapıyorlardı.

Dergi üçüncü sayısına ulaştığında Avrupa edebiyat dünyasından yüzlerce müşteri bularak takdir topladı. Ama maalesef 1300 h.(1921) yılı Tir ayının ortalarına doğru benim görevimle birlikte son buldu.⁴⁵

⁴⁵ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 209-211.

C. RUS MUHACİRLERİNİN İSTANBUL'A GELİŞLERİ

Birinci Dünya Savaşının bitmesinden sonra Rusya'dan bir çok muhacir İstanbul'a geldi. Çok sayıda hasta Rusun özellikle kadın, çocuk ve yaşlı muhacirlerin yürek paralayan ve acıklı durumları bu şehirdeki yabancı temsilcilerin dikkatini çekmişti. Bu felaketzedelere yardım amacıyla 20 Ordıbehişt 1300'de (10 Mayıs 1921) bir komite kuruldu ve Harbiyedeki İngiliz Kuvvetleri Komutanlığının (Savaş Bakanlığının) salonunda yardım toplamak için bir dans partisi verilmesi kararlaştırıldı.

Adı geçen komite aşağıda adı geçen şahısların başkanlığında kuruldu.

Amerika	Amiral Mark Bristol
İtalya Büyükelçisi	Marki Garroni
Fransa Başkomiseri	General Pelle ve Madam Pelle
İngiltere	Sir Horace Rumbold
Japonya	Sadatsirchi Uchida
Hollanda	Baron De Welderen Rengers ve eşi
İspanya	Sir Vert Ywest
İsveç	Bay Wallemberg ve eşi
Danimarka	Charles Ellis Wandel
Lehistan	Doktor Wittold Dejekeo
İran	Khan Malek Sasani
İngiltere	General C. Harington
Fransa	General Charpy
İtalya	Colonel Roletto
İngiltere	Amiral Webb
Fransa	Amiral Dumesnil ve eşi

Program müzik, büfe, dans, bilet satışı ve yardım toplanmasından ibaretti. Sonuç olarak çok para toplandı ve sefilleri güçlükten kurtardı. Bu günlerde kırk bin Kafkas atlısının kumandanı olan General Baratof 1915 yılında Rus İmparatorluğu devleti tarafından İran muhacirlerinin Osmanlı topraklarına gitmesini engellemek ve

Maveraünnehirdeki İngiliz Ordularına yardım sağlamak için tüm İran'ı katetti ve Hanegine kadar gitti. Rusya'nın Bolşevik olmasından sonra Sovyet ordusuyla savaştı. Ve bir bacağına kaybetti. Topallaya topallaya İstanbul'a vardı ve perişan bir halde yaşamaktaydı. Bir sabah kaleminde oturmuştum ki hizmetli: "General Baratof sizinle görüşmek istiyor. Tanıdığım o Çerkes başında Kafkas külahıyla iki kolunun altında koltuk değnekleriyle içeri girdi. Ben gereken saygıyı gösterdim. Elime bir kağıt verdi. O kağıt da kendisini tanıttıktan sonra şöyle yazıyordu: "İran yiğitler ülkesidir. Bugün geçimimi sağlayamıyorum, yokluk içerisindeyim. Bana yardım ediniz." Dedi. Ben de elimdeki bütün altın paraları ve kağıt paraları bir pakete koydum ve önüne bıraktım. Paketi aldı, çok teşekkür etti ve gitti. Aklımdan atalarımın 1244 (1829) yılında General Paskoviçle Türkmençay'da aynı şekilde görüştiklerini geçirdim. Ben bugün yüz yıl sonra General Baratofla aynı şekilde karşı karşıya gelmiştim.

Dünya baştan başa hikmet ve ibretle dolu

Neden bizler gaflet içerisindeyiz ⁴⁶

D. MÜTTEFİKLERİN İSTANBUL'U İŞGALİ VE MİLLÎ HÜKÜMETİN KURULMASI

30 Kasım 1918'de Mondoros Mütarekesi imzalandı. Müttefikler Osmanlılara hiç bir şey bırakmadılar. Onların bütün milli haklarına tecavüz ettiler. Mondoros Mütarekesinden sonra İzzet Paşa kabinesi istifa etti. Tevfik Paşa yeni bir kabine oluşturdu. Yaptığı ilk iş de parlamentonun kapatılması oldu ve sonra kenara çekildi. Anadolu'da vatansever insanlar dağıtılmış olan İttihad ve terakki partisinin yönlendirmesiyle işgalcilerin aleyhinde gruplar oluşturdular. Müttefikler aleyhinde mücadele ve direniş gösterdiler. İstanbul'da Sultan ve Sadrazam Ferit Paşa İngilizlerin ellerindeydiler ve itaat etmekten başka çareleri yoktu. Müttefikler kendi ordularının memnuniyetsizliği nedeniyle, dört yıl savaştan sonra çoğunluğu terhis ederek az sayıda askeri ellerinde tuttular. Ellerindeki az sayıdaki askerle de Anadolu'daki ayaklanmayı bastırmaya muvaffak olamıyorlardı. İngilizler de

⁴⁶ Han Melik-i Sâsâmî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, s. 219-222.

ellerindeki askerlerle Kuvayi Milliyecilerin karşısına çıkamadıkları için Yunanistan'ı İzmir 'i işgal için kışkırttılar.

Yunan Orduları 1919 yılı Mayıs ayında İzmir'e çıktılar. Anadolu'daki hareketlenmeler nedeniyle Tevfik Paşa gitti yerine Damat Ferit Paşa sadrazam oldu. Ama kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. Salih Paşa kabine oluşturdu. Bu arada Kazım Karabekir Paşa el değmemiş ordusuyla Kafkasya sınırına vardı. Ruslar para ve silah yardımıyla bulundular. Yunanlılar 1921 yılı Ocak ayında yenilgiye uğradılar.

23 Temmuz 1919 yılında Mütteliklerin işgallerine direnmek için Erzurum'da bir kongre yapıldı. Ardından 11 Eylülde Sivas'da bir kongre yapıldı.

Kuvayi Milliyecilerin ilerlemesini önlemek amacıyla Sultan ve İngilizler Anadolu'daki ateşi söndürmek için birini göndermeye karar verdiler. Ferid Paşa: "Anadolu'nun kargaşası ve memnuniyetsizliği İttihad ve Terakki Partisinin başının altından çıkmaktadır. Yoksa halk sulhtan yana." diyordu.

Sonunda Sultan ve Sadrazamı, İngilizlerin onayıyla, Anadolu'daki ayaklanmayı yatıştırmak için Sultan'ın subayı ve Ordu Müfettişi olan Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermeye karar verdiler. Hükümet doğu eyaletlerinin yönetiminde ona tam yetki vererek onu Anadolu'ya gönderdi. Ama Kuvayi Milliyecilerle gönül birliği içindeki Mustafa Kemal Anadolu'ya varır varmaz Misaki Milliye katıldı ve kongrenin başkanlığını üstlendi.

Sultan ve sadrazamı yaptıklarından pişman oldular. Bir genelge yayınlayarak Mustafa Kemal'i asi ilan ettiler. O da sultanın hizmetinden istifa etti. Şeyhülislam Kuvayi Milliyecilerin aleyhinde fetva çıkardı. O zaman Ferit Paşa Halifenin Ordusu adında bir orduyu Kuvayi Milliyecileri bastırması amacıyla Anadolu'ya gönderdi. Bu da iç savaştan başka bir sonuç oluşturmadı. Çoğu noktada Savaş sultanın orduları ve Kuvayi Milliyeciler arasında iç savaş şeklinde yapıldı ve Kuvayi Milliyeciler zaferiyle sonuçlandı. Bunlar olup bitirken Osmanlılar Sevr anlaşmasını (10 Ağustos 1920) imzaladılar. Kuvayi Milliye ordusu kuvvetlenmişti ve Sultan İstanbul'da mütteliklerin koruması altındaydı. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa Sultana bir telgraf çekti ve İstanbul'u terk edip Anadolu'ya gitmesini ve yabancıların işgalinin aleyhine, milletin başına geçip savaşmasını istedi. Sultan telgrafa cevap vermediği gibi onu İstanbul'a çağırdı. O gitmeye çekindi. Sultan da bir genelge vasıtasıyla bütün askeri

idarelere ve devlet idarelerine ona itaat etmemeleri için uyarı gönderdi,. Mustafa Kemal de Sultanın emrinden tamamen istifa etti. Milli kongreyi oluşturmaya niyetlendi. Kongrede bütün üyeler, yabancı işgalcileri ülkeden atmadan durmamaya ant içtiler.

Kongre, Sultan'dan, Ferit Paşanın azlini ve parlamentonun açılmasını istedi. Sultan Ferit Paşayı görevden aldı, Ali Rıza Paşa sadrazam oldu ve seçim fermanını yayınladı.

22 Dey 1299 (1920)'da Misâk-ı Milli programı içinde parlamento açıldı. Parlamenterlerin çoğu Kongre üyeleriydiler. Tüm üyeler, yabancıların yurttan atılmasını, tam istiklalin sağlanmasını ve sınırların belirlenmesini istediler. Sevr antlaşmasının maddelerinin kabul edilemeyeceğini ilan ettiler. Artık kimse İşgal Kuvvetlerinin emirlerine itaat etmiyordu ve Mondros Mütarekesinin maddelerine hiç bir şekilde uyulmuyordu. 16 Mart 1299 (1920)'da İngilizler, İstanbul'u askeri işgal altına aldılar ve Parlamento'yu kapattılar. Meclis Vekillerinden 136 tanesini Malta adasına sürgüne gönderdiler. Fransızlar, İngilizlerin aleyhine Ankara'ya kongre için temsilci gönderdiler ve Kuvâ-yı Milliyecilerle uzlaştılar.

Kuvâ-yı Milliyeciler 9 Eylül 1922'de İzmir'i Yunanlıların elinden kurtardılar. Bunun sonucunda Lozan Sulh Anlaşmasının görüşmeleri başladı. Müttefikler Sulh görüşmeleri için padişahın temsilcisini de görüşmelere çağırdılar. Ama Ankara Kongresi bunu kabul etmedi. 1922 Kasımının başlarında İstanbul'un askeri işgale uğradığı gün itibari ile Osmanlı İmparatorluğu saltanatının sona erdiğini ilan ettiler. Yani 16 Mart 1920'de Padişah Vahdettin'i padişahlığına son vererek, sadece Halife unvanını bıraktılar.

Kısa zaman sonra Ankara Hükümeti Padişah Vahdettin'i ülkeye ihanet suçuyla yargılamak istedi. Vahdettin bir İngiliz gemisiyle kaçtı. Şerif Melik Hüseyin'in daveti ile Mekke'ye gitti. Halifelîği Melik Hüseyin'e devrederek oradan San Remo'ya gitti ve 16 Mayıs 1922'de orada vefat etti.⁴⁷

⁴⁷ **Han Melik-i Sâsânî**, *Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl*, s. 223-225.

SONUÇ

Sefername, Seyahatname ya da gezi yazılarında insanlar, başka bir ülkeye veya şehire yapmış oldukları gezilerde, ziyaretlerde elde ettikleri bilgi ve birikimleri yazıya dökerek, muasırlarına ve gelecek nesillere çok faydalı belgeler oluşturarak belgelenen tarihi, coğrafi, dini, sosyal ve kültürel, ekonomik açıdan yaşadıkları dönemlere ışık tutmaktadırlar.

Bu çalışmada ilk olarak Muzafferüddin Şah'ın Seyahatnâmesi, Emînüddeve, Hacı Pîr Zâde, İslamî Nudûşen, Ferruh Han Emînüddeve'nin seyahatnâmelerinde yazarlarının İstanbul'a dair izlenimleri ve verdikleri bilgiler kısaca aktarılmıştır.

Ardından, 1919 yılında İstanbul'da İran Büyükelçiliğinde Maslahatgüzar olarak görev yapmış olan Han Melik Sasani'nin İstanbul'un sosyal, kültürel, dini yapısı ve burada yaşayan İranlılar ve onların yaşayışları ile ilgili bilgi vermektedir. Han Melik Sasani'nin "İstanbul Sefareti Hatıraları" adlı eserinde, o dönemin Osmanlı tarihine de ışık tutmaktadır. Ancak yazar eserinin bazı bölümlerinde verdiği bilgilerde taraflı davranmış, bazen de bilgileri karıştırarak yanlış sonuçlara varmıştır. Örneğin tekkelerin kapatılması ve Mevlevî tarikatı ile ilgili bilgi verirken; İstanbul müzeleri ve Topkapı sarayında bulunan Kur'an yazmalarının çoğunun İran'dan getirildiği, Saray, cami ve medreselerin yapımında çalışan çini ustalarının tamamının İranlı olduğu gibi yargılara varması da gerçeklerle uyuşmamaktadır. Ayrıca Abdülhak Hamid'in İran'da doğmuş olmasından hareketle İran'a yakınlık duyduğunu belirtmesinin yanında, adeta şairin edebî birikiminin kaynağının İran edebiyatı olduğu gibi bir sonuç çıkarmaktadır. Keza Osmanlı bayrağı ile ilgili bilgi verirken de sancakla bayrağı birbirine karıştırmıştır. Son olarak da Osmanlı topraklarında varlığını sürdüren bazı grupların ve bağlı oldukları mezheplerin hepsinin menşeinin şia olduğunu belirtmesi de abartılı kabul edilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, Ez Gozeşte-i Edebî-yi Îrân, Tahran 1375, birinci baskı, İntişârât-ı Beynûlmilelî el-Hüdâ, s. 128-130.
- Berzger, “Sefernâme”, Ferhengnâme-i Edebî-yi Fârsî, s. 817 vd
- Hâcî Pîrzâde, Sefernâme-i Hâcî Pîrzâde, I-II c., Tahran 1342, nşr. Hâfız-ı Fermânfermâiyân, Tahran Üniversitesi Yayınları.
- Han Melik-i Sâsânî, Yâdbûdhâ-yı Sefâret-i İstânbûl, Tahran 1345 (1966).
- Hüseyn b. Abdullâh-ı Sürâbî, Sefernâme-i Ferruh Han Emînüddeve, “Mahzenü'l-vekâyi”, Tahran 1373, ikinci baskı, nşr. Kerîm-i Isfahânî-nejâd, Kudretullâh-ı Rûşenî, Esâtîr Yayınları.
- J.H. Kramers, “Muzafferüddin”, İA, c. VIII, s. 776.
- Kanar, Mehmet, "Eminüddeve'nin Gözüyle 1898 İstanbul'u", İstanbullu, 1999, sayı: 4, s. 64-67.
- Muhammed Ali İslâmî Nudûşen, Safîr-i Sîmurg, “Yâddâştâ-yı Sefer”, Tahran 1356, Tûs Yayınları.
- Muzafferüddîn Şâh, Sefernâme-i Şahinşâhî Sultan Muzafferüddîn Şâh-ı Kâcâr, Tahran 1219.